

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
(KELAM BİLİM DALI)

TANRIBİLİM AÇISINDAN TEKFİR

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

DANIŞMAN

Doç. Dr. Erkan YAR

HAZIRLAYAN

Mine GÜRHAN

ELAZIĞ-2006
T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
(KELAM BİLİM DALI)

TANRIBİLİM AÇISINDAN TEKFİR

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Bu tez/..../ 2006 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

DANIŞMAN

Doç. Dr. Erkan YAR

ÖZET

Yüksek Lisans

TANRIBİLİM AÇISINDAN TEKFİR

Mine GÜRHAN

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

2006, Sayfa: V + 117

İman ile küfür arasındaki sınırın ne olabileceği hangi inanış, ifade veya hareketin bir Müslüman'ı iman sınırlarının dışına çıkarabileceği konusu, İslam tefekkür tarihinde "tekfir" adı altında münakaşa edile gelmiştir. Tehlikeleri bilinmesine rağmen fertleri bu kadar tehlikeli bir işe sevk eden sebeplerin neler olduğu sorusuna araştırmamızda cevap bulmaya çalıştık.

İlk bölümde iman, küfür tanımları ile ekollerin bu konudaki değerlendirmeleri ve buna bağlı olarak büyük günah işleyen kimseler hakkındaki görüşlerini inceledik. İkinci bölümde ekollerin tekfir hakkındaki kabullerini ele aldık. Tekfir geleneğinin oluşumuna etki eden nedenleri; tevil, mezhep taassubu, siyaset konuları çerçevesinde inceledik. Yine bu bölümde Kuran-ı Kerim'in tekfir anlayışını belirlemeye çalıştık. Üçüncü bölümde, Mısır'da faaliyet gösteren örgütlerden bahsettik ve sonuç kısmında konunun kısa bir değerlendirmesi ile çalışmamızı sonlandırdık.

Anahtar Kelimeler: İman, Küfür, Büyük Günah, Tekfir

SUMMARY

Master Thesis

CALLING A MOSLEM BLASPHEMY IN THE VIEW OF THEOLOGY

Mine GÜRHAN

The University of Firat

The Institute of Social Sciences

Postgraduate Study In Basic Islamic Sciences

2006, Page: V + 117

What the limit between faith and blasphemy and the matter what kind of belief takes a moslem out of the faith limit has been discussed in the history of Islamic thought as a moslem blasphemer. Although its results are known, we tried to find out what kind of reasons force people to do such kind of thing.

In the first chapter we studied the opinion of the schools about those who commit a sin with the definition of blasphemy. In the second chapter, we appraised the acceptance of the schools about calling a moslem a blasphemer. We studied the reasons affecting the traditional blasphemy formation such as interpretation, sect bigotry, political subject. In the third chapter we mentioned the organizations which have activities in Egypt. In the fourth chapter we ended our study by inspecting the matter of blasphemy in the Koran in the conclusion part.

Key words: Faith, Blasphemy, Great Sin, Calling a Moslem a Blasphemy.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR	V

GİRİŞ

A-ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
B-ARAŞTIRMANIN AMACI	1
C-ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İMAN VE KÜFÜR

A-İMANIN TANIMI VE MAHİYETİ	3
a- İmanın Lugat ve Istılah Manası	3
b-İmanın Muhtevasına Dair Görüşler	7
1-İmanda Tasdik.....	7
2-Dilin İkrarı	9
3-Kalp İle Tasdik, Dil İle İkrar	10
4-İman-Amel İlişkisi	12
c-İman Esasları	16
B-KÜFRÜN TANIMI VE MAHİYETİ	19
a-Küfrün Lügat ve Istılah Manası	19
b-Küfür Tanımlarının Değerlendirilmesi	20
c-Kuran-I Kerim’de Küfür Kavramı	22
1-Nankörlük Anlamında Küfür	23
2-İnkâr Anlamında Küfür.....	23
d-Küfrün Kısımları	24
1-Cehli Küfür	25
2-İnadi veya İnkari Küfür	25
3-Hükmi Küfür	25
4-Küfrü Nifak	25
e-Küfür-Şirk İlişkisi	26

f-Küfür-Nifak İlişkisi	28
g-Küfür-Fısk/Fasık İlişkisi	29
C-BÜYÜK GÜNAH KAVRAMI	31

İKİNCİ BÖLÜM

MÜSLÜMAN KELAMINDA TEKFİR

A- KELAM EKOLLERİ AÇISINDAN TEKFİR	42
a-Hariciler	42
b-Mürcie	44
c-Mutezile	45
d-Hasan Basri	48
e-Şia	50
f-Ehli Sünnet	52
B-TEKFİR GELENEĞİNİN OLUŞUMUNA ETKİ EDEN NEDENLER	58
a-Tevil	59
b-Siyaset	68
c-Mezhep Taassubu	74
C- KURAN-I KERİM'DE TEKFİR	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ TEKFİR OLAYLARI

A-MÜSLÜMAN KARDEŞLER TEŞKİLATI	90
B-TEKFİR VE HİCRET CEMAATİ	96
C-İSLAMİ CİHAD GURUBU	102
D- PAKİSTAN CEMAAT-İ İSLAMÎ PARTİSİ	105
SONUÇ	108
BİBLİYOGRAFYA	112

ÖNSÖZ

İman ile küfür arasındaki sınırın ne olabileceği hangi inanış, ifade veya hareketin bir Müslüman'ı iman sınırlarının dışına çıkarabileceği konusu, İslam tefekkür tarihinde “tekfir” adı altında münakaşa edile gelmiştir. Bir Müslüman'ı veya Müslüman olduğu sanılan bir insanı küfre nispet etmek demek olan tekfir hem Kelam ilmini hem de İslam Fıkhını ilgilendirir.

Hz. Muhammed'in, saadet asrında yaşamış insanlardan muayyen şahıs veya gurupları tekfir ettiği bilinmemektedir. Halbuki Medine devrinde Müslümanlar arasında münafıkların mevcut olduğu bir hakikattir. Kuran-ı Kerim'de münafıklar, kafirler ve müşrikler yan yana zikredilmekte ve aynı azap ile tehdit edilmektedirler. Vahiy ile bildirildiği için kimlerin samimi imana sahip olduğunu, kimlerin de içi küfürle kararmışken dışından iman izhar ettiğini çok iyi bilen Hz. Peygamberin tekfirden kaçınına “İslamlaştırma” siyaseti diyebiliriz. “Ben Müslüman'ım” diyen bir insana, münafık da olsa, Müslümanmış gibi muamele yapmak ve onu İslam toplumuna mal etmek Hz. Peygamber tarafından hikmete uygun bulunmuştur.

İslam dünyasındaki ilk tekfir hareketi Hariciler ile başlamıştır. Hz. Ali ile Muaviye arasında yaşanan Siffin savaşı sırasında başı çeken Hariciler, hem Hz. Ali'yi hem de Muaviye'yi tekfir etmişlerdir. Bu fırka Hz. Peygamberin çizgisinden uzaklaşarak İslam toplumu içinde bir daha kapanmayacak bir yara açmıştır. Haricilerin ortaya attıkları bu fikir karşısında karşıt görüşler çıkmış ve karşılıklı olarak birbirini ithamlar başlamıştır. Bazı durumlarda düşüncelerini ispatlamak için teville başvurulmuş, çoğu kez tevil aklın ve naklin sınırlarının dışında kabul edilemez bir hal almıştır. Siyasi çıkarların, mezhep taassubunun ve kavmiyetçiliğin de etkisiyle tekfir hadiselerinin ardı arkası gelmemiştir.

Haricilerle aynı zihniyeti taşıyanlar olduğu gibi bu konuda çok daha dikkatli ve ihtiyatlı davranan kelamcılar ve fakihler de olmuştur. Tekfir, bir müslümanı veya öyle sanılan birinin İslam dairesinden çıktığını ilan etmek, büyük bir hadisedir. Zira İslam hukukuna göre küfrüne karar verilen kimse artık dünya hayatında, İslam toplumunun müslümana tanıdığı haklardan, hatta bütün insan haklarından mahrum olur. Mürted, İslam esaslarının hangi noktasında küfre düşmüşse o noktada bilgilendirilir. Şayet vazgeçerse yeniden İslam toplumuna dahil edilir. Aksi takdirde öldürülür.

Müslümanken küfre düşen bu insana şayet idam cezası tatbik edilemez de İslam toplumu içinde hayatına devam ederse, kendisine selam verilmez, selamı alınmaz. Müslüman bir kadınla evlenemez şayet evlenmiş ise ayrılır. Bu hali üzere ölürse, cenazesi yıkanmaz, namazı kılınmaz, İslam kabristanına defnedilmez, kendisi ile akrabası arasında veraset hükümleri tatbik edilmez. Böyle kimseler cehennemde ebedi kalır. Bu kadar vahim neticeler doğuracak bir karar vermek, böyle bir hükmü ilan etmek basit, sıradan ve kolay bir iş değildir.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde iman, küfür tanımları ile ekollerin bu konudaki değerlendirmeleri ve buna bağlı olarak büyük günah işleyen kimseler hakkındaki görüşlerini inceledik. Konumuzla ilişkili olması nedeni ile şirk, nifak ve fisk kavramlarına da kısaca değindik.

İkinci bölümde ekollerin tekfir hakkındaki kabullerini büyük günah işleyen kimsenin dünya ve ahiretteki durumu bağlamında ele aldık. Tekfir geleneğinin oluşumuna etki eden nedenleri; tevil, mezhep taassubu, siyaset konuları çerçevesinde inceledik. Yine bu bölümde Kuran-ı Kerim'in tekfir anlatışını belirlemeye çalıştık.

Üçüncü bölümde, Mısır'da faaliyetini başlatarak daha sonra başka ülkelere de sızan *İhvan-ı Müslimin (Müslüman Kardeşler)* örgütü ve aynı amaçlarla kurulmuş *Tekfir ve Hicret Cemaati, İslami Cihad Gurubu, Pakistan İslami Cemaat Partisi* 'nden günümüz tekfir olaylarına birkaç örnek olması sebebiyle bahsettik. Sonuç kısmında konunun kısa bir değerlendirmesi ile çalışmamızı sonlandırdık.

Gerek lisans gerekse yüksek lisans öğrenimim süresince değerli zamanını, fikirlerini, yardımlarını ve hoşgörüsünü benden hiçbir zaman esirgemeyen hocam sayın Doç. Dr. Erkan Yar'a, çalışmam süresince hiçbir fedakarlıktan kaçınmayarak bana her anlamda destek veren aileme ve eşime teşekkürlerimi sunmayı kutsal bir borç bilirim.

GÜRHAN

2006

MİNE

ELAZIĞ-

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
a.g.mad.	: Adı geçen madde
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİFY	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
b.	: bin-bint
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
c.	: Cilt
EÜİFD	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
EÜİFY	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
MÜİFY	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
OMÜY	: On Dokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SÜİFD	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
SÜİFY	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
trz.	: Tarihsiz

GİRİŞ

A) ARAŞTIRMANIN KONUSU

Hz. Osman'ın öldürülmesinin ardından, İslam toplumundaki parçalanma dönemi içerisinde yaşanan tekfir hadiselerini, Müslümanların birbirini kafir ilan etmesinin bir gelenek halini almasını, bu duruma etki eden nedenleri, Kuran-ı Kerim ve tanrıbilim ekolleri açısından tekfirin değerlendirilmesi ile Mısır'da faaliyet gösteren tekfir cemaati örnekleri araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır.

B) ARAŞTIRMANIN AMACI

Asrı saadet günlerinden sonra İslam toplumunda yaşanan çalkantılı günlerin daha sonraki dönemlere etkilerinin başında, Müslümanların arasına nifak tohumunun serpilmesidir. Keza müminlerin birlik olmak yerine kimin gerçek mümin kimin ise kafir olduğu ile uğraşmaları bunun açık göstergesidir. Hz. Peygamberden ve O'nun yolunu takip eden alimlerden tekfirin tehlikelerine dair pek çok rivayet gelmesine rağmen ilmi eksik, mutaassıp gurup ve fertleri bu kadar tehlikeli bir işe sevk eden sebeplerin neler olduğu sorusuna araştırmamızda cevap bulmaya çalıştık. Ayrıca ayeti kerimeler ışığında Kuran-ı Kerim'in tekfir anlayışını belirlemeyi amaçladık. Yakın dönem tekfir hadiselerini işleyerek bu fitnenin yüzyıllardır sinsi bir şekilde varlığını nasıl sürdürdüğünü ve bunun Müslüman şahıslar üzerinde bıraktığı etkileri incelemeyi hedefledik.

C) ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmamıza önce imanın ve küfrün muhtevasına dair ileri sürülen görüşleri ve bu görüşlere mesnet teşkil eden delilleri ve ekollerin iman anlayışlarına paralel olarak şekillenen büyük günah (kebire) ve büyük günah sahibi (mürtekb-i kebire) ayrıca tekfir konusu hakkındaki görüşlerini incelemekle başladık. Bu bölümü hazırlarken mümkün mertebe kaynak eserlere başvurduk. Kuran-ı Kerim açısından tekfir konusunu belirlerken araştırmamızla ilgili bütün ayetleri gözden geçirmeye gayret göstererek genel bir kaniya ulaşmaya çalıştık. Mısır'da faaliyet gösteren teşkilatlar hakkındaki bilgileri, özellikle bu gurupların önde gelen isimlerinin eserlerinden faydalanarak elde ettik. Konuya tek taraflı bakmamak adına yine bu örgütlerin faaliyetlerinden bahseden kitaplara da ulaşmaya çalıştık.

Araştırmamız süresince hiçbir ekolün savunuculuğunu yapmamaya gayret gösterdik. Yine kanaatimizi açıklarken kabul etmediğimiz görüşleri ifade ettik ama görüş sahiplerine saldırmadık. Herhangi bir ön kabule deliller arama yoluna gitmeden, nesnellik esasına dayanarak yürütmeye çalıştığımız araştırmamızda tikel düşüncelerden yola çıkarak Kuran-ı Kerim'in genel ilkelerine ulaşmayı hedefledik.

BİRİNCİ BÖLÜM

İMAN VE KÜFÜR

A- İMANIN TANIMI VE MAHİYETİ

a-İmanın Lügat ve İstilah Manası

Âmene fiilinden if'al ölçüsünde bir mastar olan iman, bir kişiyi söylediği sözde doğruluğa nispet etmek ve söylediğini kabullenmek demektir.¹

Arapçada if'al ölçüsünün hemzesi bir fiili geçişli yapmak ve oluş bildirmek için kullanılır. Dolayısıyla bu babdan olan (âmene) filinin hemzesi geçişli yapmak için kullanılırsa, iman; eman vermek emin kılmak manasına gelir ki, Allah'ın güzel isimlerinden olan "Mümin" bu manadadır. Hemze oluş bildirmek için kullanılırsa, iman; emin olmak, kalbi itimat ve sükuna kavuşturmak manasını ifade eder ki, buna Türkçe'de inanmak denir.

Bütün dilcilere göre iman Arap dilinde, "mutlak tasdik etmek" demektir. Yani, bir kimseye, bir habere veya bir hükme kesin olarak ve içten gelerek, inanmak, onu doğrulamak ve doğru söylediğini kabul etmektir. Bu tasdikle kalp emniyete, huzur ve sükûna kavuşur.

İman kelimesi ikrar ve itiraf manasını içine alması itibariyle (ba) cer harfiyle geçişli yapılır. "O Peygamber de kendisine Rabbinden indirilene iman etti, müminler de"² ayetinde olduğu gibi. Ayrıca izan ve kabul manasını içine alması itibariyle de (lâm) cer harfiyle geçişli yapılır.³ "Bunun üzerine kendisine bir Lût iman etti"⁴ ayetinde olduğu gibi.

Anlaşılabacağı üzere, "if'al" vezninde mastar olan ve "mutlak tasdik" manasına gelen "iman" kelimesiyle, bu kelimenin aslı olan ve "eman ve emniyet" manasına gelen "emn" mastarı arasında mana bakımından yakınlık vardır. Her iki kelimedede de, "verilen

¹ İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrerem, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, trz. c. 13, s. 21; Taftâzâni, Saduddin Mesud b. Ömer, *Şerhu'l-Akaid/ Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, Hazırlayan, Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İst. 1982, s. 276.

² Bakara, 2/285.

³ Taftâzâni, *Şerhu'l-Akaid*, s. 276.

⁴ Ankebût, 29/26.

haberi ve haber sahibini tekzipten ve muhalefet korkusundan emin kılmak” manası bulunmaktadır.⁵

İman eden kişiye mümin, iman edilen şeylere de mümenün bih denir.

İstılahta ise iman, Peygamberimiz Hz. Muhammed’in, Allah tarafından getirdiği kesin olarak bilinen haber, dini esas ve hükümlerin doğru ve gerçek olduğuna tereddütsüz inanmak, izan ve kabul ile bunların tamamını tasdik ve itiraf etmektir.⁶

Hz. Peygamber’den sonra erken dönemlerden itibaren İslam alimleri, iman teriminin şer’i manası üzerinde ihtilafa düşmüşlerdir. Her alim kendi düşünüş ve kanaatine veya bağlı bulunduğu mezhebe göre bu kavramı izaha çalışmıştır. İmanın şer’i manasına dair ileri sürülen görüşleri şöyle sıralayabiliriz:

1- “İman kalbin tasdiki demektir.”

İslami ilimlerdeki derin inceleme ve araştırmaları sebebiyle “Muhakkıkun” adı verilen Ehl-i Sünnet âlimlerinin ekserisi bu görüştedir. Çünkü Kuran-ı Kerim’deki “sen bize inanacak değilsin”⁷ ayeti, “bizi tasdik edici değilsin” manasındadır. Ayrıca dilciler de Kuran’ın nüzulünden ve Peygamberimizin hadisleri varid olmadan önce imanın tasdik manasına geldiğinde ittifak etmişlerdir.⁸ Allah Teala ise yüce kitabında, Kuran-ı Kerim’in Arap dili indiğini çeşitli ayetleriyle bize bildirmektedir.⁹ O halde Kuran’ın nazil olduğu dilde iman kelimesi tasdik manasında kullanıldığına göre iman kalbin tasdiki olmuş oluyor.

Yukarıda görüldüğü gibi imanı kalbin tasdiki olarak tanımlayanlar genel bir tarif yapmışlardır. Zira “kalbin tasdikidir” denince, şer’i olsun olmasın, kalbin tasdik ettiği her şey iman kavramının içerisine girmektedir. Bu duruma biraz daha açıklık getiren kelimciler ve diğer İslam âlimleri şer’i imanı, lügat manasındaki imandan ayırmışlar ve şöyle tarif etmişlerdir: “Hz. Peygamberi, Allah Teala’dan getirdiği zaruri olarak bilinen hükümlerde tasdik etmek, O’nun varlığını haber verdiği şeylerin mevcudiyetini kabul edip tam bir boyun eğişle teslim olmaktır.”¹⁰ Bir diğer tarif de şu şekildedir: “Vahdaniyet, nübüvvet, ba’s, ceza, namazın ve zekâtın farziyeti, şarabın haramlığı gibi

⁵ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, c.13. s. 22–23.

⁶ Taftâzânî, *Şerhu’l-Akaid*, s. 277; Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, İst. 1994, c. 1, s. 178.

⁷ Yusuf, 12/17.

⁸ Bakıllani, Ebu Bekr Muhammed b. Tayyib, *İnsaf Fi ma Yecib İtikaduh ve la Yecuzu’l-Cehl bih*, nşr. Muhammed Zahid El-Kevseri, Mısır, 1963, s. 22, 55; Cüveyni, İmamü’l-Haremeyn, *el-İrşad ila Kavati’l-Edille fi Usuli’l-İtikad*, nşr. M. Yusuf Musa, Mısır, 1950, s. 397.

⁹ İbrahim, 14/4; Şura, 26/195.

¹⁰ Gazzali, *Faysal’ut-Tefrika ve’z-Zenadaka*, Mecmuatü Resail içinde, Dar’ul-Kutub’il-İlmiye, Beyrut, 1997, s. 78–80; Taftâzânî, *Şerhu’l-Akaid*, s. 277.

tefekkür ve muhakemeye muhtaç olmadan, Hz. Peygamberin dininden olduğu, yani İslamiyet'in esaslarından olduğu zaruri olarak bilinen şeylerde Resulullah'ı tasdik etmektir. Eğer Hz. Peygamber bir esası icmali olarak haber vermişse icmali olarak, tafsili olarak haber vermişse tafsili olarak, onu tasdik etmek gerekir.”¹¹

2- “İman kalbin marifeti olup, tasdik olmaksızın Allah'ı ve Hz. Peygamberin haber verdiği şeyleri kalben bilmek demektir.”

Cehm b. Safvan'ın temsil ettiği Cehmiyye,¹² Mürcie'den Ebu'l-Huseyn Salihi,¹³ Rafızilerin bir kısmı¹⁴ ile Eşarilerin mutekaddiminden olan bazı kelamcılar¹⁵ bu görüştedirler.

Tasdik ile marifetin her ikisi de kalbi bir fiil olması sebebiyle birbirlerinden ancak küçük farklarla ayrılırlar. Tasdik; bir haberi veya hükmü, izan ile kesin olarak kabul etmek, verilen haberi ve haber sahibini tekzipten emin kılmaktır. Tasdikte aranan izanın manası, kesin inançtır ki bu inanç, kalpte kesb ve ihtiyar neticesi meydana gelir. Kesin inanç olmazsa, ona, “marifet” denir. Çünkü marifet bir şeyin, kesb ve ihtiyar olmadan, kalbde birdenbire belirivermesidir.¹⁶

Her ne kadar kalpte tasdik bulunabilmesi için bilgiye ihtiyaç varsa da yeterli değildir. İman, hareket noktası bilgi olmasına rağmen, ilmin alanını aşan kalbi bir bağlantıdır.¹⁷ İman tereddütsüz bir şekilde kalbin bağlanması olduğu halde, bilgide böyle bir bağlanma yoktur. Dolayısıyla imanın, kalpte bulunan bir bilgi olduğunu kabul etmek, kimin mümin kimin kâfir olduğunu belirlemede yanlış sonuçlar doğuracağından yetersiz bir açıklamadır.

3- “İman mücerret olarak dilin ikrarıdır.”

Bu tarife göre kişinin kalbi ile tasdik etmemesi, bir takım vecibeleri yerine getirmemiş olması onun imanına bir engel teşkil etmez. Önemli olan dilin tasdik etmesidir. Mürcie¹⁸ ve Kerramiye¹⁹ mezhepleri bu görüştedir. Hatta Mürcie mezhebine

¹¹ Cürcani, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *Şerhu'l-Mevakıf*, İst. h. 1311, c.3 s. 245; Harputi, Abdullatif, *Tenkihu'l-Kelam fi Akaidi Ehli'l-İslam*, İst. h. 1330, s. 248.

¹² Eşari, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makalatu'l-İslamiyyin*, nşr. Helmut Ritter, Matbaatü'd-Devle, İst. 1929, c. 1, s. 132, 141.

¹³ Eşari, *Makalat*, c. 1, s. 133; Sabuni, Nureddin Ahmed b. Mahmud b. Ebi Bekir, *Bidaye fi Usuli'd-Din/ Maturidiye Akaidi*, Çev. Bekir Topaloğlu, DİBY, Ank. 1979, s. 87.

¹⁴ Eşari, *Makalat*, c. 1, s. 53.

¹⁵ Cüveyni, *Kitabu'l-İrşad*, s. 396.

¹⁶ Aydın, Ali Arslan, *İslam inançları ve Felsefesi*, DİBY, Ank. trz. s. 116.

¹⁷ Ülken, Hilmi Ziya, *Sosyoloji Sözlüğü*, İst. 1969, s. 146.

¹⁸ Eşari, *Makalat*, c. 1, s. 131. Kutlu, Sönmez, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Kitabiyat, Ank. 2000, s. 75.

bağlı olanlar bu görüşü o kadar benimsemiş ve mezheplerinin temel direği haline getirmişlerdir ki kulun durumunu Allah'a havale ettikleri ve bu dünyada bir söz söylemedikleri için Mürcie ismini almışlardır.

4- “İman, inanılması gereken şeyleri kalbin tasdik etmesi, lisanında bunu söylemesidir.”

İmam Ebu Hanife ile Hanefi fıkıhçılardan Fahru'l-İslam Pezdevi, Serahsi ve Hanefilerin cumhuru bu görüştedir.²⁰ Ayrıca Neccariye ve Gaylaniye mezheplerinin görüşü de böyledir.²¹

5- “İman kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve İslamın esası olan rükünleri işlemektir.”

Bu tarife göre imanın üç rükünden meydana geldiği, amelinde imandan bir parça olduğu ortaya çıkmaktadır. Hariciler, Mutezile,²² Şia'dan Zeydiyye,²³ İmam Malik, İmam Evzai, İmam Şafî, Ehl-i Medine, Haris b. Esed Muhasibi, Kalanisi,²⁴ Ehl-i eser diye nitelenen hadisçiler, başta Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Rahuye,²⁵ bu görüştedir. Hadisçiler, amellerin imanın bir unsuru kabul edilmesinde Haricilerin tavrını aynen benimsemekle beraber, imanı oluşturan diğer unsurları onlardan farklı bir şekilde tespit etmişlerdir. Hadis taraftarları arasında, ilk dönemlerde, daha çok, imanın söz ve amel, daha sonraları ise, dil ile ikrar, kalp ile tasdik, organlarla amel olduğu şeklindeki tanımları yaygın olarak benimsenmiştir.²⁶

Amelin imandan bir parça olduğunu ileri sürenler, taatların tamamının iman kavramına dâhil olup olmadığı mevzuunda ihtilaf etmişlerdir. Hariciler, Zeydiyye ve Mutezileden Hişam Fuvati, Abbad b. Süleyman ve Kadı Abdulcebbar'a göre farz olsun nafil olsun taatların tamamı imandır.²⁷ Yine Mutezileden Nazzam, Cübbai ve Basra Mutezilelerine göre nafileler iman olmayıp, sadece farzlar imandır.²⁸

¹⁹ Cüveyni, *Kitabu'l-İrşad*, s. 396; Eşari, *Makalat*, c. 1, s. 141, 143.

²⁰ Harputi, *Tenkihu'l-Kelam*, s.252; Beyadi, Kemaluddin Ahmed b. Hasan b. Sinaneddin, *İşaratu'l-Meram min İbareti'l-İmam*, nşr. Yusuf Abdurrezzak, Mısır, 1949, s. 69, 74.

²¹ Sabuni, *Bidaye/ Maturidiye Akaidi*, s. 86.

²² Cüveyni, *Kitabu'l-İrşad*, s. 396; Cürçani, *Şerhu'l-Mevakif*, c.3 s. 246.

²³ Eşari, *Makalat*, c. 1, s. 73.

²⁴ Sabuni, *Maturidiye Akaidi*, s. 86.

²⁵ Eşari, *Makalat*, c. 1, s. 293; Cüveyni, *Kitabu'l-İrşad*, s. 396; Cürçani, *Şerhu'l-Mevakif*, c. 3 s. 247. (diğer hadis taraftarlarından bazıları şunlardır: Buhari, Müslim, İbn Mace, Tirmizi, Nesai, İbn Ebi Şeybe, Abdullah bin Ahmed, Acurri, İbn Mende, İbn Hazm, Beyhaki, İbn Teymiyye. Bkz. Kutlu, age, s.20)

²⁶ Kutlu, Sönmez, age, s. 75-77.

²⁷ Eşari, *Makalat*, c. 1, s. 268; Cürçani, *Şerhu'l-Mevakif*, c. 3 s. 246.

²⁸ Eşari, *Makalat*, c. 1, s. 268; Cürçani, *Şerhu'l-Mevakif*, c.3 s. 246; Bağdadi, Ebu Mansur Abdulkadir b. Tahir et-Temimi, *el-Fark beyne'l-Fırak*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Kahire, trz. s. 144.

b-İmanın Muhtevasına Dair Görüşler

İmanın lügat ve şer’i manası hakkında yukarıda kısaca değindiğimiz mezhep ve guruplar sahip oldukları bu farklı görüşlerini bir takım delillere dayandırmaktadırlar. Bu deliller Kuran-ı Kerim ayetleri, hadisler, icma ve kıyas gibi şer’i özellik taşıdığı gibi, bazen de akli deliller olmaktadır. İmanın muhtevası hakkında ileri sürülen görüşlerin delilleri şöyledir.

1-İmanda Tasdik

İmanı kalbin tasdiki diye tarif eden İmam Eşari ile İmam Maturidi ve kendilerini takip eden kelimciler, görüşlerini kuvvetlendirmek için şu ayetleri delil getirirler:

Münafıklar hakkında nazil olan “*Ey Peygamber, kalpleriyle inanmadıkları halde ağızlarıyla inandık diyenlerle, Yahudilerden o küfür içinde koşuşanlar seni üzmesin*”²⁹ ayeti imanın kalbin tasdikinden ibaret olduğu, dille imanı söylemenin bir fayda vermeyeceğini belirtmiştir.

Bir diğer ayette “*Allah kime doğru yolu gösterir, imana muvaffak ederse, onun kalbini İslam için açar*”³⁰ buyrulmuş, bir başka ayette de, küfre zorlanan kimsenin, küfür sözünü söylemesinin kalpteki imanına bir zarar vermeyeceği ifade edilerek: “*Kalbi imanla dolu iken, küfre zorlanan müstesna olmak üzere, kim iman ettikten sonra, küfre sine açarsa Allah’ın gazabı onların başındadır. Onlar için en büyük bir azap vardır*”³¹ buyrulmuştur.

Yine kalben inanmayıp, dil ile inandıklarını söyleyen münafıklar için de: “*(Bedevi) Araplar iman ettik dediler. De ki: Siz iman etmediniz, fakat bari Müslüman gözüktük deyiniz. Zira iman henüz kalplerinize girmemiştir*”³² buyrulmuştur.

Ebedi olarak cennete girecek ve Allah’ın kendilerinden, kendilerinin de Allah’tan razı olacağı kimseler hakkında da “onlar öyle kimselerdir ki, (Allah) iman kalplerine yazmış ve bunları kendisinden bir ruh ile desteklemiştir”³³ diye bahsedilmiştir.

İmanın kalbin tasdiki olduğunu destekleyen çok sayıda hadis bulunmaktadır. Bunlardan bir kaçı şöyledir:

²⁹ Maide, 5/ 41.

³⁰ Enam, 6/ 125.

³¹ Nahl, 16/ 106.

³² Hucurat, 49/ 14.

³³ Mücadele, 58/ 22.

Üsame b. Zeyd'den rivayet edilen bir hadiste, Üsame şunları anlatmıştır: “Resulullah bizi bir seriye ile göndermişti. Biz de Cüheyne kabilesinin Hurukat isimindeki koluna sabahleyin bir baskın düzenledik. Ben hemen bir kişiyi yakaladım. Yakaladığım adam ‘Allah’tan başka tanrı yoktur’ dediği halde onu öldürdüm. Bunun üzerine beni bir düşüncedir aldı. Dönüşte olayı Resulullah’ a anlattım. Hz. Peygamber bana: ‘Öldürdüğün adam doğru mu söylüyor, yoksa yalan mı söylüyor, kalbini yarıp baktın mı?’ dedi.”³⁴ Bu hadisten imanın kalbin tasdiki oluşu anlaşılmaktadır.

Kalbinde hardal, buğday veya zerre miktarı iman bulunan kimsenin neticede cehennemden çıkıp, cennete gireceğine, kalpteki imanın kurtuluş sebebi olacağına dair pek çok rivayet vardır ki, bunlardan birinde Ebu Said Hudri Allah elçisinin şöyle dediğini rivayet ediyor: “Allah cennetlikleri cennete, cehennemlikleri de cehenneme koyacak. Sonra da, ‘bakın kalbinde hardal tanesi kadar iman olan birini bulursanız onu cehennemden çıkarın’ diyecek.”³⁵

İmanın kalbin tasdiki demek olduğunda icma meydana geldiğini kabul edenler, selef zamanında, küfre zorlanan kişi ile dilsizin mümin kabul edildiğini delil göstermişler,³⁶ kalp küfür ile dolu iken dilin imanı söylemesinin fayda sağlamayacağı gibi, dilin küfür kelimesini söylemesini de kalpteki imana zarar vermeyeceğini savunarak konuya şu şekilde açıklık getirmeye çalışmışlardır: “Ayet ve hadislerde imanın kalbe ait bir fiil olduğu sabit olunca, onun tasdikten ibaret olması gerekir. Çünkü Allah, Araplara kendi dilleriyle hitap etmiştir. Şayet iman lafzının şer’i manası, lügat anlamından farklı olsaydı tıpkı namaz ve zekâtın şer’i mana ve mefhumlarının açıklandığı gibi, Müslümanlara açıklanması gerekirdi.”³⁷

İmanın kalbe mahsus bir iş olduğunu kabul eden fakat tasdikten değil marifetten ibaret olduğunu ileri sürerek Ehl-i Sünnet kelamcılarında ayrılan Cehmiyyeye karşı, Maturidi kelamcıları itirazda bulunmuşlardır. Zira marifet cehaletin zıddıdır. Hâlbuki imanın zıddı küfürdür. Eğer iman marifet olsaydı, bilgisizliğin küfür olması, dolayısıyla her cahilin kâfir, her arifin mümin olması gerekecekti. Bu ise imkânsız olan bir şeydir.³⁸

³⁴ Müslim, *Sahih*, Kitabu’l-İman, 41; Ebu Davud, *Sünen*, Kitabu’l-Cihad, 95.

³⁵ Buhari, *Sahih*, Kitabu’l-İman, 15; Müslim, *Sahih*, Kitabu’l-İman, 82. Değişik rivayetler için bkz. Buhari, *Sahih*, Kitabu’t-Tevhid, 19; Müslim, *Sahih*, Kitabu’l-İman, 84.

³⁶ Abdullatif Harputi, *Tenkihu’l-Kelam*, s. 252.

³⁷ Cürcani, *Şerhu’l-Mevakıf*, c. 3, s. 247.

³⁸ Maturidi, *Kitabu’t-Tevhid Tercümesi*, Çev. Bekir Topaloğlu, TDV İSAM Yayınları, Ank. 2002, s. 495.

Marifeti iman olarak telakki edenlerin görüşlerinin yanlışlığını ehli kitap ile ilgili nazil olan ayet açık bir şekilde ortaya koyuyor:

*“Kendilerine Kitap vermiş olduğumuz kimseler, onu (Muhammedi) tıpkı evlatlarını tanıdıkları gibi tanırlar. Böyle iken, onlardan bir kısmı, bile bile gerçeği gizler.”*³⁹

Ayetten de anlaşıldığı gibi, bilmek iman etmek için yeterli olmamaktadır. Aksini düşündüğümüz takdirde onları mümin kabul etmemiz gerekirdi ki, bu Kuran’ın nasslarına aykırı düşer. Başka bir ayette ise şöyle buyrulmaktadır: “Kalbi imanla dolu iken dini inkâr etmeye zorlanıp da yalnız dilleriyle inkâr sözünü söyleyenler hariç, kim imanından sonra Allah’ı inkâr ederek gönlünü inkâra açarsa, onlara Allah tarafından bir gazap vardır.”⁴⁰ Eğer kalpte tasdik ve bağlanma olmayıp sadece bilgi bulunsaydı, ayette bu şekilde ifade edilmezdi. Çünkü hiçbir zaman inkâr kalpteki bilgiyi yok etmez. Bilinen bir şey istenildiği zaman cahilliğe dönüşmez.

2-Dilin İkrarı

İmanı, kalbin tasdiki olmaksızın yalnızca dilin ikrarı diye tarif eden Mürcie ve Kerramiye mezhepleri, delil olarak Resulullah’ın hadislerini göstermişlerdir. Bu iki gurup ahirette kişinin durumu hakkında bir söz söyleme yerine, dünyadaki durumunun ne olacağını açıklamaya çalışmışlardır. Ayrıca onlar Hz. Peygamberin ilk Müslüman olan kimseler için söylediği sanılan veya dünyadaki hükümler açısından ele alınması gereken bir hadisini, İmam Maturidi’nin de dediği gibi, iman hakikatine delil olarak kullanmışlardır.⁴¹ Bu hadiste Allah Resulü: “İnsanlar ‘Allah’tan başka ilah yoktur, Muhammed onun elçisidir’ deyinceye kadar kendileriyle savaşmaya emr olundum. Ne zaman bunu söylerlerse kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Ancak dini cezalar müstesna; iç yüzlerinin muhasebesi ise Allah’a aittir”⁴² buyurmaktadır. Hâlbuki bu hadis dünyada kelime-i tevhidi söyleyenin öldürülmeyeceğine delildir. İmanın hakikatinin dilin ikrarı olduğuna dair bir delil değildir.

Yine “Allah’tan başka ilah yoktur. Muhammed O’nun peygamberidir” diyen kimsenin cehennemde ebedi kalmayacağına dair rivayetlerin⁴³ manasını anlamak güç

³⁹ Bakara, 2/146.

⁴⁰ Nahl, 16/106.

⁴¹ Maturidi, *Kitabu’t-Tevhid*, s. 490–492.

⁴² Buhari, *Sahih*, Kitabu’l-Cihad, 102; Kitabu’l-İman, 17; Müslim, *Sahih*, Kitabu’l-İman, 8; Ebu Davut, *Sünen*, Kitabu’l-Cihad, 104.

⁴³ Değişik rivayetler için bkz. Müslim, İman, 10.

olmuş, bir gurup bu tip hadislerin nesh edilmiş olduğunu, bir başka gurup da bu hadislerde geçen ateş sözünden, müşriklere mahsus ateşin kastedildiğini söylemiş,⁴⁴ hadisleri tevil etmişlerdir.

Ehl-i sünnet kelamcıları imanı, sadece, dilin ikrarıdır, diye tarif eden Mürcie ve Kerramiyenin bu görüşlerini Kuran-ı Kerim ayetleri ile çürütmüşlerdir.⁴⁵ Eğer iman sadece dilin ikrarından ibaret olsaydı, münafıkların gerçek mümin olmaları gerekirdi. Halbuki ayet-i kerimede: “İnsanlardan öyle kimseler vardır ki, kendileri iman etmiş olmadıkları halde ‘Allah’a ve Ahiret gününe inandık’ derler. Halbuki onlar inanıcılar değildir”⁴⁶ buyrulmuş, yine münafıklar hakkında: “(Bedevi) Araplar iman ettik dediler. De ki: Siz iman etmediniz, fakat bari Müslüman gözüktük deyiniz. Zira iman henüz kalplerinize girmemiştir”⁴⁷ denilmiş, üç ayet sonrasında da: “Onlar İslam’a girdiler diye seni minnet altında bırakmak isterler. (onlara) de ki: Müslüman olmakla beni minnet altında bırakmayınız. Doğru kimselerseniz, sizi imana muvaffak ettiği için Allah sizin başınıza kakar”⁴⁸ buyrulmuş, aynı konuda “Münafıklar sana geldiği zaman ‘Şahadet ederiz ki sen gerçekten Allah’ın peygamberisin’ dediler. Allah da bilir ki sen elbette O’nun peygamberisin. Fakat Allah o münafıkların yalancılar olduğunu da bilir”⁴⁹ buyrularak kalbin tasdiki olmadan dilin kelime-i tevhidi söylemesinin ahirette kişiyi kurtaramayacağı bildirilmiştir. Gerçekte Mürcie ve Kerramiye ile Ehl-i Sünnet kelamcıları arasında dilin tasdikinin, kalbin tasdikine delalet etmesi sebebiyle iman diye isimlendirilmesinde, dünya hükümlerinin dilin ikrarına göre uygulanmasında bir ihtilaf yoktur. İhtilaf ahirette kişiyi cennete veya cehenneme girmesine sebep olan iman hakikatinin ne olduğu konusundadır.⁵⁰

3-Kalp İle Tasdik, Dil İle İkrar

İmanı kalbin tasdiki ve dilin ikrarı olarak kabul edenlere göre, bu iki rükünden biri bulunmadığı takdirde iman gerçekleşmemektedir. Bu görüşün tabii neticesi olarak da dilsizlik, küfre zorlanma gibi özürler dışında mazeretsiz olarak ikrarı terk eden kişi mümin olma özelliğini kaybetmekte ve ebedi cehennemlik olmaktadır. Bu rivayete Hanefî mezhebinde kavli meşhur denilir.

⁴⁴ Ali el-Kari, *Şerhu'l-Fıkhu'l-Ekber*, s. 216.

⁴⁵ Cürcani, *Şerhu'l-Mevakıf*, c. 3, s. 248; Sabuni, *Maturidiye Akaidi*, s. 87.

⁴⁶ Bakara, 2/ 8.

⁴⁷ Hucurat, 49/ 14.

⁴⁸ Hucurat, 49/ 17.

⁴⁹ Münafıkun, 63/ 1.

⁵⁰ Cürcani, *Şerhu'l-Mevakıf*, c. 3, s. 248.

Daha önce diğerk görüşler için kullanılan delillerin bazılarını bu kez Hanefilerin delilleri olarak görmekteyiz. “Kim iman ettikten sonra, Allah’ı inkâr ederse Allah’ın gazabı onların başındadır”⁵¹ mealindeki ayetten kasdolunan küfrün, dilin küfür ve inkârı olduğunu söylemişlerdir. Buradan hareketle imanın hem kalbin tasdiki hem de dilin ikrarı demek olduğuna delil teşkil ettiği kanaatine varmışlardır.

Ayrıca onlar Kerramiye ve Mürcie’nin delili olarak zikrettiğimiz hadisi de dil ile ikrarın imanın cüzü olduğuna dair delil saymışlardır. Bilindiği gibi o hadiste Resulullah: “Allah’tan başka ilah yoktur. Muhammed onun resulüdür” deninceye kadar insanlarla savaşmaya memur olduğunu söylemiş, ikrarın iman için bir esas ve rükün olduğunu bildirmiştir. Enes b. Malik’ten rivayet edilen bir hadis ise şöyledir: “Kalbinde buğday, arpa veya zerre miktarı iman olduğu halde ‘Allah’tan başka ilah yoktur. Muhammed onun resulüdür’ diyen kimse cehennemden çıkar”⁵² bu hadise göre de cehennemden kurtuluşun ve ebedi saadete erişin yolu iki olarak tespit edilmekte, kalpteki imanla dildeki ikrarın birbirini tamamlayan iki parça olduğu ortaya konulmaktadır.

Ayrıca bu görüşe sahip olan âlimler kendi aralarında ikrarın imanın esasını mı yoksa şartını mı olduğu noktasında iki ayrı görüşe sahip olmuşlardır. İkrarı imanın rükünü kabul edenlere göre, kişi kalbi ile tasdik etse bile, diliyle özürsüz olarak inancını ikrar etmezse kâfir olur. İkrarı imanın dışında bir şart olarak kabul edenlere göre ise, dünyadaki hükümlerin yapılabilmesi için ikrar imanın bir şartıdır. Çünkü kalpte bulunan bir şeyi bilmek kullar için imkânsızdır. Kalplerde bulunanı ancak Allah bilir.

İmam Maturidi ile Hanefi ekolüne mensup kelimcılara göre de, tasdik gizli bir iş olduğundan, dünyadaki hükümlerin yerine getirilebilmesi için ikrar şarttır. Fakat kişiye kalbi ile tasdik ettiği halde, dili ile imanını söylemediği takdirde, Allah katında mümin, dünya hükümlerinin yerine getirilmesi hususunda ise kâfir muamelesi yapılmakta, ikrara gücü yettiği halde bilerek terk ettiği için günahkâr sayılmaktadır. Eğer dili ile ikrar eder, kalbiyle tasdik etmezse münafıklar gibi dünyada mümin, ahirette kâfir hükmüne tabi olmaktadır.⁵³

İkrarın şart ve veya rükün sayılması dünyadaki hükümler açısından mühim olmayan bir görüş ayrılığı olsa da, kavli meşhurların, kalbinde iman olduğu halde

⁵¹ Nahl, 16/ 106.

⁵² Buhari, *Sahih*, Kitabu’l-İman, 33; Müslim, *Sahih*, Kitabu’l-İman, 84; Tirmizi, *Sünen*, Kitabu’l-Cehennem, 9; İbn Mace, Kitabu’z-Zühd, 37.

⁵³ Maturidi, *Kitabu’t-Tevhid*, s. 489, 490.

özürsüz ikrarı terk edenin ahirette kâfir gibi muamele göreceği şeklindeki görüşleri İslamın esaslarına ters düşmektedir.

4-İman-Amel İlişkisi

Haricilerin amelleri terk edenleri tekfir etmeleri neticesinde, amelin niteliği ve iman karşısındaki konumu, imanın oluşumundaki rolü, imanın özüne dahil edilip edilmemesi, bu iki kavramın birbiriyle olan semantik ilişkisi, önceliğin hangisine ait olduğu sorusu, İslam düşüncesinde konuyla ilgili tartışmaların esasını oluşturmaktaydı. Mürcie imanın oluşmasının amele bağlı olmadığını; amellerin, imanın neticesinde yapılması zorunlu şeyler olarak kabul edileceğini; amellerin ancak mecazen iman kavramının kapsamına gireceğini ileri sürdü.

Bundan sonra yapılan tartışmalar, daha çok amellerin iman karşısındaki konumu ve amel-iman ilişkisi üzerinde yoğunlaştı. Böylece iman-amel ilişkisi konusunda birbirine alternatif iki zıt görüş ortaya çıkmış oldu. Birincisi imanı, “itikat, söz ve amel” yada “kalp ile tasdik, dil ile ikrar, azalarla amel” olarak tanımlayarak, amelleri imanın ayrılmaz parçası sayan Haricilerin, Hadis taraftarlarının, Mutezile’nin ve Şia’nın görüşü; ikincisi ise, amellerin imanın özüne dahil edilmemesi gerektiğini savunan Mürcie’nin görüşüdür.⁵⁴

Hariciler büyük günah işleyen veya taatlerden birini terk eden kişinin kafir olduğunu, Mutezile de büyük günah işleyenin imandan çıktığını fakat küfre girmediğini, iman ile küfür arasında bir yerde bulunduğunu, eğer işlediği günahattan tövbe etmeden ölürse ebedi cehennemlik olacağını savunmuşlardır. Selef de imanın üç rükünden meydana geldiğini söylemesine karşılık büyük günah işleyenleri tekfir etmemiş, günahkâr mümine uygulanacak hükmün diğer müminlerle aynı olacağını söylemişlerdir.

İmanın üç esastan meydana geldiğini ve büyük günah işleyenin mümin olma vasfını kaybettiğini ileri süren bu gurubun delillerinden bazıları şunlardır:

“Ona bir yol bulabilenlerin Kabe’yi haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim küfrederse Allah âlemlerden müstağnidir”⁵⁵ ayetiyle haccı terk etmenin küfür olacağını, çünkü amelin imandan bir cüz olmaması halinde inandığı halde haccetmeyen kafir olmaması gerekeceğini ileri sürmüşlerdir. Gerçekte ise bu ayet

⁵⁴ Kutlu, age, s. 88.

⁵⁵ Hucurat, 49/ 14.

haccın farz olduğunu bildirmek için inmiştir. Haccın farziyetini inkar ise küfürdür. Haccın farz oluşunu kabullenip, haccı terk etmek ise günahdır.⁵⁶

Ayrıca “*Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebedi kalıcı olmak üzere cehennemdir*”⁵⁷ mealindeki ayet-i kerimeye dayanarak büyük günahlardan olan kasden adam öldürmenin küfür olduğunu, bunun neticesi olarak ta kişiyi ebedi cehennemlik yaptığını kabul etmişlerdir. Hariciler ve Mutezile, “*Kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse onlar kâfirlerin ta kendileridir*”⁵⁸ ayetinin zahirine göre, Allah’ın indirdiği hükümleri kalben tasdik eden kişinin, bu hükümler gereğince amel etmemesinin kendini kafir yapacağını ileri sürmüşlerdir. Halbuki Ehl-i Sünnet kelimcileri bu ayeti “Kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmemeyi helal görürse”⁵⁹ “Allah’ın indirdiği hükümlerin batıl olduğunu iddia edenler”⁶⁰ diye tevil etmişlerdir.

Ameli imandan bir cüz sayanlar görüşlerini delillendirmek için hadislerden de faydalanmışlardır. Onlardan bazıları şöyledir:

Hz. Peygamber “İman yetmiş küsur şubedir. O şubelerin en üstünü ‘Allah’tan başka ilah yoktur’ sözü, en aşağı derecesi eziyet veren şeyi yoldan kaldırmaktır”⁶¹ buyurmuştur. Hariciler ve Mutezile Hz. Peygamberin bu söz ile pek çok ameli imanın bir bölümü olarak zikrettiğini savunurlar. Buna karşı Ehl-i Sünnet, bu hadisin mecaz olduğunu, “her taat imandandır” sözünün doğruluğunu kabullenmekle beraber, onun, “her taat imanla oldu” manasında bir söz olduğunu söylemişlerdir, tıpkı “her nimet Allah’tandır” sözü “her nimet O’nun kudreti ile oldu” manasına geldiği gibi.⁶²

Yine Hz. Peygamberin: “Kim kasden namazı terk ederse kafir olur”⁶³ sözünü, büyük günah işleyenin imandan çıkacağına, amelin imanın bir rüknü olduğuna delil olarak getirenlere karşı, küfre giren şeyin namazı terk etmeyi helal görerek namaz kılmamak olduğu şeklinde bir açıklama getirilmiştir.

⁵⁶ Cürçani, *Şerhu’l-Mevakıf*, c. 3, s. 255.

⁵⁷ Nisa, 4/ 93.

⁵⁸ Maide, 5/ 44.

⁵⁹ Maturidi, *Kitabu’t-Tevhid*, s. 426; Ali el-Kari, *Şerhu’l-Fıkhı’l-Ekber*, Çev. Yunus Vehbi Yavuz, Çağrı Yayınları, İst. 1981, s. 176.

⁶⁰ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, c. 5, s. 145.

⁶¹ Buhari, *Sahih*, Kitabu’l-İman, 3; Müslim, *Sahih*, Kitabu’l-İman, 12; Ebu Davut, *Sünen*, Kitabu’s-Sünnet, 14; Tirmizi, *Sünen*, Kitabu’l-İman, 6.

⁶² Maturidi, *Kitabu’t-Tevhid*, s. 445.

⁶³ Tirmizi, *Sünen*, Kitabu’l-İman, 9; İbn Mace, *Kitabu’l-Fiten*, 23.

Bu konuda kullanılan delillerin sayısı oldukça fazladır. Konuyu daha fazla uzatmadan Ehl-i Sünnet kelimcilerinin amelin imanın bir cüzü olmayıp, imandan başka bir şey olduğuna dair ileri sürdükleri delillere geçelim.

Kuran-ı Kerim’de “İman edenler ve salih amel işleyenler”⁶⁴ diye başlayan pek çok ayet vardır. Bu ayetlerde iman ile iyi ameller birbirinden ayrı zikredilerek amel ‘vav’ harfi ile iman üzerine atfedilmiştir. Arapça gramer kaidesi gereğince atfolunan şey kendisi üzerine atıf yapılandan başka bir şeydir. Eğer böyle olmazsa atıf yapmak doğru bir hareket olmaz.⁶⁵ Değişik bir ifade ile amel imandan bir cüz olsaydı, parçanın bütün üzerine atfedilmesi gerekecekti ki, bu da gramer kaidesine aykırı bir şey olurdu.⁶⁶

Bazı ayetlerde de büyük günahın imanla beraber bulunabileceği zikredilmiştir. Mesela bunlardan birinde; “Eğer müminlerden iki zümre birbirleriyle savaşarlarsa aralarını (bulup) barıştırsın”⁶⁷ buyrulmuş, büyük günah sayılan öldürme fiilini işleyen kişilerden ‘müminler’ diye söz edilmiştir. Başka bir ayette ise: “Ey iman edenler, Allah’a tevbe-i nasuh ile tevbe ediniz”⁶⁸ buyrulmuştur. Günahı olmayan kimseye tevbe emredilmez. Allah günahkar müminlere “Ey iman edenler” şeklinde hitap ederek onları mümin olarak adlandırmıştır. Demek ki günahkârlara kafir denilemez ve günahkarı mümin kelimesi dışında bir kelime ile vasıflandırmak hata olur.

Bu sebepledir ki, amelin her cinsi imandan ayrı ve başka bir şeydir.⁶⁹

Bu konuda İmam Ebu Hanife’den nakledilen şöyle bir söz vardır: “Amel imandan, iman da amelden başka şeylerdir. Çünkü müminlerin bazısından amel kalkar. Amel kalktığı zaman iman da kalkar denmesi caiz olmaz. Zira bir kadın hayızlı iken kendisinden namazın hükmü kalkar. Böyle bir kadın için iman da kendisinden kalkar diyemeyiz. Yahut kendisine imanı da terk etmesi emredilir denilemez. Çünkü Allah kendisine mesela ‘orucu terk et, sonra onu kaza et’ buyurmuştur. Buradan hareketle aynı kadına ‘imanı terk et, sonra onu kaza et’ denilemez. Bu durumda amel imandan bir parça olsaydı, amelin düştüğü normal hallerde imanın da düşmesi gerekecekti ki, bu ise dinin kaidelerine aykırı bir durum ortaya çıkarırdı.”⁷⁰

⁶⁴ Bkz. Bakara, 2/227; Yunus, 10/9; Hud, 11/23; Ankebut, 29/7, 9, 58; Lokman, 31/8; Fatır, 35/7; Fussilet, 41/8; Şura, 42/22; Ahkaf, 46/2; Buruc, 85/11; Beyine, 98/7.

⁶⁵ Taftazani, *Şerhu’l-Akaid*, s. 280; Sabuni, *Maturidiye Akaidi*, s. 88.

⁶⁶ Cürcani, *Şerhu’l-Mevakıf*, c. 3, s. 248.

⁶⁷ Hucurat, 49/9.

⁶⁸ Tahrim, 66/8.

⁶⁹ Taftazani, *Şerhu’l-Akaid*, s. 280; Cürcani, *Şerhu’l-Mevakıf*, c. 3, s. 248.

⁷⁰ Ali el-Kari, *Şerhu’l-Fıkhü’l-Ekber*, s. 216.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, iman ile amel birbirinden farklı, fakat birbirini tamamlayan iki husustur. İman olmadan amel Allah katında makbul olmadığı gibi, dinimizce emredilen şeyleri yapmamak; yasaklanan şeyleri ise yapmak günah olmakla birlikte imanın zayıflığını gösterir. Ayrıca kâmil imana sahip bir kişinin amelleri onun imanının göstergesidir.

Amel imanın bir unsuru, rüknü olmadığı halde bir gereğidir, kemale ulaşmasının bir vasıtasıdır. İman amelden uzak vicdani bir kanaat de değildir. Çünkü imansız amel riya ve sahtekârlık olduğu gibi; amelsiz iman ise sırf bir felsefi bir kanaattir. Dini herhangi bir kanaatten ayıran hususiyetlerden biri de, dindeki imanın amele dayanması yani belirli bir hareket tarzı emreden ve bununla dışa akseden bir inanç olmasıdır.⁷¹

İman tarifine amelin dâhil edilmesi, amelin eksik olması halinde küfre yol açmaktadır. Amel eksikliğinin mümin sıfatını insandan kaldıracakını iddia etmek önemli bir hatadır. Amel eksikliğinin ve günahların imana zarar vereceğine inanmak bütün İslam ümmetini sıkıntıya sokacaktır. Günümüzde insanları iki gurupta değerlendirmemiz mümkündür. Bir gurup insanlar günahları hafife alarak, hatta helal sayarak işlerken taatleri de gereksiz, çağa, hayat şartlarına uyumsuz görmektedirler. Bunların küfründe ihtilaf yoktur. Diğer bir gurup ise bütün günahları, yasakları kabul etmekle beraber bunlardan kendilerini kurtaramayanlardır. Taatlerde gevşeklik, eksiklik ve kusurları olmasına rağmen farz, vacip veya sünnetin gereği olduğuna tam bir kalple inanırlar. Bu taatleri yerine getiremediklerinden dolayı üzüntü duyar, vicdan azabı hissederler.

Bu iki gurup arasında ayırım yapmak gereklidir. Birinci kısımdakiler kendilerini mümin saysalar bile dinin kesin olarak sabit olan emirlerini inkâr etme, helal sayma veya hafife almalarından dolayı mümin kabul edilemezler. Diğer guruptakiler ise dinin tüm inanç esaslarını, emir ve yasaklarını kabul edip; unutma, hata, gevşeklik gibi sebeplerle ibadetleri eksik yapmakta veya günaha düşmektedirler. İslamın zarurat-ı diniye dediğimiz kesin emirlerinin sübutunu tasdik ettiği halde herhangi bir sebeple terk etmek küfür olmaz. Bu sebeple bu kimseleri kafir saymak doğru olmaz.⁷²

Görüldüğü gibi imanı sadece dilin ikrarı olarak açıklayanlar kişinin ahiretteki durumunu belirtmediklerinden eksik kanaate sahip olmuşlardır. Bunlara karşılık ameli

⁷¹ Başgil, A. Fuat, *Din ve Laiklik*, İst. 1985, s. 95; Özcan, Hanifi, *Epistemolojik Açından İman*, İst. 1992, s. 78.

⁷² Cürcani, *Şerhu'l-Mevakıf*, c. 3, s.255.

imanın cüzü kabul edenler, büyük günah işleyeni kafir saymışlardır. Hanefilerden kavli meşhur taraftarları özürsüz ikrarı terk edenin ahirette de kafir olacağını ileri sürmüşlerdir. Eşariler, Hanefi-Maturidi ekolüne mensup kelimciler, imanı kalbin tasdiki olarak ele almışlar; kişinin ahiretteki durumunun, kalbinde imanın bulunup bulunmayışına bağlı olduğunu, ikrarında dünyada mümin sayılmasına sebep olacağını söyleyerek isabetli davranmışlardır. O halde tasdik imanın asli rüknü, ikrar da dünyada kişiye dini hükümlerin uygulanabilmesi için imanın şartıdır.

c-İman Esasları

Bir insanın mümin olması kelime-i şahadetin muhtevasına inanmasıyla gerçekleşir. Kişi bununla Hz. Peygamberin tebliğ ettiği iman esaslarını da kabul etmiş olur. Bu tip imana *icmali iman* denmektedir. Gerçekte Allah'ı yegane ilah tanıyan, Hz. Muhammed'i onun peygamberi olarak kabullenen kişi, diğer iman esaslarını da toptan kabullenmiş demektir. Zira diğer iman esasları Hz. Peygamber vasıtasıyla bize bildirilmiş, onlara inanmanın gerekli olduğu peygamberimiz kanalıyla bize ulaşmıştır. Dolayısıyla Resulullah'ı tasdik, onun getirdiği her şeyi tasdiktir. Peygamberden gelen her şeye ayrıntısıyla inanmaya da *tafsili iman* denmektedir.

Kelam literatüründe iman esasları “Allah'a, peygambere ve Ahiret gününe iman” şeklinde önce üç (usul-i selase: ilahiyat, nübüvvet, semiyat),⁷³ ardından kelime-i şahadette belirtildiği gibi Allah'a ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman olarak iki ve nihayet Allah'a iman şeklinde (aslü'l-usul) tek bir esasta özetlenmiştir.⁷⁴ Bununla beraber geleneksel kabullere göre inanılması gereken altı şart vardır. Bunlar da herkesçe bilinen ve ‘amentü’ de ifadesini bulan Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, Ahiret gününe, kadere iman etmektir.

Kuran-ı Kerim'in bu konu ile ilgili ayetleri incelendiğinde dört kaideden yola çıkarak beş esasa ulaşan bazı bilginler kader meselesini iman esasları içinde saymazlar.⁷⁵ Çünkü Ehl-i Sünnet kelimcilerine göre bir şeyin iman esası olabilmesi için Kuran-ı Kerim veya mütevatir hadislerde zikredilmesi gerekir. Bu durumda meşhur veya ahad rivayetler kesin bilgi vermedikleri için delil kabul edilmezler. Dolayısıyla kadere imanın Kuran-ı Kerim'de ve mütevatir hadislerde bir iman esası olarak zikredilmediğini, bu konudaki hadislerin ancak meşhur seviyesine ulaşabildiğini,

⁷³ Gazali, *Faysalu't-Tefrika*, s. 56.

⁷⁴ Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi*, s. 48.

⁷⁵ Bkz. Atay, Hüseyin, *İslamın İnanç Esasları*, AÜİFY, Ank. 1992, s. 29-31.

meşhur da kat'i delil kabul edilmediğinden, bu tip hadislerin kadere iman diye bir iman esasının vaz olunmasına delil teşkil edemeyeceğini ileri sürmüşler, kadere imanın Allah'ın sıfatlarını ilgilendiren bir bahis olduğunu savunmuşlardır.⁷⁶

Buna karşılık bazı âlimler de, kaza ve kadere inanmayı, Allah'ın sıfatlarına inanmanın doğal bir sonucu olarak kabul etmişlerdir. Onlara göre, her ne kadar kadere iman meselesi, iman esaslarını bildiren ayetlerde ayrıca zikredilmemişse de bazı ayetlerde⁷⁷ her şeyin Allah'ın takdirine, yani kaza ve kaderine tabi olduğuna işaret edilmesi yeterli bir delildir.⁷⁸

İman edilmesi gerekli olan şeyler sadece bu esaslardan ibaret değildir. Kuran'da sabit olup sahih hadislerle de açıklanan, dinden olduğu kesin biçimde kanıtlanan itikadi, ameli ve ahlaki bütün hükümlere inanmak, bunların farz, helal veya haram olduğunu tasdik etmek de mümin olmanın şartıdır.

Her birine ayrı ayrı inanmanın farz olduğu söylenen ve *zarurat-ı diniye* diye isimlendirilen esaslar şöyle sınıflandırılmıştır:

1- Allah'ın varlık ve birliğine iman, indirilmiş olan kitap ve sahifelerin hak olduğuna iman, peygamberlere, meleklere iman, ahirete, cennet ve cehennemde mükafat ve azabın ebediliğine, semavat nizamının bozulacağına, yıldızların parçalanıp döküleceğine, yer ve dağların paramparça olacağına... iman,

2- Beş vakit namazın farz olduğuna, rekatların sayısının muayyenliğine, malların zekatının, ramazan orucunun, imkan bulunduğu haccın farz olduğuna iman,

3- Şarap içmenin, haksız yere adam öldürmenin, ana babaya itaatsızlık etmenin, hırsızlığın, zinanın, yetim malı yemenin, faiz yemenin vb. şeylerin haram olduğuna imandır. Bu saydıklarımız tevatür yoluyla sabit olmuş ve dinden oldukları kesinlikle bilinmiştir.⁷⁹

Zarurat-ı diniyyeyi inkâr, tevatüren sabit dini bir esası inkar olacağından küfür sayılmıştır. Tevatüren sabit fakat şeri olmayan Hz. Peygamberin savaşlarından biri, Hz. Ebubekir'in hilafeti, Hz. Osman'ın şahadeti gibi haberleri inkâr etmek ise küfür değildir.⁸⁰

⁷⁶ Bkz. Atay, Hüseyin, *Kuran'a Göre İman Esasları*, s. 89–97.

⁷⁷ Bkz. Kamer, 54/ 49; Meryem, 19/ 21; Furkan, 25/ 2; Mümin, 40/ 20.

⁷⁸ Bkz. Aydın, Ali Aslan, *İslam İnançları ve Felsefesi*, s. 123.

⁷⁹ İmam Rabbani, *Mektubat*, İst. 1963. c. 3, s. 22.

⁸⁰ Gazzali, *Fedaihu'l-Batiniyye / El-Mustazhiri*, Çev. Avni İlhan, TDVY, Ankara, 1993, s. 48–49, 91–96.

Sonuç olarak, Kuran’da sabit olup sahih hadislerle de açıklanan, dinden olduğu kesin biçimde kanıtlanan itikadi, ameli ve ahlaki bütün hükümlere inanmak, bunların farz, helal veya haram olduğunu tasdik etmek de imanın esaslarından sayılmaktadır.

B-KÜFRÜN TANIMI VE MAHİYETİ

a-Küfrün Lügat ve İstilah Manası

Küfr ve kefir, olmak üzere iki ayrı mastarı bulunan ‘kefera’ fiili, mastarlarındaki farklılığa göre değişik anlamlara sahiptir.⁸¹ Kefir, örtmek kapatmak anlamındadır. Bu sebeptendir ki, kalpteki inancını örten kişiye kafir dendiği gibi, tohumu toprağa gömdüğü için çiftçiye⁸², karanlığı ile her şeyi örttüğünden geceye, kılıcı örttüğü için kınına kafir denmiştir. Ayrıca imanın zıddı olarak tekzip ve inkar manalarında kullanılmış ve bununla meşhur olmuştur.⁸³ Tövbe ve ibadet özelliği taşıyan bazı cezalar da günahları örttüğü için keffaret diye isimlendirilmiştir.⁸⁴

Bu kelimenin küfür mastarındaki anlamı ise sunulan nimeti örtmek, nankörlük etmek, kıymet bilmemek gibi anlamlar taşımaktadır. En büyük manevi nimet olan, Tevhid akaidini örtmek, örtbas etmek, üstünü kapatmak anlamı, Kuran’ın küfür kelimesine yüklediği bir mana olmuştur.⁸⁵ Bu kelimenin ism-i faili erkekler için ‘kafir’, çoğulu ise ‘kafirun’, ‘küffar’ ve ‘kefere’ şeklinde gelirken, kadınlar için ‘Kafirātün’, çoğul için ise ‘kafirāt’ ve ‘kefāvir’ kalıpları kullanılmaktadır.⁸⁶ ‘İkfar’ ve ‘tekkir’ kelimeleri, ilki, if’al ölçüsünde, ikincisi tef’il ölçüsünde olmak üzere mastar olup, kişiyi küfre nispet etme, kafir sayma, kafir olarak çağırma gibi manalara gelir.⁸⁷ Tekfir eden kişiye ‘mükeffir’ denilir.

İmanın istilahî manasında gördüğümüz ihtilafların tabii neticesi olarak, küfrün ne manaya geldiğinde de fikir birliği oluşmamıştır. Küfür kavramının istilahta ne manaya geldiğini alimler şöyle açıklamışlardır:

İmanı *kalbin tasdiki* olarak tanımlayanlar için küfür; Hz. Muhammed’in Allah’tan getirdiklerine ve dinden olduğu zaruri olarak bilinen haber ve hükümlerden birine veya daha fazlasına kalbin inanmaması, tasdik etmemesidir.⁸⁸

Ehl-i Sünnet âlimlerinden iman, *kalp ile tasdik dil ile ikrar* şeklinde tarif edenlere göre küfür; özrü olmadığı halde, tasdik edilmesi gereken şeyi kalbin tasdik

⁸¹ İbn Manzur, age, c. 5 s. 145.

⁸² Bkz. Hadid, 57/ 20.

⁸³ İbn Manzur, age, c. 5 s. 145.

⁸⁴ Beydavi, Kadi Nasruddin, *Envaru’-t-Tenzil ve Esraru’-t-Tevil*, Dersaadet, İst. 1314, c. 1, s. 26.

⁸⁵ İzutsu, *Kuran’da Allah ve insan*, Çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst. trz. s. 21.

⁸⁶ İbn Manzur, age, c. 5 s.144.

⁸⁷ İbn Manzur, age, c. 5 s. 146.

⁸⁸ Cürçani, *Şerhu’l-Mevakif*, c. 3, s. 253; Harputi, *Tenkihu’l-Kelam*, s. 252.

etmemesi, ikrar edilmesi gereken şeyi de dilin ikrar etmemesidir. Bu tarife göre imanın iki rüknünden biri özürsüz terk edilirse, kişi küfre düşmüş olmaktadır.⁸⁹

İman sadece *dilin ikrarıdır*, diyenlere göre küfür; dil ile ikrar etmemektir. Bu görüşte olan Kerramiye ve Mürcie mezheplerine göre, inanılması gereken şeylere kalben inandığı halde diliyle bunları söylemeyen kafir olmaktadır.⁹⁰ Bu görüş kişinin ahiretteki durumunu açıklamadığından eksik sayılmaktadır.

Cebriye mezhebine göre de iman, *kalbin Allah'ı marifetinden* olup tasdik olmaksızın Allah ve Hz. Peygamberin haber verdiklerini kalben bilmek demektir.⁹¹ Bunun zıddı ise küfürdür.

Mutezile, Havariç ve Zeydiye gibi imanı *kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve organlarla amel* şeklinde açıklayanlara göre küfür; bu üç rükünden birinin bulunmamasıdır. Böyle birisi Haricilere göre kafirdir. Çünkü Allah'ın emirlerine karşı günah işleyen yahut isyan eden mutlak kafirdir. Her türlü günah ve masiyet küfürdür.⁹² Mutezile ise günahkara mümin ile kafir arasında üçüncü bir sınıf olarak “fasık” ismini vermektedir.⁹³

b-Küfür Tanımlarının Değerlendirilmesi

Ameli, imanın bir rüknü kabul eden, terkini de küfür sayan mezheplerin, görüşlerinde isabetli olduğu söylenemez. Bir günah eyleminin Müslüman'ı kafir kılarak cehenneme sokacağı ve orada ebediyen kalacağı, bir tek taat fiilinin terki dahi kişiyi imanından etmeye yeteceği, bu düşüncenin ana fikridir. Mutezile, Hariciye ve Zeydiye alimleri görüşlerine Kuran ve hadisten deliller getirselers de bu deliller, zoraki tevillerden ibarettir.

İman ve amel birbirinden oldukça farklı şeylerdir. Kuran'da Allah, büyük günah işleyenlere sık sık mümin ismiyle hitap etmektedir.⁹⁴ Daha öncede belirttiğimiz gibi bazı ayetlerde de imandan sonra amel, ayrı olarak zikredilmektedir.⁹⁵ Eğer iman ve amel bir olsaydı, ayetlerde böyle bir ayırım olmazdı. Bu iddianın doğru olduğunu kabul etsek, bir tek hata ile kişi, ilahi merhametten ümidini keser ve çaresiz kalır. Halbuki hiçbir kul

⁸⁹ Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, s. 278.

⁹⁰ Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, s. 280.

⁹¹ Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, s. 282.

⁹² Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (el-Fark beyne'l-Firak Tercümesi) Çev. Ethem Ruhi Fırlalı, İst. 1979, s. 67.

⁹³ Cürcani, *age*, c. 3, s. 253.

⁹⁴ Bkz. Ali İmran, 3/ 130; Nisa, 4/ 29, 43, 57.

⁹⁵ Bkz. Nisa, 4/ 57; Asır, 103/ 3.

hatasız olamaz. Peygamberler dahi ilahi mesajı iletme sürecinin dışındaki diğer konularda mutlak anlamda gûnahtan korunmuş değillerdir. Kanaatimizce amelin, imana onun bir rûknü olarak girip, eksikliği ile kişiyi hemen kafir yapmamasıdır. Fakat ameli ihmal edenin, ahirette hiçbir azap görmeyeceği şeklinde yorumlanması, yine amelin hiçbir şekilde iman ile alakasının olmadığı şeklinde değerlendirilmesi de doğru değildir.

Mutezile'nin, büyük günah sahibinin fasık olduğunu söylemesi, Haricilerin bu görüşlerinin biraz hafifletilerek devam ettirilmesi gibidir. Fıskın üç mertebesi vardır; günahı çirkin sayıp bazen yapanlar, yine çirkin saymakla birlikte üzerine düşerek yapanlar, bir de çirkinliği inkâr ederek yapanlar. Fasık üçüncü mertebeye gelmedikçe mümindir.⁹⁶ Fasık kelimesi Kuran'da hem günahkâr müminler, hem de günahlarda ısrar eden kafirler için kullanılmaktadır.⁹⁷ Hasan Basri'nin, fasık yerine münafık kelimesini kullanması, itikadi nifak değil; ameli nifaktır. O, Mürcie'ye siyaset sahasında karşı olduğu gibi onların kelimât düşüncelerine de karşı idi. Mürcie sadece Allah'a inanmakla kurtulacaklarını düşünüyorlardı. Oysa Hasan Basri'ye göre insan, ilahi gazap ve cezadan ne kadar korksa yeridir; hiçbir zaman insan için nihai bir teminat yoktur. Mürcîlerin günahlara karşı vurdumduymaz tutumlarından dolayı Hasan Basri'nin veya onun öğrencisi olan sonraki kelamcılarının, Hasan Basri'ye atfen günahkârlara, münafık ismini verdikleri de iddia edilmektedir.⁹⁸

İmanı sadece dilin ikrarı olarak kabul eden Mürcie ve Kerramiye mezhepleri ile imanı kalbin marifeti olarak gören Cehmiye'nin iman anlayışları ve dolayısıyla küfre getirdikleri tanımlar da pek tutarlı görünmemektedir. Eğer iman sadece dilin ikrarından ibaret olsaydı, münafıkların gerçek mümin olmaları gerekirdi. Hâlbuki itikadi anlamdaki münafıkların kafir oldukları Kuran'ın açık beyanlarındanır.⁹⁹ Daha öncede belirttiğimiz gibi; tasdik ve marifet kalbi işlerden olmalarına rağmen aralarında fark vardır. Tasdik, kalpte kesb ve ihtiyar neticesinde meydana gelir. Marifet ise kalpte aniden meydana gelen, beliren bilgidir. Bu tür bilgiye iman denmez. İman olması için, iradi bir boyun eğişin, teslimiyetin olması gerekir. Bu görüşe göre; iman marifet olduğu için, zıddı olan bilgisizlik de küfür olmaktadır. Bu sonuç, her cahilin kafir olmasını gerektirdiği gibi her alimin de mümin olmasını gerektirmektedir. Oysa tarihi

⁹⁶ Beydavi, *Envaru't-Tenzil*, c.1, s. 58–59.

⁹⁷ Bkz. Araf, 7/ 102; Al-i İmran, 3/ 82; Hucurât 49/6; Bakara 2/282; Mâide 5/3; Tevbe, 9/ 8, 24, 96.

⁹⁸ İzutsu, Toshihiko, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, Çev. Selahaddin Ayaz, Pınar Yayınları, İst. 2000, s. 69.

⁹⁹ Bkz. Bakara, 2/ 8–19; Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, s. 489.

geçmişimize baktığımızda Allah'ı bilen ama O'nun emirlerine boyun eğmeyen, O'na teslim olmayan örnekler bulmamız çok zor değildir. Yahudiler ve Hıristiyanlar Hz. Peygamberi, şeytanda Allah'ı bildiği için mümin olmaları gerekirdi. Halbuki Kuran onların kafir olduklarını beyan ediyor.¹⁰⁰

c-Kuran-I Kerim'de Küfür Kavramı

Kuran-ı Kerim'de küfür kavramı kök halinde kırk bir yerde geçmekte, bunun yanında çok sayıda ayette aynı kökten türemiş fiil ve isimler bulunmaktadır. Kuran'da 'cahd' (bilerek inkar etmek), 'ișrâk' (ortak koşmak), 'tekzib' (yalancı kabul etmek), 'inkar', 'kenud' (nimete karşı nankörlük), 'ilhad' (meyl ve sapma), 'dalal' (doğru yoldan sapmak), 'cehl' (iyi ile kötüyü birbirinden ayırt etmeyi bilmeyen, ilahi rehberliğe kör olan) kavramları da küfür manasında kullanılmış, ayrıca 'tuğyan' (haddi aşmak, azmak), 'zulm' (haksızlık etmek, yersiz hareket etmek), 'ism' (günah işlemek) ve 'fisk' (belli bir sınırı aşmak, hak yoldan ayrılmak) 'zenb' (günah, hata, kötü fiil) 'hatie' (kasıtlı olarak kötü fiile yönelmek), 'habis' (ister akli ister hissi olsun bir şeyin adı, düşük, nefret edileni, zararlı olanı) 'seyyi' (kötü, mekruh, zararlı olmak), 'cürm' (hoş karşılanmayan her türlü fiil), 'ğayy' (azmak, yanlış inanca düşmek), 'hıns' (günah), 'fücur' (haktan batıla sapmak, fütursuzca günaha dalmak), 'fesad' (bozulmak, sağduyudan sapmak), 'rics' (pis şey, kötü iş) kavramlarına küfrü ve inanmayanları nitelemek için yer verilmiştir.

Küfür kelimesi Kuran terminolojisindeki kullanımıyla lügat anlamından çok uzaklaşmadan yeni bir kullanım şekline dönüşmüştür. Bu kelime ile Allah arasında çok sıkı ve doğrudan temas kurulmuştur. Artık küfür, basit bir nankörlük değil; Allah'a, Allah'ın yaptığı iyiliğe ve nimetlerine karşı yapılan nankörlüktür.¹⁰¹ Kuran'ın Tevhid inancını detaylı bir şekilde ortaya koymasıyla da küfür kelimesi, artık "imanın zıddı" manasına kullanılmıştır. Mümin kelimesinin en belirgin karşıtı da, "kafir" kelimesi olmuştur.¹⁰²

Kuran-ı Kerim'de geçen küfür kavramları incelendiğinde bu kavramın belli başlı iki anlamda kullanıldığını görürüz. Bunlardan birincisi; şükürün karşıtı olan nankörlük ikincisi de, imanın karşıtı olan inkardır.

¹⁰⁰ Maide, 5/ 17, 34; Maturidi, a. g. e. s. 495- 496.

¹⁰¹ Izutsu, Toshihiko, *Kuran'da Allah ve İnsan*, s. 24.

¹⁰² Izutsu, Toshihiko, *Kuran'da Allah ve İnsan*, s. 166.

1-Nankörlük Anlamında Küfür

Şükür bir iyiliği bilmek ve iyilik edene teşekkür etmek demektir. Allah Teala'nın biz kullarına verdiği nimetler sayılamayacak kadar çoktur. Buna karşılık O'nun bizden istediği bu sonsuz nimetlere şükretmemizdir. Zira ayette şöyle buyrulmaktadır.

*“(Sizlere lütuflarda bulundum) O yüzden beni anın, ben de sizleri anayım. Bana şükredin, bana karşı nankörlük etmeyin.”*¹⁰³

Ayetten anlaşıldığı üzere, Allah kendisine şükretmemizi emretmektedir. Allah'a şükür söz ve fiille olur. Asıl şükür ise Allah'ı anmak, O'na kulluk etmektir. Şükür, nimetin artmasına, şükürün karşıtı olan nankörlük ise nimetin elden gitmesine sebep olur. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

*“Rabbiniz size şöyle bildirmişti: ‘Andolsun şükrederseniz elbette size (nimetimi) arttırırım ve eğer nankörlük ederseniz azabım pek çetindir.’”*¹⁰⁴

Görüldüğü gibi zikrettiğimiz ayetlerde küfür kavramı “nankörlük” anlamında kullanılmıştır.¹⁰⁵ Kuran-ı Kerim’de bu anlamda daha birçok ayet vardır.¹⁰⁶

2-İnkâr Anlamında Küfür

Küfür kelimesi Kuran’da en fazla Allah’ın birliğini veya yüceliğini inkar etmek anlamında kullanılmıştır. Küfür kavramının bu manada kullanımıyla ilgili pek çok ayet vardır. Onlardan bir kaçısı şöyledir:

*“Ey kitap ehli, (gerçeği) gördüğümüz halde, niçin Allah’ın ayetlerini inkar ediyorsunuz?”*¹⁰⁷

*“Andolsun biz bu Kuran’da insanlara her çeşit misali türlü biçimlerde anlattık, ama insanlardan çoğu, inkarda direttiler.”*¹⁰⁸

*“Allah’ı nasıl inkar edersiniz ki, siz ölümler idiniz, o sizi diriltti; yine öldürecek, yine diriltecek; sonra O’na döndürüleceksiniz.”*¹⁰⁹

Yukarıda zikrettiğimiz ayetlerde açıkça görüldüğü gibi küfür kavramı bu ayetlerde imanın zıddı olarak inkar etmek anlamında kullanılmıştır.¹¹⁰

¹⁰³ Bakara, 2/152.

¹⁰⁴ İbrahim, 14/7.

¹⁰⁵ Bkz. Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camii'l-Beyan an Tevili'l-Kuran*, Mısır, 1954, c. 2, s. 37.

¹⁰⁶ Bkz. İbrahim, 14/28; Nahl, 16/112; Şura, 42/48; İsra, 17/66; Ankebut, 29/66; Enbiya, 21/94.

¹⁰⁷ Ali İmran, 3/70.

¹⁰⁸ İsra, 17/89.

¹⁰⁹ Bakara, 2/28.

Küfür ve iman arasındaki temel anlamsal zıtlaşmayı, yani inanç kavramının zıddı olarak küfrü daha açık bir şekilde gösteren şu ayetlerde ise Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

“Kitap sahiplerinden çoğu, gerçek kendilerine besbelli olduktan sonra sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler...”¹¹¹

“İman ettikten, Resul’ün hak olduğunu gördükten ve kendilerine açık deliller geldikten sonra, inkar eden bir kavme Allah nasıl yol gösterir? Allah, zalim kavmi doğru yola iletmez.”¹¹²

“İnkâr edenler dediler ki: ‘Biz ne bu Kuran’a, ne de bundan önce gelen (Kitaplara) inanırız.’”¹¹³

d-Küfrün Kısımları

Küfür konusu; inkar edenler, inkar edilen konular, inkardaki derecelenme, fiil veya fiilin terki ile meydana gelen inkar vs. gibi değişik açılardan değerlendirildiğinde farklı taksimler yapmak mümkündür.

İnkâr edilen konular açısından küfrün kısımlarını belirten Nisa suresi; 4/ 150-151. ayet şöyledir:

“Allah’ı ve peygamberlerini inkâr edenler ve (inanma hususunda) Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyip "Bir kısmına iman ederiz ama bir kısmına inanmayız" diyenler ve bunlar (iman ile küfür) arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu; İşte gerçekten kâfirler bunlardır.”

Bu ayetten hareketle inkar edilen konuları üç kısımda değerlendirebiliriz:

a) Allah’ı, ahireti, hiçbir peygamberi kabul etmediklerini iddia edenlerin küfrü. Kuran’ın Dehriler¹¹⁴ olarak bildirdiği kimseler bunlardandır.

b) İmanda Allah’ı ve peygamberi birbirinden ayıranların küfrü. Peygamberlik müessesesini inkar eden Budistlerin inkarı böyle bir inkardır.

¹¹⁰ Bkz. Taberi, a.g.e. c. 1, s. 189; c.3, s. 309; c. 15, s. 159; c. 17, s. 18.

¹¹¹ Bakara, 2/109.

¹¹² Ali İmran, 3/86.

¹¹³ Sebe, 34/31.

¹¹⁴ Bkz. Casiye, 45/24.

c) Peygamberlerden bazılarını tanıyıp bazılarını inkar edenlerin küfrü. Yahudilerin ve Hıristiyanların son peygamber Hz. Muhammed'i inkar etmeleri buna örnektir.

Ahiretin veya öldükten sonra dirilmenin inkarı¹¹⁵ ile ortaya çıkan küfür de değişik ayetlerde ifade edilen bir başka inkar konusudur.

Kişilerin bilinçli veya bilinçsiz olarak küfrü seçmelerine veya küfür olabilecek eylemler dikkate alındığında, küfrü şöyle kısımlandırmak mümkündür:

1- Cehli Küfür:

Alemin Yaratıcısı'nın varlığına delalet eden kevnî ve ilahî ayetleri, akli delilleri hiç tefekkür etmediği için, Allah'ın varlığını, sıfatlarını, peygamberleri, ahireti veya inkar olabilecek herhangi bir davranışı, cahilliği sebebiyle yapanların küfrüdür.¹¹⁶

2- İnadi veya İnkârî Küfür:

Kainatın yaratıcısının ve müdebbirinin olduğunu bilmesine rağmen, inatla veya inkarla iman etmeyenlerin küfrüdür. Bu çeşit küfrün üç sebebi vardır:

- a) Kibir, gurur ve kendini beğenmişlik sebebiyle olur.
- b) Mevki ve makamın kaybedilmesi endişesiyle olur.
- c) Kınanma ve ayıplanma endişesiyle olur.¹¹⁷

3- Hükmi Küfür:

Amelî küfür olarak da ifade edilen bu nevi küfür, imanı ile bağdaşması mümkün olmayan bir fiilî yapmakla olur.¹¹⁸ Bu küfür çeşidinin anlaşılması zordur. Bunun için hangi hareket ve sözlerin küfür manasını taşıdığı bilinmelidir.

4- Küfr-ü Nifak:

Kişinin inanılması gereken şeyleri diliyle ikrar etmesi, fakat kalbiyle tasdik etmemesidir. Münafıkların küfrü böyledir.¹¹⁹

Küfrün semantik alanına giren kelimelerden biri de şirktir. Kuran'a göre "eş, ortak koşmak" anlamına gelen şirk, küfrün en karakteristik tezahürlerinden biridir. Dolayısıyla bu kavramın da tahlilini yapmamız gerekecektir.

¹¹⁵ Bkz. Kaf, 50/ 11; Fatır, 35/ 9; Araf, 7/ 57; Zuhruf, 43/ 11; Rum, 30/ 19.

¹¹⁶ Mevlana, Muhammed Ali (Lahur Neşri İslam Encümeni Reisi), *İslam Dini*, Çev. Naciye Hamdi Akseki, Ebuzziya Matbaası, İst. 1946, s. 15; Karaca, Muhammed, *Kuran ve Sünnete göre Tevhid ve Akaid*, Ribat Yayınevi, Konya, 1997, s. 19.

¹¹⁷ Mevlana, age, s. 15; Gölcük- Toprak, Kelam, s. 124, 125; Karaca, age, s. 19.

¹¹⁸ Mevlana, age, s. 15; Gölcük- Toprak, Kelam, s. 124, 125.

¹¹⁹ Mevlana, age, s. 15; Karaca, age, s. 19.

e-Küfür-Şirk İlişkisi

“Şirk” sözlükte riya, nifak, Allah’a ortak tanımak, Allah’tan başkasının adına yemin etmek, bir şeyi uğursuz saymak, hadiselerin meydana gelişini basit sebeplere bağlamak gibi anlamlara gelmektedir.¹²⁰ Bu yönüyle şirk tevhidin, işrak ise imanın zıddıdır. Müşrik ise bu kelimenin ismi failidir. Başka bir deyişle, şirk ile küfür belli bir açıda kesişmektedir.¹²¹

Dini anlamda ise şirk, Allah’ın ortağı olduğunu kabul etmek ve Allah’tan başkasına ibadet etmektir. Bu durum taşlara, ağaçlara, putlara, hayvanlara, semavi cisimlere, ruhani varlıklara, insanlara veya tabiat kuvvetlerine ulûhiyet vererek tapınmak şeklinde olmaktadır.¹²²

Şirk, insanın iç aleminden dış dünyaya doğru uzanan geniş alanda Allah’ın varlığına ve birliğine şahadet eden bütün olguları ve belgeleri görmemezlikten gelerek Hakka karşı duyarsız olmanın, Yaratana ile yaratılanı karıştırmamanın ve bu tutumdan gelen davranış bozukluklarının karanlığında gafletle yürümenin en belirgin ismidir. Şirk kavramının, Kuran’da çok tekrar edilmesi; Allah’a karşı büyük bir isyan, fert ve toplum hayatını çok ciddi şekilde tahrip etmesinden dolayıdır.¹²³

Şirk ile küfür birbirine yakın iki mefhumdur. Allah’ın koymuş olduğu sınırı aşmak ve tecavüz etmek de küfür kavramının kapsamına girmektedir. Hangi açıdan ele alınırsa alınsın küfürün kapsamı, Allah’ın mutlak birliğini veya O’nun gönderdiği ilahi emirlerin birini peygamberlerden herhangi birini inkardan başka bir şey olmayacağı için, doğal olarak bu kavramın, putperestlikle bir tutulabileceği ortadadır.¹²⁴ Zaten Kuran-ı Kerim’de küfür, eş koşma anlamında da kullanılmıştır.¹²⁵

Bazı alimlere göre küfür şirkten daha umumi olup, şirki de şümulüne almaktadır. Bu manada her müşrik kafirdir. Fakat her kafir müşrik değildir.¹²⁶ Çünkü Yahudiler ve Hıristiyanlar kafir oldukları halde müşrik değildirler.

*“Kafirler gerek ehli kitaptan olsun, gerek müşriklerden olsun muhakkak cehennem ateşindedirler. Orada ebedi kalacaklardır.”*¹²⁷ *“Ehli kitaptan ve müşriklerden*

¹²⁰ İbn Manzur, age, c. 10, s. 448–451.

¹²¹ Macit, Nadim, *Kuran ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Damla Matbaacılık, Konya, 1992, s. 17.

¹²² Coşkun, İbrahim, *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*, Tekin Kitabevi, Konya, trs., s. 78; Macit, age, s. 17-18.

¹²³ Macit, age, s. 18.

¹²⁴ Macit, age, s. 22.

¹²⁵ Enam, 6/1-106; Rad, 13/ 33; Hac, 22/ 17.

¹²⁶ Macit, age, s. 24.

küfredenler kendilerine apaçık bir hüccet, içinde (kitapların) en doğru (hükümleri) yazılı temiz sayfeleri okuyacak, Allah'tan bir peygamber gelinceye kadar (dinlerinden) ayrılacak değillerdir."¹²⁸ Ehli kitabın müşriklerden ayrı olduklarını söyleyenler bu ayeti delil olarak göstermektedirler. Ayette müşrik kelimesi ehli kitap üzerine atfedilmiştir. Müşrikler ile kitap ehli kafirlerden iki ayrı grup olarak zikredilmiştir.

Bazı alimlere göre de şirk ile küfür aynı manaya gelen iki ayrı kelimedir. Çünkü Kuran-ı Kerim'de kitap ehlinden de şirkin sadır olduğu açıklanmıştır. O halde Yahudi ve Hıristiyanlar da müşriktirler. Zira Hıristiyanlar baba-oğul-kutsal ruh'tan oluşan üç esası ilah tanımakta; Yahudiler de hahamların haram dediklerini haram, helal dediklerini helal sayarak, onlara Rab isnadında bulunmaktadırlar. "*Yahudiler, Üzeyir Allah'ın oğludur dediler. Hıristiyanlar da Mesih İsa Allah'ın oğludur dediler. Bu onların ağızlarıyla uydurdukları sözlerdir*"¹²⁹ ayetini buna delil getirirler.

Kanaatimizce de küfür kavramı şirk kavramını kapsamına almaktadır. Allah'ın birliğine inanmayan ve bu akideye aykırı inanış ve davranışlarda bulunan kimse hem kafir hem müşriktir.

Sırf uluhiyet açısından düşünülürse, Kuran'da "şirk ve küfür" kavramları hem aynı hem de ayrı anlamda kullanıldığı görülür. Aynı anlamda kullanıldıkları zaman, bütün şirk ehlinin her birisinin küfür çerçevesi içinde ayrı birer gurup olarak mülhaza edildiği anlaşılır.¹³⁰ Kuran-ı Kerim'de de kafir kavramı müşrik anlamında da kullanılmaktadır.¹³¹

Şirkin büyük günah olduğunu şu ayetler açıklamaktadır:

*"Kim Allah'a ortak koşarsa derin, çıkmaz bir delaletle sapıtmıştır."*¹³²

*"Allah muhakkak kendisine ortak tanınmasını affetmez."*¹³³

*"Kim Allah'a şirk koşarsa, şüphesiz o Allah'a büyük bir günahla iftira etmiştir"*¹³⁴

Ayetlerde de görüldüğü üzere Allah'a şirk koşturma günahların en büyüğüdür. Şirk ile küfrün Allah tarafından bağışlanmayacağı, bunun dışında kalan günahlardan

¹²⁷ Beyyine, 98/ 6.

¹²⁸ Beyyine, 98/ 1.

¹²⁹ Tevbe, 9/ 30.

¹³⁰ Macit, age, s. 25.

¹³¹ Bkz. Enam, 6/ 1,106; Rad, 13/ 33; Hac, 22 / 17; Elmalılı, c. 9, s. 5989.

¹³² Nisa, 4/ 116.

¹³³ Nisa, 4/ 48; Ayrıca, Lokman, 31/ 13; Beyyine, 98/ 6.

¹³⁴ Nisa, 4/ 48.

dilediğini Allah'ın bağışlayacağı, şirkin en büyük zulüm olduğu bu ayetlerden anlaşılmaktadır.

f-Küfür-Nifak İlişkisi

Nifak kelimesinin “nafika”dan türediği söylenir. Köstebek ya da kalelerin inine de bu ad verilir. Başka bir görüşe göre “nafika” tehlike anında köstebeğin çıkmak amacıyla yuvasında inceltiltiği yerdir.¹³⁵ Münafığın zahiri ifadesi ile İslam'a girip, Batını inkıyat ve itikat bakımından dinden çıkması köstebeğin yuvasına, bir kapıdan girip başka kapıdan çıkmasına benzetilmiştir.

İstilahta Münafık kalbinde olmayanı açıklayan, içindekini gizleyen kimseye denir. Gizlediği şey imanın esaslarını yalanlama ise bu kimse münafıktır. Âhirette bu kimse hakkında verilecek hüküm kâfire takdir edilen hüküm gibidir. Bu kimse Müslümanlara hile yapıp onlara İslâm gösterisi yaptığı için şüphesiz ki azabı büyüktür. Kuran'da buna temas ederek şöyle buyurur:

“Şüphesiz ki, Münafıklar cehennemden en aşağı tabakasındadırlar .”¹³⁶

Cehennemde ebedi olarak kâfirlere beraber zikredilmeleri ve onlarla beraber aynı yere gitmeleri onların küfrüne delildir.

Nifak kelimesinin bilhassa Hadis-i şeriflerde Allah'ı, şeriatını, elçilerini tasdik eden ve bazı dini vecibelerin ifasında gevşeklik gösteren Mümin için kullanılması nifak kavramının iki farklı çeşidi olduğunu göstermektedir. İtikadi ve ameli nifak. Buradan inandığı halde amellerinde gevşeklik gösterenlerin ameli nifak, içten içe peygamberi ve tebliğ ettiklerini inkâr eden ancak menfaat ya da can güvenliği gibi sebeplerden inanmış görünenlerin de itikadi nifak hastalığına tutulduğunu anlamaktayız. İleride Hasan Basri'nin büyük günah sahibi münafıktır sözünün bu ayırımı esas alarak değerlendirmemiz doğru olacaktır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi ahirette verilecek hükümlerde kişinin kalbinde imanın bulunup bulunmadığına bakılacaktır. Böylece dünyada kafir veya münafık bir kimsenin ahiretteki durumu aynı olacaktır. Lakin dünyalık hükümlerde kişinin söylediği esas alınacağından münafık bir kimse de mümin muamelesi görecektir.

Eşariler ve Maturidiler arasında münafık hakkında ihtilaf varmış gibi kabul edilirse de¹³⁷ gerçekte durum böyle değildir.Maturidiler dünyada zahire göre

¹³⁵ İbn Manzur, age, c. 10, s. 357.

¹³⁶ Nisa, 4/145.

hükmedilmesinin gerekli olacağını ileri sürerek, münafık dünya hükümlerinde Müslüman gibidir demişlerdir.¹³⁸ Bu duruma göre kalben tasdik etmeyen, fakat dili ile ikrar edip, hareketleri ile de Müslüman görünen münafık, dünyada bir Müslüman gibi ahirette kafir gibi muamele görür.¹³⁹ Allah Teala Kuran-ı Kerim'in muhtelif yerlerinde münafıkların kafir olduğunu,¹⁴⁰ hatta cehennem en aşağı tabakasinda bulduklarını haber vermiştir.¹⁴¹

Eşariler kalbi ile tasdik ettiği halde dili ile ikrar etmeyen kişinin mümin olduğunu, buna karşılık diliyle ikrar ettiği halde kalbiyle tasdik etmeyen kişinin yani münafığın kafir olduğunu; Maturidilerin fikri ile Kuran ayetleri¹⁴² ve hadisler arasında¹⁴³ zıtlık olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁴⁴ Fakat Eşarilerin bu görüşü münafığa dünyada ne muamele yapılacağı konusunda yetersiz kaldığından sonraki Eşariler açıklayıcı bilgi vermişler, münafığın lügat itibariyle mümin sayılacağını, hakikatte mümin olmadığını söylemişlerdir.¹⁴⁵

Görüldüğü gibi ihtilaf ibarelerdedir. Çünkü Eşarilerden hiçbir kelamcı, münafık ahirette de dünyada olduğu gibi Müslüman'ın tabi olduğu hükümlere tabi olur demediği gibi hiçbir Maturidi kelamcısı da, münafığın gerçek mümin olduğunu iddia etmemiştir. İhtilaf noktası dünyada münafığa uygulanacak hükmün ne olacaktır.

İmanın ve nifakın aslı kalptedir. Söz ve fiil kalpteki aslın delilidir. Kalpte gizli olan şey insanlarca bilinmediğinden dünyada söz ve fiile göre hüküm vermek gerekecektir.

g-Küfür-Fısk/Fasık İlişkisi

Lügatte itaatten çıkan kişi demektir. Araplar hurmaya kabuğundan çıktığı zaman fisk kelimesini kullanırlardı. Araplar bu kelimeyi Kuran'ın nüzulünden sonra kullanmaya başlamışlardır.

¹³⁷ Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, İst. 1326, s. 154.

¹³⁸ Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, s. 487-489.

¹³⁹ Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, s. 488.

¹⁴⁰ Münafikun, 63/ 6; Tevbe, 9/ 54, 80; Enfal, 8/ 38; Furkan, 25/ 68.

¹⁴¹ Nisa, 4/ 145.

¹⁴² Nahl, 16/ 106; Hucurat, 49/ 14; Münafikun, 58/ 22.

¹⁴³ Tirmizi, *Sünen*, Kitabu'l-Kader, 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 3, s. 257.

¹⁴⁴ Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, s. 154.

¹⁴⁵ Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, s. 155.

Bu kelime de diğer kelimeler gibi Kur'an semantiğine girince farklı bir anlam kazanmıştır. Çünkü İslâm ayırıcı çizgisinin ötesinde her şey, ufkun bu, tarafında kabul yenilercesine başka anlam kazanmıştır.

Kur'an'da iki çeşit fîsk zikredilir: Kişiyi dinden çıkararak küfür Fâsıklığı ve çıkarmayan Fâsıklık. Önce Fâsıkın kısa tarifini yapacak olursak; Fâsık, dinin hükmüne tutunan, onu ikrar eden fakat daha sonra onun hükümlerin tamamını veya bir kısmını ihlal eden kimseye denir. Şu âyet bu tarifi desteklemektedir.

*“Fakat Allah size îmanı sevdirmiş ve onu kalplerinize ziynet yapmıştır. Küfür, fîskî ve isyanı da, size çirkin göstermiştir, işte doğru yolda olan bunlardır.”*¹⁴⁶

Genel olarak fîskî üç grupta toplamak mümkündür ki bunlar da:

- Günahı çirkin olarak kabul etmekle beraber bazen günah işlemek
- Yapılan bir günahı ısrarla yapmak
- Günahın çirkin olduğunu inkar ederek bu günahı işlemek, bu küfrü gerektiren bir durumdur, bu noktada kişinin iman ile din ile ilişkisi kesilmiş olur.¹⁴⁷

Kur'an ayetleri incelendiğinde görülecektir ki, fîsk genellikle küfür ile eş anlamda kullanılmıştır.

*“Andolsun ki, sana apaçık ayetler indirdik (ya Muhammed) onları hiç kimse inkâr etmez ancak Fâsıklar inkar ederler.”*¹⁴⁸

*“Yoldan çıkanlar (Fâsiklara) gelince, onların varacakları yer ateştir. Oradan çıkmak istedikleri her defasında geri çevrilirler.”*¹⁴⁹

Bu ayetlerde zikredilen fâsıkların hepsi küfür fâsıklığıdır. Bu tip fâsık Allah'a ve Peygamberine inanmayan hidayetten çıkıp dalalete giren kimsedir.

Yukarıda belirttiğimiz üzere Kuran, Fâsık-ı kâfir ile Fâsık-ı facir kavramları ile; içki içen, haram yiyen, Allah'a isyan eden, ibadet yolunu terk eden, isyana dalan fakat bununla birlikte Allah'a şirk koşmayan kimse kastedilmektedir.

¹⁴⁶ Hucurat, /7.

¹⁴⁷ Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Hucurat Suresi Tefsiri.

¹⁴⁸ Bakara, 2/ 99.

¹⁴⁹ Secde, / 20.

C-BÜYÜK GÜNAH KAVRAMI (KEBİRE)

Günah kelimesi bu telaffuz şekliyle Farsça bir kelimedir. Aynı kelimeye Arapçada en yakın kelime ise “cunah” kelimesidir.¹⁵⁰ Bu kelime Kuran’daki kullanışı bakımından hem “darlık, sıkıntı” hem de “günah” manasına kullanılır.¹⁵¹ Ancak kullanışların çoğunda mana, “sakınca, engel, beis” vb. yönündedir.¹⁵² Günah manasını karşılayan kelimeler bilhassa “ism, zenb, masiye, cürm” vb. kelimelerdir.

Kebire, büyük günah demektir. Bunun dayanağı Kuran-ı Kerim’in şu ayetleridir:

*“Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi şerefli bir yere sokarız.”*¹⁵³

*“Ufak tefek kusurları dışında, büyük günahlardan ve edepsizliklerden kaçınanlara gelince, bil ki Rabbin, affı bol olandır.”*¹⁵⁴

*“O iman edenler, büyük günahlardan ve hayasızlıktan kaçınırlar. Onlar öfkelenedikleri zaman da kusurları bağışlarlar.”*¹⁵⁵

Buradan hareketle eğer büyük günah varsa küçük günahlarında olduğunu düşünmeliyiz çünkü günahları büyük ve küçük olarak ayırmak Kuran’ın tasnifidir.¹⁵⁶ Bu ayetlerde “kebair” (kebire kavramının çoğulu), “kebaire’l-ism”, “zunub” sözcüğü büyük günahları gösterirken, “seyyie” ve “lemem” kelimeleri de küçük günahları gösterir.

Bununla beraber Kuran-ı Kerim’de hangi günahların büyük hangilerinin küçük olduğu tek tek belirtilmediğinden büyük ve küçük günahlar arasında net bir ayırım yapılamamıştır. Hangi günahın kebire olduğu hususu, keberenin tarifini zorunlu kılmaktadır. Kendisine karşı günah işlenen Allah’ın azameti itibariyle, bütün günahların büyük olduğu, binaenaleyh büyük-küçük diye bir ayırma gitmenin gereksiz olduğu yolunda görüşlere rağmen¹⁵⁷ meşhur ve makbul olan böyle bir tasnifin varlığını kabuldür. Nitekim bu konuya temas eden Gazali, “küçük günahlarla büyük günahlar arasında fark olduğunu kabul etmemek uygun değildir. Çünkü ‘din’den öğrendiğimize

¹⁵⁰ Tunç, Cihat, “Kalam İlminde Büyük Günah Meselesi” *AÜİFD*, S. 23, Ank. 1978, s. 325.

¹⁵¹ Nur, 24/ 29.

¹⁵² Bakara, 2/ 158; Nisa, 4/ 23, 24, 101, 102, 128; Enfal, 8/61; Nur, 58, 60;

¹⁵³ Nisa, 4/ 31.

¹⁵⁴ Necm, 53/ 32.

¹⁵⁵ Şura, 42/ 37.

¹⁵⁶ Kılıç, Sadık, *Kuran’da Günah Kavramı*, Hibaş Yayınları, Konya, 1984, s. 321.

¹⁵⁷ Alusi, Ebu’l-Fadl Şihabuddin, *Ruhu’l-Meani fi Tefsiri’l-Kuran el-Azimi ve’s-Sebi’l-Mesani*, Daru’l-ihrai’t-Turasi’l-Arabi, Beyrut, trs. c. 5, s. 18, Nisa 31. ayet tefsiri.

göre, bir günaha bazen büyük denmekte bazen de küçük. Zira günahlar şahıslara ve durumlara göre farklılık arz etmektedir”¹⁵⁸ derken böyle bir ayrımın yerinde olduğunu belirtmektedir.

Yalnızca Allah’a ortak koşmanın affolunmaz büyük bir günah olduğu açıkça belirtilmiştir. Nisa 116. ayette; “*yemin ederim ki, Allah kendisi ile bir şeyin bir tutulmasını asla bağışlamayacaktır. Fakat bundan başkasını dilediğine bağışlar*” buyrulmaktadır.

Kuran-ı Kerim’de birçok ayette günahlardan bahsedilmekle beraber büyük-küçük ayrımının olmayışı ekoller arasında farklı görüşlerin doğmasına sebep oldu.

Bakillani, İbn Füreke, Ebu İshak, İsfarayini ve Cüveyni gibi Eşari kelamcılarının tercih ettiği görüşe göre bütün günahlar kebare sayılırlar. Bu gurup günahlar arasında büyük, küçük günah ayrımı yapmaz.¹⁵⁹

Mutezile alimleri ise büyük ve küçük günahların varlığı hususunda hemfikir olmakla beraber¹⁶⁰ “günahın büyüklüğü akıl ile mi bililir, nakil ile mi bililir?” hususunda birbirinden ayrılırlar. Kadı Abdulcebbar¹⁶¹ ve Ebu Ali Cubbai naklen bililir derken, Ebu Haşim ise aklen bililir demektedir.¹⁶² Onlara göre kebare; failinin ikabı, sevabından çok olan günahdır. Sağire ise; failinin sevabı, ikabından çok olan günahdır.¹⁶³

Mürchie de günahları kebare ve sağire olarak ikiye ayırır. Onlara göre Allah’a isyan durumunda bulunan fiiller büyük günah, bunun dışında kalanlar da küçük günahdır.¹⁶⁴

Âlimlerin çoğunluğu da günahları büyük ve küçük olarak ikiye ayırır. Daha önce de belirttiğimiz gibi gerek Kuran-ı Kerim’de olsun gerekse hadislerde günahlar büyük ve küçük diye taksim edilmiştir. Nitekim bu ayrım “*Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan sakınırsanız, sizin öbür kabahatlerinizi örteriz ve sizi şerefli bir mevkie sokarız.*”¹⁶⁵ Ve “*(O güzel hareket edenler) ufak ufak suçları hariç olmak üzere, günahın büyüklerinden ve fuhuşlardan kaçınanlardır*”¹⁶⁶ ayetlerinde de görülmektedir.

¹⁵⁸ Gazali, İhyau Ulumi’ d-Din, Bedir Yayınevi, İst. 1975, c. 5, s. 21.

¹⁵⁹ Kılavuz, Ahmet Saim, *İman Küfür Sınırı*, Marifet Yayınları, İst. 2000, s. 87,88.

¹⁶⁰ Kadı Abdulcebbar, *Şerhu’l-Usuli’l-Hamse*, Kahire, 1965, s. 632.

¹⁶¹ Kılıç, age, s. 324.

¹⁶² Kadı Abdulcebbar, *Şerhu’l-Usuli’l-Hamse*, s. 632.

¹⁶³ Kadı Abdulcebbar, *Şerhu’l-Usuli’l-Hamse*, s. 632.

¹⁶⁴ Eşari, Makalat, c. 1, s. 143.

¹⁶⁵ Nisa, 4/ 31.

¹⁶⁶ Necm, 53/ 32.

İşlenen bir suçun, dinen büyük günah sayılıp sayılmayacağına; sahibi için şiddetli bir cezayı gerektirip gerektirmeyeceğine; o suçu işleyenin Kitap veya Sünnet ile yani ayet veya hadislerle tehdit edilmesi; suçu işleyen kimseye dinen had cezası verilmesi ve işleyene lanet okunması gibi hususlar delalet eder.¹⁶⁷

Kebirenin tarifinde ihtilaflar vardır. Bu konu hakkındaki bazı görüşler şöyledir:¹⁶⁸

Kebire, kitap ve sünnette Şari'in kebare olarak zikrettiği her şeydir. Fesadı hadiste zikredilen büyük günahların fesadı kadar veya daha büyük olan günahdır. Ayet ve hadislerde hakkında tehdit edici bir nass bulunan ve işleyene şiddetli bir azap tehdidi haber verilen her günah kebaredir. Had cezası gerektiren her günah kebaredir.

Bazıları “Kişiyi Allah’a asi kılan her günah büyüktür” demiştir. Bazıları da, “Kebire, kulun üzerinde ısrar ettiği; sağire de istiğfar ettiği her günahdır” demiştir.¹⁶⁹

Sabuni bu konuda şunları kaydeder: “küçük ve büyük günah kendi başlarına tarif edilmeyen iki izafi isimdir. Her masiyet, fevkindeki günaha nispet edildiği takdirde küçük, dununda bulunan günaha nispet edildiği takdirde büyüktür. Mutlak kebare ise, ‘küfür’dür; çünkü ona nispetle diğer günahlar küçüktür. Nitekim “Eğer men edildiğiniz büyük günahlardan sakınırsanız öbür günahlarınızı örteriz”¹⁷⁰ ayetinde kast edilen de budur. Ayrıca “O şirkin dışındaki günahları dilediği kimse için bağışlar”¹⁷¹ ayetinde de bu durum ifade edilmiştir.”¹⁷²

Görüldüğü gibi kebare hakkındaki tarifler farklı farklıdır. Kebireyi bu tariflerden yola çıkarak şöyle tanımlamak mümkündür: Ayet ve hadislerde büyük günah olarak zikredilen, hakkında tehdit edici bir nass bulunan fiiller ile naslarda belirtilmediği halde fesadı onlar seviyesinde bulunan fiillerdir.

İslâm toplumunda ilk olarak hilâfet ve irtidat eksenli tartışmalar yapılmış olsa bile herkesi tedirgin edecek çaptaki büyük huzursuzluk iman-küfür-büyük günah (amel) etrafında yapılan tartışmalarla ortaya çıkmıştır.

Medine döneminde nebevî mücadelenin tevhit-iman-amel kavramları çerçevesinde yoğunlaştığı aşikâr ise de Hz. Peygamber devrinde kebare ve kebare sahibi yani iman-amel

¹⁶⁷ Aydın, Ali Arslan, age, s. 139.

¹⁶⁸ Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, s. 141.

¹⁶⁹ Sabuni, *Maturidiye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu, DİBY, s. 172.

¹⁷⁰ Nisa, 4/ 31.

¹⁷¹ Sabuni, age, s. 173.

¹⁷² Nisa, 4/ 48, 116.

kapsamında ıstılahı manada bir tartışma yapıldığı söylenemez. Her şeyden önce vahiy alan merci tüm otoritesiyle hayattadır ve onun bulunduğu bir ortamda böylesi tartışmalar söz konusu olmamıştır; ikinci olarak cana kıyma gibi büyük bir günah Müslümanların tamamını saracak oranda işlenmemiştir.¹⁷³

Esasen bu devirde emre itaatsizlikler yaşanmıyor değildir; doğrudan Hz. Peygamber'in otoritesine karşı çıkanlar olduğu gibi adi suçlar da işlenebilmektedir. Ne var ki ikinci husus için, belirlenmiş had ve tâzirlerin tatbikinden başka bir ceza uygulanmazken, birinci suç ikiyüzlülük (nifak) ve emre itaatsizlik (fisk) olarak kabul ediliyordu. Özellikle Tevbe suresinde, Hz. Peygamberin otoritesine başkaldırma ve bu otoritenin sahibini çekiştirme, getirdiği vahiylerle alay etme gibi tam bir küfür olan eylemlere yeltenenlerin âsi birer münafık olduğuna hükmedilmekle kalmamış bunların kâfirlikleri de tescil edilmiştir. Bu bakımdan Hz. Peygamber devrine ait en önemli kaynak olan Kuran'da bir tekfir mekanizmasının bulunmadığı iddia edilemez. Zira çeşitli sebeplerle dinden çıkanlar açıkça tekfir edildiği gibi¹⁷⁴, inkârlarını fiilî düşmanlığa vardiyan bazı münafıklar da tekfir edilmektedir¹⁷⁵. Ancak bunun teknik manada bir tekfir olup olmadığı tartışılır. Birinci tür isyanlarda bulunanlar için takdir edilen kavram da 'fisk'tır. Allah ve Resulüne karşı gelmekten çekinmeyen gurup için de bu sıfat uygun görülmektedir. İslam toplumu için büyük bir sorun olan münafıkların aksine, adi suçlar işleyenlerin problemi sadece amelî yükümlülüklerle ilgili idi.

Hz. Peygamber'in amel zaafı gösteren Müslümanlarla münafıkları toplumdan soyutlaması, henüz güçlenmemiş olan devleti, gayr-ı müslimlere karşı zayıflatabilirdi.¹⁷⁶ Bu tavırla amelî ve “siyâsî nifakın itikadî nifaka dönüşmesi belli bir ölçüye kadar engellenmiş”,¹⁷⁷ yani, ilk zamanlar münafık olanların pek çoğu zamanla gerçek birer mümin olabilmıştır. Söz konusu siyâset, “*Size selâm veren birine,*

¹⁷³ Ancak bu imanla amel arasında hiç bağlantı kurulmadığı anlamına gelmez. Nitekim Hz. Peygamber'in: “*Allah'tan başka tanrı yoktur!*” diyen herkes, bu ikrar üzere öldüğü takdirde kesinlikle cennete girecektir” buyurması üzerine; Ebu Zerr: “*Zina edip hırsızlık yapsa da mı?*” diye üsteleyerek imanla amel arasında bağlantı kurmuş (Buhârî, *Sahih*, Kitabu'l-Cenâiz 1, Kitabu'l-Ahkâm 39, Kitabu'l-Hudûd 30, 34, 38, 46; Müslim, Kitabu'l-Hudûd 25, Kitabu'l-Kuzât 22), fakat kendisine bu tiplerin bile -yukarıdaki şartla- cennete gire(bile)ceği bildirilmiştir.

¹⁷⁴ Bakara 2/217, Âl-İmrân 3/86, 90; Nisâ 4/137; Mâide 5/54.

¹⁷⁵ Tevbe 9/74, 80, 84; Münâfikun 63/3.

¹⁷⁶ Çünkü, münafıklar, sayı ve nüfuz olarak korkulacak derecede idi (Ahmet Sezikli, *Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*, Ank. 1994, s. 173.

¹⁷⁷ Sezikli, Ahmet, age, s. 173 vd.

*elindeki dünya metâina tamah ederek 'sen mümin değilsin demeyin'*¹⁷⁸ ayeti ile “Nebevî devlet otoritesine teslimiyet göstermiş (müslim) birine sövmek fisk, onunla savaşmak ise küfürdür”¹⁷⁹ hadislerinde de belirtilmektedir.

Yine Hz. Peygamber devrinde önceki vahiyleri tasdik etmiş olsa da sonrakileri tasdik etmeyenlerin kâfir ve mürtet sayıldığı (tekfir); kurulan yeni devletin aleyhinde tutum takınanların münafik addedildiği (tenfik) bilinen bir husustur. Bununla birlikte dinin günah saydığı amelleri işleyenlere ise yine dinin belirlediği cezalar uygulanmaktadır. Sözelimi, haksız yere cana kıyanlar kısasen katledilmekte, zina edenler celd ya da recm edilmekte, hırsızlık edenlerin eli kesilmektedir. Ancak bunlar yine de Müslüman toplumun bir ferdi sayılmaktadır. Bu bakımdan, söz konusu devre açısından günah sahiplerinin tekfir edilmesinden ziyade, münafik ve fasık sayıldıklarını görmekteyiz.¹⁸⁰

Hz. Peygamberin vefatından sonraki devrede, kelime-i şahadet getirip namaz kılmayı kabul etmekle birlikte –Tevbe suresi (9) 103. ayetini tevil ederek- zekât vermeyi reddedenlere savaş açılmıştır. Ancak savaş kararı verilmezden evvel, Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer arasında birtakım tartışmalar yaşanmıştır. Bu olayı öğrendiğimiz hadiste bu kişilerden: inkâr edenler olarak bahsedilmesi, bunların kâfir olarak algılandığını göstermekte ise de Ebu Bekir'in bunları tekfir edip etmediği net değildir.

İslam'da ilk büyük tefrika üçüncü halife zamanında ortaya çıkmıştır. Büyük günah ve büyük günah sahibinin durumu hakkındaki tartışmalara öncülük eden düşüncelerin dile getirilmesi Osman b. Affan'ın katledilmesi çerçevesinde başlamıştır. Müslümanların genelinde bu halifenin icraatlarına yönelik büyük bir hoşnutsuzluk bulunduğu bir vakıdır; onun yönetiminden memnun olmayan muhalifler Medine'ye kadar gelip kendisini muhasara etmişler ve bu isyan Hz. Osman'ın şehadeti ile sonuçlanmıştır. Esasen isyancıların tüm istediği Halife'nin istifa etmesi ve Mervân'ı ya bizzat ortadan kaldırması ya da kendilerine teslim etmesi idi. Her iki taleplerine de ret cevabı alınca, öyle görünüyor ki bu isteklerine katl yoluyla nail olmak istediler.

¹⁷⁸ Nisa, 4/ 94.

¹⁷⁹ Buhari, *Sahih*, Kitabu'l-İman, 36, Kitabu'l-Edep, 44, Kitabu'l-Fiten, 8; Müslim, *Sahih*, Kitabu'l-İman, 116; Tirmizi, *Sünen*, Kitabu'l-Birr, 51, Kitabu'l-İman, 15.

¹⁸⁰ Bkz. Mümtehine, 60/ 1 ayetinin tefsiri.

Siyasî sebeplerin ağır bastığı bu katli olayı ve ardından İslam toplumunda yaşanan huzursuzlukların devamında yaşanan kanlı savaşlar Müslümanların hem siyasî hem de fikrî olarak, kıyamete kadar birleşememesine ayrılmasına yol açmıştır. Kısaca bahsetmekte yarar gördüğümüz bu hadiseler şöyle cereyan etmiştir.¹⁸¹

Hz. Osman'ın hicri 35. yılın sonlarında isyancılar tarafından şehit edilmesiyle boşalan halifelik makamına bir süre kimse geçmek istemedi. İsyancıların baskıları sonucunda Medineliler Hz. Ali'yi halife seçtiler. Bu kargaşa ortamında henüz halife olan Hz. Ali'ye, Hz. Osman'ın katillerinin bulunması ve kısas yapılması hususunda baskılar başladı. Bu gurubun başını çeken Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. el-Avvam, Hz. Ayşe ile işbirliği yaparak Hz. Ali'ye savaş açmaya karar verdiler. Ayrıca Hz. Ali bir taraftan da Şam valisi Muaviye'nin isyanını bastırmak için ordu hazırlatmıştı.

Hz. Ali ile Hz. Ayşe, Zübeyr ve Talha'nın orduları Hz. Ali'nin savaşa mani olmak istemesine rağmen Basra'da savaştılar. H. 36 yılında Cemel Vakası denilen bu savaşta on beş bine yakın Müslüman ölmüştür. Savaşın nedeni olarak her ne kadar Hz. Osman'ın katillerinin bulunamayışı gösterilse de rivayetlere göre savaşın başka sebepleri de vardı. Hz. Ayşe'yi bu savaşa sevk eden sebep, Hz. Peygamberin sağlığında Hz. Ayşe'ye yapılan iftira hadisesinde fikrini soran Hz. Peygambere Hz. Ali'nin "tahkik ediniz" demesi; Zübeyr'in halife olan Hz. Ali'den Basra valiliğini, Talha'nın ise Kûfe valiliğini istemeleri ve Hz. Ali'nin bu isteklerini yerine getirmemesidir.

Cemel Vakasından hemen sonra Hz. Ali ile Şamlılar tarafından halifeliği kabul edilmiş Muaviye arasında Siffin denilen yerde hicri 37 yılında büyük bir savaş yaşandı. Savaşın çok kızıştığı ve Muaviye ordularının mağlup olmaya yüz tuttuğu bir sırada, Muaviye taraftarları Amr b. el-As'ın tertip ve teşviki ile Kuran sayfelerini mızraklar üzerine asarak "siz ve biz birbirimizi mahvettikten sonra sınırları kim muhafaza edecek. Aramızda Allah'ın Kitabı hakem olsun" diye bağırmaya başladılar. Hz. Ali bunun bir harf hilesi olduğunu anlamış, onun için harbe devam emri vermiştir. Fakat Hz. Ali ordusunda bulunan bazı şahıslar –ki daha sonra Hz. Ali'ye başkaldırıp 'Harici' ismi ile anılacaklardır- Şamlıların fikrini kabul etmesi için Hz. Ali'ye baskı yaptılar. Neticede

¹⁸¹ Bu bölüm için bkz. Çağatay, Neşet; Çubukçu, İbrahim, Agah, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 2, baskı, A. Ü. Basımevi, Ank. 1985, s. 7- 32; Akbulut, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerin Kelami Problemlere Etkileri*, Birleşik Yayıncılık, İst. 1992, s. 190- 250; Watt, Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çev. E.R. Fırlalı, Ümran Yayınları, Ank. 1981, s. 11- 25.

Hız. Ali hakem olayına rıza gösterdi. Hakem olayının arzulanır şekilde sonuçlanmadığını gören harici gurup tekrar Hız. Ali'ye gelerek, işlediği günahıan tövbe etmesini istediler. Daha sonra da “*hüküm ancak Allah'ındır*”¹⁸² ayetini okuyarak - Ey Ali, Allah'ın kitabı ortada iken sen insanların hakemliğine gider, onların hükmüne uymaya karar verirsen, seni öldürerek Allah'ın rızasını kazanırız, dediler. Hâlbuki Hız. Ali verilen karardan dönmemişti. Bunun üzerine Hız. Ali Sıffin'den Kûfe'ye dönerken kendisinden ayrılan on iki bin kişi Kûfe köylerinden Harura'da kaldılar. Hız. Ali bunlara daha sonra İbn Abbas'ı göndermiş fakat İbn Abbas onlara söz dinletmeye muvaffak olamamıştı. Bunun üzerine Hız. Ali kendileriyle münakaşa etmiş bir kısmı Kûfe'ye geri dönmüştü. Fakat Kûfe'de hakem olayını kabullenmenin büyük bir günah olduğunu büyük günahın da kişiyi iman dairesinden çıkarıp küfre götüren bir amil olacağını halkın arasında yaydılar.

Bir Müslüman'ın, amelinden dolayı, bir grup tarafından sistemli bir şekilde küfrüne hükmedildiğine ilk kez hakem olayından sonra şahit olunmaktadır¹⁸³.

Bu görüş ile birlikte onların, devlet başkanının Kureyş dışından olmasının, hatta Arap olmayan kimselerden seçilmesinin daha doğru olacağı şeklindeki görüşleri Arap olmayan, fakat Müslümanlığı yeni kabullenmiş Mevali'den pek çok taraftar buldu. Sayıları hızla artan bu şahıslar Nehveran civarında toplandılar ve Abdullah b. Vehb er-Rasibi'yi halife seçerek ona biat ettiler. Merkezi otoriteye karşı ayaklanarak İslam tarihinde Hariciler diye anıldılar.

Halife Hız. Ali'nin bu isyancı topluluğa karşı askeri kuvvet kullanması bir zaruret haline geldi. Nehveran ve Nuhayle savaşlarında pek azı hariç isyancılar öldürüldüler. Böylece Hız. Ali isabetli davranmakla beraber kendisine düşman yeni bir kitlenin oluşmasını önleyemedi. Bu Harici gurup Hız. Ali'den intikam almak için çalıştı. Hız. Osman'ı öldürmekle övünen bu gurup, Hız. Ali'ye suikast hazırladı. Hicretin 40. yılında Halife Ali, bir Harici olan Abdurrahman b. Mülcem tarafından şehit edildi. Bu olaylardan sonra, İslam toplumu içinde, Haricilerin ardı arkası kesilmeyen kıyımlarına şahit olunmaktadır.

Özetle anlattığımız bu olaylar İslam tarihinin en buhranlı dönemidir. Müslüman'ın Müslüman'ı katlettiği ve bunu siyasi sebeplerle yaptıkları bu çalkantılı

¹⁸² Yusuf, 12/40.

¹⁸³ Akbulut, age, s. 233.

dönemin ardından tartışmaların sonu gelmedi. Bu tartışmaların merkezini Hariciler alıyordu.

Bu gurubun da gerek İlahiyat gerek siyasette; düşüncelerinin ana teması tekfir kavramı idi.¹⁸⁴ Hariciler bu siyasi gelişmelere dini bir kisve giydirecek, müsamahasız karakterleri ve cahilane fikirleri ile büyük günah işleyen kimseleri, hatta cennetle müjdelenen sahabeleri tekfir ederek büyük bir taassup içerisine girdiler.¹⁸⁵ Bu topluluğun cihadı kafirlere karşı değil, Müslümanlara yönelikti. Onlar İslam toplumu içinde kimin gerçek mümin olup olmadığını araştırdılar.

Hariciler, diğer İslam mezheplerini de değişik şekillerde etkilediler. Ayrıca, siyasi kanaatlerini meşrulaştırmak için, dini nassları basite irca ederek “iman-amel ilişkisini” ve buna bağlı olarak da “büyük günah” meselesini Müslümanların gündemine getirmişlerdir.¹⁸⁶ Hariciler iman kavramını tanımlamak yerine kim küfre düşmüş, kim İslam cemaatinin dışına itilmeli ve kanı helal sayılmalı, düşüncesini öne çıkardılar.¹⁸⁷ Bu yaklaşımları neticesinde Hariciler Müslüman toplumu içinde kendileri gibi düşünmeyen herkesi kafir ilan edip onlarla savaşmaya başladılar.

Hariciler hakem olayını kabul edenleri ve hakemleri “*Allah’ın vahy ettiği ile hükmetmeyenler, mutlak onlar kâfirdirler*”¹⁸⁸ savaşı bırakan Hz. Ali’yi ise, “*Allah’ın emrine itaat ettiği ana kadar zalim ile savaşın*”¹⁸⁹ ayetlerine dayanarak kafir ilan ettiler.¹⁹⁰

Haricilerin bu tutumu sonucunda Müslüman camia büyük günah işlemiş kimsenin tam statüsünü belirlemeye çalıştı. İslam ilahiyatının ilk döneminde hakim olan görüşler şöyledir:

Haricilere göre, büyük günah işleyen kimse kafir hatta müşriktir. Mürcilere göre ise, (ve daha sonra bazı farklılıklarla Ehl-i Sünnet ekolü) mümindir. Mutezili alimler ise (Harici görüşten etkilenmiş görünmekle birlikte daha yumuşatılmış haliyle) büyük günah sahibi ne Müslüman ne kafirdir ve bunlardan farklı olarak Hasan Basri münafiktir demişlerdir.

¹⁸⁴ İzutsu, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, s. 22.

¹⁸⁵ Kılavuz, age, s. 97.

¹⁸⁶ Akbulut, age, s. 252.

¹⁸⁷ İzutsu, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, s. 21.

¹⁸⁸ Maide, 5/ 47.

¹⁸⁹ Hucurat, 49/ 9.

¹⁹⁰ İzutsu, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, s. 16.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜSLÜMAN KELAMINDA TEKFİR

Bir Müslüman'ı veya Müslüman kabul edilen bir kimseyi küfre nispet etmek manasına gelen tekfir, İslam tarihi boyunca toplulukların elinde muhalif guruplara karşı bir silah olarak kullanılmıştır.

Hicri I. Asırda siyasi sebeplerle ortaya çıkan ilk ihtilaflardan itibaren günümüze kadar sürmüş olan tekfir silahı asırlarca İslam toplumunun kanayan yarası olmuştur. Müslüman bir kimsenin din kardeşini işlediği günahtan ötürü iman dairesinin dışına iterek kafir ilan edip, kanını ve malını helal sayması ne Allah'ın ne de Hz. Muhammed'in inanan kullar arasındaki hedefiydi. Oysa Hz. Peygamber'in vefatının hemen ardından yaşanan küçük çaplı tartışmalar ümmeti parçalayacak sonraki büyük ihtilafların habercisiydi. Halife seçimlerinde yaşanan ayrılıklar, Arap toplumunun İslam ile tanışmadan evvelki kabile fanatizmine geri dönüşü hatırlatmaktadır. Öyle ki, belli kabilelere mensup inananlar hilafetin kendi soylarından birinin hakkı olduğunu savunmuşlar hatta daha da ileri gitmişlerdi. Bu siyasi çekişmeler Müslüman cemaat arasında hizipleşmeyi doğurdu.

Daha önce bahsi geçtiği gibi; Hz. Osman'ın şahadeti, Hz. Ali'nin halifeliği, Muaviye'nin Hz. Ali'ye biat etmeyerek halifeliğini ilan etmesi ile yaşanan kanlı savaşların sonucu Peygamberin sağlığında karşılaşılmamış, bir sorun gündeme geldi. Müslüman Müslüman'ı katlediyor, büyük bir günah kabul edilen öldürme fiili tartışılıyor ve hüküm verilmeye çalışılıyordu.

Sorunun çıkış noktası bu olaylar ve sorunu yaşatanlar da "Harici" adını alacak dindar ama cahil insanlardı. Artık tekfir kapısı sonuna kadar açılmıştı ve buna sınır koyacak, dur diyecek kimse olmayacaktı. Öyle ki, yaşanan savaşlarda Müslüman'ın Müslüman'ı katlettiği yetmezmiş gibi şimdi de kafir ilan ettikleri kişileri bağızca öldürmeye koyulmuşlardı. Birlik ve beraberliğe, İslam'ın cemaat olma ruhunu canlı tutmaya her daim ihtiyaç olacakken daha ilk dönemde kanlı savaşlar ve kesin ayrılıklar yaşanmıştı.

Varlığını sinsininsin devam ettiren bu, kendini diğer inananlardan daha inançlı sayma, üstün görme duygusu dönem dönem belirginleşecek ta ki, asrımıza kadar ulaşacaktı. Müslüman cemaatler gün geçtikçe artacak ama her cemaat bir diğerinin hak

olmadığını kanıtlamakla uğraşacağından İslami hizmetler beklenen seviyeye gelemeyecektir.

Tekfir müessesinin nasıl tehlikeli boyutlarda çalıştığını İmam Gazzali'nin "Faysalu't-Tefrika" adlı risalesinde açıkça görmek mümkündür. İman ile küfür arasındaki sınırı belirlemek ve bu konuda kişileri taklit ve taassuptan kurtarmak için yazdığı bu eserde Gazali, "küfrün; 'Eşari, Mutezile ve Hanbelî gibi muayyen bir mezhebe muhalefet etmektir' şeklinde tarif edildiğini; taklit ve taassup içerisinde, İslam'ın müsamaha anlayışından uzaklaşıldığını"¹⁹¹ belirtmektedir.

Gazali, her mezhebin muhalifini tekfir ettiğini ve Hz. Peygamberi yalanlamış olmakla itham ettiğini söyleyerek şunları misal getirmektedir:

"Mesela Hanbelîler Hz. Peygamberin haber verdiği "fevk" ve "istiva"yı yalanladıklarını ileri sürerek Eşarileri tekfir etmektedirler.

Buna karşılık Eşariler ise, "*Allah'ın misli olan hiçbir şey yoktur*"¹⁹² ayetinin mefhumunu tekzip ederek teşbihe yöneliyorlar diye Hanbelileri tekfir etmektedirler.

Keza Eşariler, Hz. Peygamber haber verdiği halde Mutezile, Allah'ın ahirette görülmesini, ilim ve kudret gibi sıfatların varlığını inkar etti diye Mutezile'yi, Peygamberi yalanlamış olmakla itham etmekte, bu sebeple de onları tekfir etmektedir.

Mutezile ise, ilahi sıfatların kabul edilmesini, ezeli varlıkların çoğaltılması manasına almakta ve tevhit konusunda Resulullah'ı yalanladıklarını söyleyerek Eşarileri küfre nispet etmektedirler.¹⁹³

Görüldüğü gibi her ekol muhalifini, herhangi bir görüşünden ötürü kolayca küfre nispet edebilmiştir. Değindiğimiz gibi, sınırları bir türlü konulamayan tekfir müessesesi bir süre sonra kendi çağdaşları ile uğraşmayı da bırakarak geçmişteki olayları değerlendirdiler ve kimin hangi amelinden ötürü kafir olduğunu kestirmeye çalıştılar, hatta peygamberleri bile. Malati'ye göre¹⁹⁴ Cehmiler'in bazıları şöyle düşünmekte idiler: "Allah'tan zatını kendisine göstermesini istediği zaman ki, bu asla mümkün olmayan bir şeydi, Musa kafir olmuştur. Cehmilere göre, Allah'ı kimse göremezdi, hatta ahirette bile. İsa'da, Allah'a 'ben senin nefsinde olanı bilmem, sen ise benim nefsimde olanı bilirsin' dediğinde kafir oldu. Çünkü Allah'ın nefis sahibi olduğunu düşünmek küfürdür."

¹⁹¹ Gazali, *Faysalu't-Tefrika beyne'l-İslam ve'z-Zındıka*, Dünya, Süleyman, İmam Gazali ve İman-Küfür Sınırı, Risale Yayınları, Çev. A. T. Aslan, İst. 1992, s. 148.

¹⁹² Şura, 42/ 11.

¹⁹³ Gazali, *age*, s. 152.

¹⁹⁴ Malati, *Tenbih ve'r-Red*, Beyrut, 1968, s. 95.

Cehmilerin bu tutumu tekfir ameliyesinin İslam dünyasını nasıl etkisi altına aldığı çok açık bir şekilde göstermektedir. Sadece Ruyetullah konusu bile bütün ekollerin birbirini tekfir etmesi için yeterli bir sebeptir. Allah'ın görülmesi konusundaki fikir ayrılıkları ekoller arasında karşılıklı tekfiri doğurmuştur. Örneğin; Ehli Sünnet'e göre, Allah bu dünyada görülemeyecek fakat, öteki alemde parlak günde güneş gibi bulutsuz gecede mehtap gibi ortada örtü olmaksızın görülecektir.¹⁹⁵

Yine meselâ Ayşe ve başka sahabeler Hz. Muhammed'in Rabbini görüp görmediği konusunda ihtilâf etmişler. Ayşe "Kim Muhammed'in Rabbini gördüğünü iddia ederse Allah'a pek büyük iftira etmiş olur" demiştir. Ki, İbn Abbas bu inanışta idi.¹⁹⁶

Mutezililer ise, Cehm gibi, Allah'ın sadece bu dünyada değil ahirette de görülür olmadığını savundular. Çünkü onlar, "saf bir öz"ün gözle görülür olmaktan mutlak manada azade olduğunu söylemekteydiler. Gözümüze gelen ancak renk ve şekil gibi arızalardır. Bu nedenle Allah'ın görülür olduğundan bahis, Allah'ta arıza bulunduğunun söylenmesi demektir. Ehl-i Sünnet âlimlerine göre, Allah'ın kıyamet günü görünürlüğünü inkâr edenler, açıkça Kuran lafzına ve sahih sünnet ve Hadis'e ters olduklarından kâfirdirler. Mutezililer açısından ise Allah'ın görülebileceği iddiasında bulunanlar kâfirdirler, zira bu iddia, teşbihten başka bir şey değildir ve bu küfürdür.

Bu ve buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Çünkü her ekolün kendince savundukları görüşleri vardı ve onlara göre kendileri gibi düşünmeyenler büyük bir yanılğı içindeydi. Ümmet içindeki bu keskin ayrılıklar fikirsel zenginlik olarak değil muhalifin kanını helal görme şeklinde algılandı ve tatbik edildi.

¹⁹⁵ Müslim, *Sahih*, Kitabu'l-İman, 199.

¹⁹⁶ El-Asımi El-Necdi, Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım-Muhammed b. Abdurrahman, *İbn Teymiyye Külliyyati, (el-Akide'tü'l-Vasitiyye)*, Çev. S. Şimşek-A. Önkali-i. H. Sezer, Tevhid Yayınları, İst. 1988, s. 197.

A-KELAM EKOLLERİ AÇISINDAN TEKFİR

a-Hariciler

Kelam ekollerinin en sert ve insafsızı olan Haricilerin iman kavramını tanımlarken, farz olsun nafie olsun bütün amelleri bu tanıma dahil ettikleri bilinmektedir. İman anlayışlarının bir sonucu olarak amelleri terk edenleri kafir ilan etmişlerdir. Büyük günah değil küçük günah işleyen kişi bile onlara göre; imanın bir rüknünü yıktığı için kafirdir. Hariciler nassların zahirine büyük bir taassupla sarılmışlardır. Ayetlerin ve hadislerin ruhuna nüfuz edemediklerinden taassuba dalmışlar, başta sahabenin mümtaz kişileri olmak üzere, büyük günah işlediler iddiasıyla pek çok mümini tekfir etmişlerdir.

İslam tarihinde yaşanan ilk dönem karışıkların ardından Hariciler, Hz. Osman, Hz. Ali, Talha, Zübeyr ve Hz. Ayşe'yi tekfir ettiler ve zalim imama ayaklanmayı vacip gördüler. Ayrıca onlar, büyük günah sahibini kafir, müşrik kabul ettiklerinden öldürülmesine de hükmettiler. “Onların kafasında büyük günah ile küfür eşitti.”¹⁹⁷

Nafi b. el-Ezrak ve taraftarları, Haricilerce üzerinde ittifak edilen siyasi boyutlu bu fikri, genelleştirerek şu şekilde formüleştirdiler: “her büyük günah küfürdür, muhalifler yurdu küfür yurdudur ve büyük günah işleyen herkes ebedi cehennemde kalacaktır.”¹⁹⁸

Haricilerin bu tutumu katı, müsamahasız; dayandığı mesnetleri açısından kabulü mümkün değildir.

Bu görüşleri ile ümmetin icmasına aykırı fikir ileri sürmüşlerdir. Ayrıca İslam'ın hedeflediği cemaat olma, müminleri tek inanç altında birleştirme gayretine ters düşen, yıkıcı bir tavidir. Şüphesiz ki, Yüce Allah'ın ve Resülü'nün muradı küçük hatalarından ötürü İslam toplumunda yaşayan insanları dışlamak değil, o yola baş koymuş her kişiyi İslam'ın hoşgörüsü içinde kazanmaktır.

Hariciler büyük günah işleyenin mümin olmadığına rağmen, böyle bir kimsenin kafir, münafık veya müşrik olmasında ihtilaf etmişlerdir. Ka'bî ve Eşarî'nin ortak nakillerine göre, bütün Haricî grupları; Ali, Osman, iki hakem,

¹⁹⁷ Kutlu, age, s. 142; İzutsu, *İman Kavramı*, s. 52.

¹⁹⁸ İzutsu, *İman Kavramı*, s. 22–23.

Cemel'e katılanlar ile iki hakemin hükmünü kabul eden herkesi ve zalim imama karşı ayaklanma hususlarında birleştiklerini söylerler.¹⁹⁹

Haricîlerin "büyük günah işleyenleri tekfir etme hususunda ittifak ettikleri" şeklinde yaygın bir kanaat oluşmuşsa da Bağdadî'nin ifade ettiği üzere, "Eşari bu konuda Kabi'den ayrılmaktadır ve doğru olan da budur. Çünkü gerek Necedat gerekse İbâdiyye, kebire işleyeni tekfir etmez."²⁰⁰ Bağdadi bunu ifade etmekle birlikte kitabının ilerleyen bölümlerinde Haricilerin bu kollarından bahsederken büyük günah sahibini kafir saydıklarını belirtir. Yalnız bu fırkalar küfür kavramını farklı değerlendirmişlerdir.²⁰¹

Harici ekolünün alt kollarına göre büyük günah işleyenin durumu şöyledir:

İlk Hariciler olan Muhakkime'ye göre Hz. Ali ilahi hükmü bırakıp insan hükmüne tabi olduğu için kâfir olmuştur. Aynı zamanda hakemler ve onların hükmüne tabi olmaları da kâfirdir. Yani onlara göre Allah'ın emirlerine karşı isyan eden yahut günah işleyen mutlak kâfirdir.²⁰²

Ezarika yani Nafi b. el-Ezrak taraftarları tekfiri en uç noktasına vardırıdılar. Onlara göre, kendileri gibi düşünmeyenler, kendileri gibi düşünseler bile onların tarafına katılmayanlar müşriktir. Ayrıca bu müşriklerin eşleri ve çocukları da müşriktir.²⁰³

Bilindiği gibi müşrik, Allah'a ortak tanıyan, putperest demektir. Onlara göre Müslüman cemaat içinde müşrikler vardı. Ezarika'nın Haricilerin en aşırı ucu oldukları bu tavırlarından anlaşılmaktadır. Ayrıca onlar kendi taraflarında olmayanları müşrik sayarak katletmişlerdir.

Sufriye kolu ise, Ezrakiler gibi bu kimseleri müşrik saymakla birlikte Harici görüşe katılmayan kadın ve çocukların öldürülmesini haram kıldılar. Sufriye'ye göre, "tekfir sadece Allah'ın kesin 'vadinin' belirli olmadığı fiil halinde uygulanmalıdır. Onlara göre zina işleyen zanidir, hırsızlık yapan sarik, onlar bunların cezasını çekeceklerdir. Artık onlara kâfir, müşrik demenin anlamı yoktur. Ancak, karşılığında Kuran'da isim ve ceza bulunmayan, örneğin, namazın kılınmaması, orucun bozulması gibi bir fiil işleyen kâfir ve onun eylemi küfürdür. Sufriye koluna mensup başka bir

¹⁹⁹ Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 66.

²⁰⁰ Bağdadi, *age*, s. 66.

²⁰¹ Bkz. Bağdadi, *age*, s. 77.

²⁰² Bağdadi, *age*, s. 72.

²⁰³ Bağdadi, *age*, s. 73; Krş. Eşari, *Makalat*, s. 87-9; Şehristani, *Milel*, s.1/118; İsfarayini, *Tabsir*, s. 29.

gurup ise; küfür sıfatının, günah işleyen kimseye günahından dolayı hâkim tarafından cezalandırılması halinde verileceğini iddia eder.²⁰⁴

Necdat kolu ise, küçücük dahi olsa günah işleyen ve üzerinde ısrar eden kimsenin kâfir olduğunu lakin üzerinde ısrar etmeksizin zina eden, hırsızlık yapan ve içki içen biri, inanışında kendilerine uyanlardan olmak şartıyla Müslüman'dır.²⁰⁵

İbadilere göre ise, Allah'ın yarattıkları üzerine farz kılmış olduğu her şey 'iman'dır. Her bir büyük günah ise "küfrü nimet"dir, "küfrü şirk" değildir. İbadilere göre kendilerine muhalefet edenleri öldürmek haramdır.²⁰⁶ Bağdadi ise, onların muhaliflerini gizlice katletmelerini haram saydıklarını eğer açıktan yapılırsa helal olacağını söylediklerini kaydeder. Ayrıca onlarla nikâhlanmayı ve miras almayı kabul etmişlerdir.²⁰⁷

İbadiler ve aynı zamanda Necdiler küfür kavramına, küfrü nimet, yani; iyiliğe karşı nankörlük, küfrü şirk, diğer manasıyla imansızlık şeklinde mühim bir ayırım getirdiler.²⁰⁸ Dolayısıyla İbadiler, büyük günah sahibini imansız olarak değil de, nimetlere karşı nankör olarak kabul eder. Yalnız Necdiler, bu ayırımı kendi görüşlerindeki büyük günah sahiplerine hasretmişlerdir.²⁰⁹ Gerek Necdat gerekse İbâdiye, küfrü nankörlük ve kâfirlik olarak ikiye ayırıp kebire sahiplerini "nankör anlamında kâfir" saymakta birleşir.

Her ne kadar Necdat ve İbadiye kollarının diğer Haricilerden farklı olarak kebire sahibini tekfir etmemekle de birleştiklerini söylesek de yine Necdîlerin de tekfir müessesine başvurdukları görülmektedir. Bununla birlikte Haricilerin en insafı kolu İbadiyedir diyebiliriz.

b-Mürchie

Mürchie, Haricilerin katı tutumuna karşılık ortaya çıkmış ve onlarla taban tabana zıt bir ekoldür. Büyük günah işleyen kimsenin durumuna getirdikleri ılımlı yaklaşım ve tekfire müracaat etmemeleri ile dikkat çekerler. Ameli imana dahil etmeyerek soruna yeni bir açılım kazandıran Mürciler, böylece Allah'a inanmış bir kimsenin işleyeceği

²⁰⁴ Bağdadi, age, s. 79; Krş. Eşari, Makalat, s. 101–102; Şehristani, Tabsir, 1/137.

²⁰⁵ Bağdadi, age, s. 78.

²⁰⁶ Eşari, Makalat, s. 110.

²⁰⁷ Bağdadi, age, s. 90–91.

²⁰⁸ İzutsu, *İman Kavramı*, s. 25.

²⁰⁹ Bağdadi, age, s. 67.

günahların onu iman dairesinin dışına itmeyeceğini ancak bu kimsenin günahkar olacağını ve işlediği günahı helal saymadıkça küfre düşmeyeceğini savunmuşlardır.²¹⁰

Hatta bir peygamberi öldüren veya döven birisi bu fiili dolayısıyla değil onu hafife alması, ona düşmanlığı ve kini (peygamberi peygamber olduğu için öldürmesi) dolayısıyla kafirdir.²¹¹

Bu ılımlı yaklaşım toplum içinde daha çok taraftar bulmuştur. Muhalifleri ise, onların bu tutumlarını dini, siyasi fırsatçılık olarak değerlendirmiştir.²¹²

Genel olarak, Mürcilerin bütün kollarının iman tanımlarındaki ortak özellik amelin imana dahil edilmemesidir. Bu alt hiziplerce iman; kalbin marifeti veya dilin ikrarı şeklinde tanımlanmıştır. Buradan hareketle küfür tanımları da aynı özelliktedir. Yani amelleri terk etmesinden ötürü hiçbir günahkâr kâfir olarak kabul edilmemiştir. Allah'ı bilmeyen, O'nu diliyle ikrar etmeyen vs. gibi sebepleri küfür olarak görmüşlerdir.²¹³

Mürcilerin iman anlayışları, büyük günah hakkındaki inanışlarının bir sonucu olarak gelişmiştir. Büyük günah işleyenle ilgili kararın kıyamet gününe ertelenmesi ve onların cennetlik veya cehennemlik olduğu konusunda bu dünyada fikir beyan edilmemesi görüşünü ileri sürdüler. Kebire hakkındaki, “hükümün Allah'a bırakılması, tehir edilmesi” gerektiğine olan inançlarından ötürü ‘Mürchie’ olarak adlandırılan bu gurup, sonraki dönem Ehl-i Sünnet ekolünün çekirdeğini oluşturur. Büyük günah sahibinin imanından dolayı mümin, günah işlediği için aynı zamanda fasık oldukları inanışı şöhret bulur ve sistematik olarak delillendirilir.

c-Mutezile

Mutezile'ye göre iman, kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve bir takım vecibeleri işlemektir. Ameli imanın bir parçası kabul ettiklerinden, büyük günah sahibinin de ne mümin ne de kafir olduğunu söylerler. Onlara göre mürtekib-i kebir, fasıktır. Mutezile'nin beş ana esasından biri olan bu görüş “el-Menziletü beyne'l-Menziletayn” olarak isimlendirilir.

Rivayetlere göre, bu görüşün sahibi Vasıl b. Ata'dır. Vasıl, büyük günah sahibine, Kuran'da kafirle ilgili belirtilen özelliklerin Mürtekib-i kebirde olmadığı

²¹⁰ Kutlu, age, s. 142.

²¹¹ Eşari, *Makalat*, s. 143.

²¹² İzutsu, *İman Kavramı*, s. 59.

²¹³ Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 179, 180–183.

gerekçesi ile kafir demez. Vasıl'a göre, bu kimsenin şahadeti ve diğer hayırlı amelleri vardır. İnkârcı bir yönü bulunmamaktadır. Tövbe etmeden ölürse cehennemde kalacaktır, ama azabı hafif olacak, dereceleri kâfirlerin üzerinde olacaktır. Ona göre, bu kimse mümin de değildir. Çünkü Allah mümin hakkında övgü, sevgi ve yakınlık özelliklerini ortaya koymuş ve onlara cenneti vaat etmiştir. Büyük günah işleyen hakkındaki hüküm ise, lanetlik ve cehennemlik olmalarıdır.²¹⁴

Bu görüş iki zıt (Harici-Mürcie) görüşün arasını bulma, uzlaştırma çabası gibidir. Tahkim hadisesinden sonra ortaya atılan görüşlerden farklı olarak Vasıl b. Ata'nın savunduğu görüştür.

Vasıl b. Ata'nın bu konudaki fikri incelendiğinde, görüşün amellerin imana dahil edilmesi konusunda²¹⁵ ve ahiretle ilgili kısmında Harici iman nazariyesinden; dünya ile ilgili kısmında ise, Mürce iman nazariyesinden etkilendiği görülmektedir.²¹⁶ İmanın mahiyetini bu iki ekolden farklı değerlendirmiş olan Mutezile; Hariciler kadar katı olmamış, Mürcie gibi amelleri işlememekle imana zarar gelmez düşüncesi ile imanı, taatlerde gevşeklik oluşturacak salt bir inanıştan ibaret görmeyerek tâatsiz kimseleri fâsık addetmiştir.

Bu görüş, çıkış itibari ile siyasi olduğundan, diğer ekoller gibi bu görüşün de asıl maksadı siyasete yöneliktir. Buna rağmen zaman içerisinde itikadi bir ilke haline gelmiştir. Daha sonra bu Mutezile mensuplarının ayırıcı vasfı olmuştur.

El-Menziletü beyne'l-Menzileteyn esasını tamamlayan, Mutezile'nin beş esasından biri de el-Va'd el-Vaid prensibidir. Cemel ve Sıffin savaşına katılan insanlar hakkında verilen hükümlerin bir uzantısı olarak o kimselerin ahiretteki durumu da tartışılmıştır.

Mutezile'ye göre va'd, iyilik yapanları ödüllendirileceğini vadeden Allah'ın bu sözünden asla dönmemesi ve bu mükâfatı vermesi; vaid ise, kötülük yapanları, günah işleyenleri ve adaletsizlik yapanları cezalandırmakla veya ebedi cehennemlik olmakla tehdit eden Allah'ın, bu tehdidinden de dönmemesidir.²¹⁷

Vasıl'a göre, günah sahibi tövbe ederse iman vasfını korur, etmezse küfre düşer; fasık olarak adlandırılan kimse ise, cehennemde ebedi kalmak üzere cezalandırılır. Vasıl,

²¹⁴ Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 104- 105.

²¹⁵ Sülün, Murat, *Kuran-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ekin Yayınları, İst. 2000, s. 56.

²¹⁶ Aydınlı, Osman, *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci*, s. 57.

²¹⁷ Cürcani, *Şerhu'l-Mevakıf*, s. 232.

bu görüşünü Haricilerin görüşünden farklılaştırmak için, onların azabının hafifletileceğini, cehennemdeki yerinin ise kafirin üstünde olacağını söylemiştir.²¹⁸

Görüldüğü gibi Vasıl b. Ata her ne kadar karışıklığın farkında olsa da soruna tatmin edici bir cevap verememiş, sonuç olarak Haricilerin tavrına yaklaşmıştır. Büyük günah sahibine mümin ve kafir diyemediği halde ahirette o kişinin kafirlerle aynı muameleyi göreceğini söyleyerek kafir statüsüne koymuştur. Mutezile'nin vad, vaid anlayışı gereği Allah günah sahibini cezalandırılacaktır. Onu affetmesi adaletine aykırıdır.

Özetle verdiğimiz ilk dönem Mutezili düşünce daha sonra Vasiliye olarak adlandırılacak Mutezile'nin alt kolunun benimsediği görüştür.²¹⁹

Mutezili alimlerden Kadı Abdulcebbar, bu konuda şunları kaydeder:

“Bir mükellef ya sadece tatları işler veya sadece günahları işler. Yahut ikisini de kendinde toplamış olur. Sırf taat işlerse kurtuluştadır. Yok, eğer günah işlerse o zaman teati yok demektir ki, kafir olur. Hem taat hem de günah işlemiş bir kimsenin iki tür amelinin de eşit olması düşünülemez. Çok olanın azı gerekeceğinden teati fazla olan kurtuluşa erer, günahı fazla olan ise küfre nispet edilir ve amellerinin boşa gittiğine hükümlenir”²²⁰ der.

Şu muhakkak ki, mükelleflerin tamamına yakını hem taat hem de günah işlemektedir. Kişinin hangi kefesinin ağır bastığını biz kulların bilmesi düşünülemez. Bu sebeple bir kimseyi senin günahın çoktur diyerek onun kafir olduğuna hükmedemeyiz.

Allah dilerse; günahkar bir kulunun pişmanlıkla ettiği tövbeyi kabul edebilir. Kalbinde Allah'ın varlığına, birliğine, Hz. Muhammed'in son peygamber olduğuna dair inancı varsa o kula ‘mümin değilsin’ demek, ona cehennemi müstahak görmek, o kula zulüm olsa gerektir.

Mutezili alimler, Allah'ın sıfatları konusunda, O'nun sıfatlarının zatı üzerine zait ezeli sıfatlar olduğunu söyleyenleri, ezeli varlıkların çoğaltıldığı gerekçesi ile tekfir eder. Aynı şekilde, kulların fiillerinin Allah tarafından yaratıldığı inancında olanların da küfre düştüğünü belirtirler. Bu sebeple bilhassa Cebriyeye karşı çok sert bir tavır takınarak onları kâfir sayarlar. Bu konuda Cübbai'nin şöyle dediği rivayet edilir: “Cebriye'ye

²¹⁸ Bağdadi, age, s. 105.

²¹⁹ Bağdadi, age, s. 103.

²²⁰ Kadı Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, Kahire, 1965, s. 624.

mensup kişi kâfirdir. Bundan Őpne eden de kafirdir. Őpne edenin küfründen Őpne eden de kâfirdir.”²²¹

Ebu Huzeyl el-Allaf’ın ise bu konudaki görüşleri Őyledir:

“O, insanın fiillerini ya itaat ya da günah olarak vasıflamakta ve büyük günahların bazılarının küfür, bazılarının da küfür olmadığını ifade etmektedir. Ona göre eğer bir Şahıs, Allah’a hükmünde adaletsizlik isnat ederse, haberini yalanlarsa, üzerinde icma olan bir konuyu reddederse ya da Allah’ı yaratıklara benzetirse, cisimleŐtirirse, Allah’a insana gücünün yetmediğini yüklediğini kabul ederse o kâfirdir. Küfür sayılmayan günahlar ise kasten namaz ve orucu terk etmek gibi günahlardır. Bunlar da fisk kategorisine girer.”²²²

Mutezile tekfir işlemini kendi arasında da sürdürmüştür. Mutezile kelamcılarında Bağdat Ekolü mensupları ile Basra Ekolü mensupları arasında büyük ihtilaflar vardır. Bu ihtilafların büyük bir bölümünde Bağdat ve Basra Mutezililerinin bir kısmı diğer bir kısmını karşılıklı tekfir etmektedir.”²²³

d-Hasan Basri

Büyük sahibini mümin, kafir, müşrik, fasık diye isimlendirenlerin yanında o dönemde soruna özel bir yön veren başka bir görüşte Hasan Basri’nin, “mürtekb-i kepire; münafıktır” görüşüdür. Nifak, lügatte, küfrü gizleyip İslâm’ı izhar eden hakkında isim olarak kullanılmıştır. Daha öncede açıkladığımız gibi münafık (nifak), Kuran’da sık sık geçen kavramlardan biridir. Kısaca manası, Kuran ve Nebi’ye iman ifade edipte kalbinde küfrü gizleyendir. Onlar aslında kâfirdirler ama bunu Allah’tan başkası bilmez.

Tevbe suresi 101. ayette “*senin çevrendeki Bedevilerden münafıklar var, yoo hatta Medine ahalisi içinde de nifakta ısrar edenler var (Muhammed) sen bunları bilmezsin, fakat biz onları biliriz*” buyrulmuştur. Ayet, üzerinde tartışılmayacak kadar açıktır ki, kalbinde küfrünü gizleyen kimseyi Allah Resulü dahi bilmemektedir. Hasan Basri’nin bu yaklaşımı beraberinde bazı problemleri getiriyor. Çünkü tanımından da anlaşılacağı gibi münafık kişi, mümin gibi yaşayan, küfrünü saklayandır. Diliyle küfrünü itiraf etmedikçe o kimseyi böyle isimlendirmek doğru olmamaktadır.

²²¹ Taftazani, *Şerhu’l-Makasid*, c. 2, s. 269.

²²² Tunç, Cihat, “Kelam İlminde Büyük Günah Meselesi” *AÜİFD*, S. 23, Ankara, 1978, s. 333.

²²³ Malati, *Tenbih*, s. 40.

Allah'a ve Resülü'ne inandığını söyleyen bir kimseyi günahından ötürü, böyle nitelikle Hasan Basri'nin kastı elbette içinde küfrü gizleyip inanmış gibi görünen kimse demek değildir.

Hasan el-Basri büyük günah işleyene münafık derken şunu kastetmektedir: O, "münafık, sayıca çoktur; bu sebepten ben mazur görüleceğim ve bana hiçbir şey olmayacaktır" diyen ve sonra günah işleyen ve Allah'ın kendisine arzu ettiği şeyi vereceğini ümit eden kimse olarak tarif eder. Böylece Hasan el-Basrî, münafığa dürüst bir hayattan mahrum olan ve tövbe etmeyişi yüzünden cehennem ateşinin tehlikesi içinde olan kişi olarak bakar; fakat aynı zamanda münafık, zahiri işlerde ümmetin mensubu olarak kabul edilen bir kimsedir.²²⁴

Hasan el-Basrî, nifakın iki türlü olduğunu söyler: Biri nifaku'l-amel, diğeri nifaku't-tezkib'dir. O, nifakı "amelî nifak" olarak değerlendirir. Zira o, münafıkla mümin arasındaki farkı şöyle ortaya koyar: Münafık, namaz kıldığı vakit, ya gösteriş için veya insanlardan çekindiği yahut korktuğu için kılar. Ayrıca namazda dünyayı düşünür. Namazı kılamadığı zaman da pişmanlık duymaz, mahzun olmaz. "Münafıklara, sabah ve yatsıda cemaat ile kılınan namazlardan daha ağır hiçbir namaz yoktur. (Hâlbuki) onlar, bu iki namazın cemaat ile olan faziletini bilseler emekliye emekliye de olsa onlara devam ederlerdi."²²⁵ Bu gibi hadislerdeki nifaktan maksat ta, amelî nifak olsa gerek.

İnandığı halde amellerinde gevşeklik gösteren müminlerin olduğunu bilmekteyiz. Hasan Basri amelî nifakı kastettiği için bu kabul edilebilir bir yaklaşımdır. Örneğin Hz. Peygamber şu hadisinde bu duruma dikkat çekmektedir: "Dört haslet vardır; kimde bu hasletler bulunursa o kimse halis münafıktır. Kimde de bunlardan biri bulunursa, onu bırakıncaya kadar kendinde nifaktan bir haslet var demektir: Emanet edilince hıyanet eder, konuşunca yalan söyler, söz verince sözünde durmaz, husûmet edince haddi aşar."²²⁶

Günah işleyen münafık olacağına işaret eden bazı ayet ve hadislerle de rastlamaktayız. Meselâ: "*Şüphesiz münafıklar, fasıkların ta kendileridir.*"²²⁷

²²⁴ Erdem, Mustafa, *Hasan el-Basri ve Kelami Görüşleri*, İnsan Yayınları, İst. 2003, s. 104.

²²⁵ Buhari, *Sahih*, Kitabu'l-Ezan, 427.

²²⁶ Buhari, *Sahih*, Kitabu'l-İman, 24, Kitabu'l-Mezalim, 17, Kitabu'l-Cizye, 17; Müslim, *Sahih*, Kitabu'l-İman, 106; Ebu Davud, *Sünen*, Kitabu's- Sünnet, 16; Tirmizi, *Sünen*, Kitabu'l-İman, 14; Nesai, *Sünen*, Kitabu'l-İman, 20.

²²⁷ Tevbe, 9/ 67.

Hasan Basrî, bunlar ve benzeri hadis ve ayetlere dayanarak büyük günah işleyene münafık hükmünü vermiştir. Hasan Basrî, kebâir sahibini Allah'a inandığı ve dinin farz kıldığı amellerden bazılarını yaptığı için kâfir olarak değerlendirmez. Fakat inandığı şeylerle amel etmediği için münafık olduğuna inanır.²²⁸

Bu ve benzeri hadisler itikadi nifaka yaklaşılmaması için alınan tedbirler ve tembihler mahiyetindeki emirlerdir. Zira amelî nifak çoğalınca ileride Müslüman'ın itikadi nifaka yaklaşma tehlikesi doğabilir.

Büyük günah sahibinin ahiretteki durumunu şöyle açıklar. Her Müslüman'ın bağışlanmayacak olan şirk suçu işlememiş olması şartı ile cennete kavuşacağını Kuran'da açık bir şekilde ifade edildiği "Allah, kendisine ortak koşmayı elbette bağışlamaz; bundan başka dilediğini bağışlar"²²⁹ ayetinden hareketle Hasan Basrî, ölüm esnasında şahâdet kelimesini söyleyebilen kimsenin cennete gideceğini kabul eder. Amellerin niyete göre olduğunu ifade eden hadisi, delil alan Hasan Basrî, cennet ehlinin ebedî cennette ve cehennem ehlinin de ebedî cehennemde kalmalarının niyetleri sebebi ile olduğunu söyler.²³⁰ "O gün onların bir kısmı bedbaht, bir kısmı bahtiyar olacaktır"²³¹ ayetinden yola çıkarak, o günün bahtiyarı, bugün Allah'ın emirlerine uyup o şekilde amel eden ve o günün bedbahtı, Allah'ın dinini hafife alarak emirlerini hiçe sayan kimse olduğunu söyleyen Hasan Basri, insana cennet veya cehennemi hak etmesi için bir güç verildiğini belirterek, isteyen insanın kendi iradesi ile cennetlik veya cehennemlik olabileceğini ifade eder.²³²

Netice olarak Hasan Basrî, büyük günah işleyene mümin olarak bakar. Ancak günahı sebebi ile amelî nifakta olduğunu kabul eder.

e-Şia

Özellikle Hz. Ali'ye uyanlara ve ister gizli olsun ister açıkça yapılmış olsun, onun nass ve vasiyetle imamlığını ve halifeliğini ileri sürenlere ve imametin onun soyundan dışarı çıkmayacağına inananlara verilen addır.²³³

İslam mezhepleri içinde kendi arasında en çok bölünen, dolayısıyla en çok fikir ayrılığına düşen bir mezheptir. İttifak ettikleri görüş hilafettir. Şia, taassup ve metanetle

²²⁸ Erdem, age, s. 105.

²²⁹ Nisa, 4/ 48.

²³⁰ Erdem, age, s. 107.

²³¹ Hud, 11/ 105.

²³² Erdem, age, s. 108.

²³³ Erdem, age, s. 21.

mezhep yayma hususundaki mahareti ile tanınmaktadır.²³⁴ Bu ekolü diğer ekollerden ayıran görüşleri özetle şöyledir:

-Hilafet ve imamet; namaz ve zekat gibi dinin rükünlerinden olup nassla tayin edilir.

-Nassla tayin edilen bu imamlar masumdur.

-Başta üç Raşit halife olmak üzere, Hz. Ali ve evladı dışında imamet makamına geçen kişiler zalimdir.

-Hz. Ali Resulullah'tan sonra insanların en faziletlisidir.

-Büyük günah işleyen kimse tövbe etmeden öldüğü takdirde ebedi olarak cehennemdedir.

Bağdadi Şia ekolünü, Zeydiye, Keysaniye, İmamiye olmak üzere önce üçe ayırır sonra Zeydiye'nin üç, Keysaniye'nin iki ve İmamiye'nin de on beş fırkaya ayrıldığını kaydeder.²³⁵

Zeyd b. Ali'ye uyan kimselerin meydana getirdiği Zeydiye, itikadi konularda Mutezile'nin fikirlerini benimsemiştir. Zira Zeyd b. Ali, Mutezile'nin kurucusu Vasıl b. Ata'dan ders görmüştür. Bu sebeptir ki, büyük günah işleyen kimse tövbe etmeden ölürse Zeydilere göre ebedi olarak cehennemde kalacaktır.²³⁶

Zeydiye kendi içinde Carudiye, Süleymaniye, Buteyriye olmak üzere üçe ayrılır. Carudilere göre sahabe istinasız olarak Hz. Peygamberden sonra Hz. Ali'ye biat etmedikleri için küfür ve delaletle düşmüşlerdir. Bu durumda cennetle müjdelendikleri halde, Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ı tekfir etmektedirler.²³⁷

Süleymaniye göre sahabe Hz. Ebu Bekir ve Ömer'e biat ederek hata etmiştir, küfre düşmemiştir. Hz. Ali, Osman'dan daha üstün olduğu halde, Hz. Osman'ın Hz. Ali'den imameti gasp ettiğini söyleyerek onu tekfir ederler.²³⁸ Buteyriye'nin görüşleri Süleymaniye'nin görüşlerine yakındır. Yalnız onlar, imamet konusunda ne kötülemeye ne de methetmeye kalkışmaksızın Hz. Osman hakkında susarlar.²³⁹

²³⁴ Erdem, age, s. 21.

²³⁵ Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 32.

²³⁶ Bağdadi, age, s. 32–36.

²³⁷ Bağdadi, age, s. 32.

²³⁸ Bağdadi, age, s. 34.

²³⁹ Bağdadi, age, s. 35.

Zeydiye gurupları tekfir işlemini kendi aralarında da uygularlar. Süleymaniye ve Buteyriye, Hz. Ebubekir ve Ömer’i tekfir ettiği için Carudiye’yi tekfir ederler. Carudiye de Hz. Ebu Bekir ve Ömer’i tekfir etmedikleri için onları tekfir eder.²⁴⁰

Keysaniye kolu Muhammet b. Hanefiye’nin imameti ve Allahu Teala’ya ‘beda’yı uygun görme konularında birleşirler. Bu bidatlerinden dolayı, Yüce Allah’a beda’yı uygun görmeyen herkes onların tekfir edilmelerini uygun görmüşlerdir.²⁴¹

Başlıca inançları arasında teşbih, beda, hulul, ricat ve tenasüh gibi esaslar bulunan İmamiye tekfir konusunda da çok aşırı davranmış sahabeyi tekfir etmiştir.

İmamiye’den olan Kamiliye Hz. Ali’ye biat etmedikleri için sahabeyi, hakkını aramadığı için de Hz. Ali’yi tekfir eder.²⁴²

İmamiye’deki on iki imam silsilesinin altıncı şahsını teşkil eden Cafer Sadık’ın ölümünden sonra imametın büyük oğlu İsmail’in soyuna ait bir hak olduğunu söyleyen, dolayısıyla İmamiye’den ayrılarak yeni bir fırka hüviyetinde ortaya çıkan İsmaililer Hz. Ali’ye muhalefet eden herkesi tekfir ederler.²⁴³ İmamiye’nin Hişamîye kolunu, nebilerin günah işlemesini caiz gördükleri için diğer İmamiye kolları tekfir ederler.²⁴⁴

İsmailiye’nin bir kolu olan Karamita, inançlarında ve söylediklerinde kendilerine muhalefet edenleri kafir ve müşrik olarak görür. Onların kafir ve müşrik olarak kabul ettiklerinin kanları, malları ve esir edilmeleri helaldir. Yine aynı gurup kendi aralarında bile bazılarının mal, beden ve canlarının diğer bazılarına helal olduğunu, böyle bir hareketin halis iman sayıldığını söylerler. Hatta içlerinden birisi bir kadını, erkeği veya cariye ve köleyi isterse, istekte bulunduğu kişi bu arzuyu mümkün görmese, o kişiyi tekfir ederler.²⁴⁵ Şia’nın kollarından İmamiye ve Zeydiye arasındaki düşmanlıklar da birbirlerini sapıklıkla suçlamak suretiyle sürüp gitmektedir.²⁴⁶

f-Ehli Sünnet

Selefin görüşü imanın tasdik, ikrar ve amel; bir başka deyişle, hem kalp, hem dil hem de diğer organların ameli olduğu şeklidir.²⁴⁷ Buna göre, iman etmiş

²⁴⁰ Bağdadi, age, s. 35.

²⁴¹ Bağdadi, age, s. 38.

²⁴² Bağdadi, age, s. 51; Eşari, *Makalat*, 1/17.

²⁴³ Malati, *Tenbih ve’r-Red*, Beyrut, 1968, s. 32; Bağdadi, age, s. 61.

²⁴⁴ Bağdadi, age, s. 62.

²⁴⁵ Malati, *Tenbih ve’r-Red*, s. 32.

²⁴⁶ Bağdadi, age, s. 65.

²⁴⁷ Mâlik, Evzâ’î, Şâfi’î, İbn Hanbel, (Yavuz, Yunus Vehbi, “Ahmed b. Hanbel mad.” *İslam Ansiklopedisi*, TDVY, II, 85-86) gibi fakihlerin yanı sıra, Buhârî, (Buhârî, imanla ilgili görüşünü, el-Câmi’u’s-sahîh’inin, İmân kitabındaki bab başlıklarında ortaya koyar.) Dimâşkî, İmam Kadı Ali b. Ali b.

olabilmek için ilgili unsurların tamamını yerine getirmek şart sayılmaktadır. Bir başka deyişle ikrar edip amel ettiği halde, kalben tasdik etmeyen, münafık; kalben tasdik etse de bunu Müslümanlara ifade etmeyen, dünya hükümlerine göre kâfir; tasdik ve ikrar etmekle birlikte amel etmeyen ise, ateşe girdikten sonra cennete gidecek bir fâsıktır.²⁴⁸

Selef, imanı söz ve amel olarak görür, ama mürtekib-i kebîreyi tekfir etmez; ebedî cehennemlik görmez. Bu tavrından, mutlak iman ile kâmil imanı özenle ayırdığı anlaşılan Selef, imanın hem artıp hem de eksileceğini kabul eder. Ancak onun, bu artış eksilişi tasdikteki kuvvet ve zaafa değil, amellere bağladığı anlaşılmaktadır.²⁴⁹

Ehl-i Sünnet'in Mürcî görüşünü takip ettiğini, Ehl-i Sünnet tavrının bir tür 'ılımlı Mürcilik' olduğunu söylemek mümkündür. Ameli imana dâhil etmemekle birlikte Mürcî kolaycılığından uzaklaşan Sünnî yaklaşım, Mürcie inanışındaki zayıf noktalardaki yaptıkları değişimlerle daha kabul edilebilir hale getirdiler. Böylece, mümin bir kimsenin 'nasıl olsa imanım var, yapacağım hiçbir masiyet bana zarar vermez' rahatlığını ortadan kaldırarak inanan kulların korku ile ümit arası bir ruh haliyle, imanlarının gereği amelleri hayata geçirmelerini hedeflemişlerdir. Ehl-i Sünnet mensupları şöyle söylemişlerdir: "Allahu Teala'nın, kendisine ortak koşmayı bağışlaması mümkündür. Bu, Allahu Teala'nın iradesi dâhilindedir. Ancak böyle bir bağışlama Allah için bir gereklilik değildir. Bu O'nun ilahî ihsanındandır. Yüce Allah'ın günah işleyenler hakkındaki korkutmaları, yine O'nun ilahi iradesi içinde bazıları için mutlaka yerini bulacaktır. Bu uygulama da O'nun adalet sıfatının yahut fazlının bir tezahürüdür. Bunun yanı sıra yerine göre Allahu Teala yine kendi ilahi iradesiyle işlemiş oldukları bir takım iyilikler nedeniyle yahut kendilerinde günahlarını bağışlatmaya neden olacak bir takım özelliklerin bulunması sebebiyle bazılarının günahlarını bağışlayacaktır. Takdir O'nundur."²⁵⁰

Muhammed b. ebi'l-İzz, *Akîde-ti't-Tahâviyye Şerhi*, Çev. Beşir Eryarsoy, Guraba Yayıncılık, İst. 2002, s. 252.

²⁴⁸ Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, s. 154.

²⁴⁹ Sülün, *age*, s. 59.

²⁵⁰ Havva, Said, *Hadislerle İslam Akaidi (el-Esas Fi's-Sünne)*, Çev. O. Aktepe-A. Vural-H. A. Özdemir, Hikmet Neşriyat, İst. 1989, 2/ 406.

Ehli kıblenin tekfir edilemeyeceği hususunda Ehl-i Sünnet imamaları ittifak halindedir. Ancak konuyu işleyiş bakımından farklılık arz eder.²⁵¹ Ehl-i Sünnet alimlerinin bu konuda beyan ettikleri görüşlerden bazısı şöyledir:

Ebu Hanife, Allah'a eş koşturmak şartıyla, büyük günah sahibi tövbe etmeden ölürse, "o Allah'ın meşiyetindedir; dilerse onu ateşe sokmakla azaplandırır, dilerse onu ateşle azaplandırmaz"²⁵² demiştir. Ehli kıblenin mümin olduğunu söyleyen Ebu Hanife,²⁵³ farzlardan herhangi birini terk etmelerinden dolayı onları imandan çıkmış saymaz. Helal kabul etmedikçe büyük bile olsa herhangi bir günahı işlemesi sebebiyle bir Müslümanın tekfir edilmeyeceğini belirtir. Bir müminin kafir olmamakla beraber günahından ötürü fasık olarak isimlendirilmesini caiz bulur.²⁵⁴ İman ve ameli terk edenin ise kafir ve cehennemlik olduğunu belirtir.²⁵⁵ Büyük günah sahibinin tekfir edilmeyeceği konusunda Ahmed b. Hanbel ve Cafer et-Tahavi Ebu Hanife ile birleşir. Ancak Hanbel'e göre terk edilmesi küfür sayılan namaz mürtekb-i kebirenin tekfir edileceği hususunda ileri sürdüğü tek ve hususi bir durumdur. Büyük günah işleyenin ebedi cehennemde kalmayacağı ve azap görüp görmeyeceği konularında Ahmed b. Hanbel, Tahavi ve Muhasibi Ebu Hanife ile aynı görüştedir.²⁵⁶

Ayrıca Ebu Hanife günah işleyen kimsenin zalim mümin olduğunu, kafir veya münafık olmadığını Kuran'dan şu ayetleri delil getirerek savunur:²⁵⁷ "*Zunnun'u da (zikret), o öfkeli bir halde geçip gitmişti; bizim kendisini asla sıkıştırmayacağımızı zannetmişti. Nihayet karanlıklar içinde: 'Senden başka hiçbir tanrı yoktur, Seni tenzih ederim, gerçekten de zalimlerden oldum' diye niyaz etti.*"²⁵⁸ Yüce Allah Hz. Muhammed'e şöyle buyurmuştur: "*Allah senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlamak için....*"²⁵⁹ Hz. Musa adamı öldürdüğü zaman, onu öldürmesi sebebiyle kafir değil, günahkar oldu. Yusuf'un kardeşleri de: "*Ey babamız, günahlarımızın bağışlanması için*

²⁵¹ Gazzali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İktisat fil-itikat, (İtikatta Orta Yol)* Çev. Kemal Işık, AÜİF Yayınları, Ankara,1972, s. 189; El-Asımi El-Necdi, *İbn Teymiyye Külliyyati,(el-Akidesi'l-Vasitiyye)*, 3/138; Aytekin, Arif, *Ebu Cafer et-Tahavi ve Selef Akidesindeki Yeri*, Dağıtım Kitabevi, İst. 1996, s. 200.

²⁵² Ebu Hanife, *Fıkhu Ekber*, 11; Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, 382,383.

²⁵³ Aliyyü'l-Kari, *İmam Azam Fıkh-ı Ekber Şerhi*, Ter. Yunus Vehbi Yavuz, İst. 1981, s. 405.

²⁵⁴ *Aliyyü'l-Kari Şerhi*, s. 176.

²⁵⁵ Beyazizade, *İmam Azam Ebu Hanife'nin İtikadi Görüşleri*, Çev. İlyas Çelebi, MÜİFV, 1974, s. 121.

²⁵⁶ Aytekin, Arif, *Ebu Cafer Tahavi ve selef Akidesindeki yeri*, s. 200.

²⁵⁷ Öz, Mustafa, *İmam Azam'ın Beş Eseri*, MÜİFVY, İst. 1992, s. 49.

²⁵⁸ Enbiya, 21/ 87.

²⁵⁹ Feth, 48/ 2.

istiğfarda bulun, muhakkak ki biz hata edenleriz”²⁶⁰ dediler de bu sözleri ile kafir olmayıp günahkar oldular. Yine Yüce Allah: “*Zina eden kadın ve zina eden erkek*”²⁶¹ buyurmuş ondan iman ismini kaldırmamıştır. Yine Allah Teala: “*Sizden zina işleyenler...*”²⁶² diye buyurmuştur. Buradaki ‘sizden’ ifadesi ile Yahudi veya Hıristiyanları kastetmeyip Müslümanları kastetmiştir.

Eşari ise, “küfrünü tescil etmedikçe, Ehli Kibleden günah işleyen hiç kimseyi küfre nispet etmemeye inanırız”²⁶³ şeklinde görüşünü açıklamıştır. Eşari’ye göre “kebîre işleyen kişi, dünyadan tövbe etmeksizin ayrılacak olursa işi Allah'a kalmıştır. Ya Allah, merhametiyle onu affeder; ya "benim şefaati ümmetimin kebîre işleyenleri içindir”²⁶⁴ hadisinden dolayı Hz. Peygamber şefaati eder; ya da Allah, suçu oranında azap eder, sonra da merhameti ile cennetine sokar. Böyle birinin kâfirlerle birlikte ebediyen ateşte kalması caiz değildir. Çünkü “kalbinde zerre kadar iman bulunanların cennete gideceklerine” dair hadisler bulunmaktadır.”²⁶⁵

Maturidi ise, “küfür de bir haldir. Günah işlemek ise geçici bir haldir. Küfür dışındaki büyük günahlar belli bir zamanda yapılır. Bir anda şehvet hırsıyla yapılan günahın cezası ebedi olamaz. Allah’a şirk koşmanın dışında, diğer büyük günahlar devamlı olmamak şartıyla, bazen şehvetin galip gelmesiyle yapılır. Cezası da buna göredir”²⁶⁶ demiştir.

Hadis taraftarları da kible ehlinde hiç kimsenin zina, hırsızlık ve benzeri işlediği günahları dolayısıyla tekfir edilemeyeceğini, büyük günah işlemiş olsalar bile, imanları dolayısıyla mümin oldukları görüşündedirler.²⁶⁷ İmam Nevevi, Sahih-i Müslim Şerhi’nde şu açıklamalara yer vermiştir:

“Resulullah (a.s)’ın, Allah’a ortak koşarak (müşrik olarak) ölenin cehenneme gireceğini, Allah’a ortak koşmadan (müşrik olmaksızın) ölenin de cennete gireceğini bildirdiği konusunda bütün ilim adamları icma etmişlerdir. Müşriklerin cehenneme girmesi ile ilgili hüküm geneldir. Müşrik cehenneme girer ve orada ebedi olarak kalır.

²⁶⁰ Yusuf, 12/ 97.

²⁶¹ Nur, 24/ 2.

²⁶² Nisa, 4/ 16.

²⁶³ Eşari, İbane, 26.

²⁶⁴ Ebu Davud, *Sünen*, Kitabı’s-Sünnet 21; Tirmizî, *Sünen*, Kitabı’l-Kiyamet 11.

²⁶⁵ Bkz. Wensinck ve arkadaşları, “miskâl” md. *Concordance De La Trodition Musulmane*, İst. 1988, I, 294.

²⁶⁶ Maturidi, *Kitabu’t-Tevhid*, s. 425.

²⁶⁷ Kutlu, age, s. 69.

Cehenneme girme yönünden ehli kitap sayılan Yahudiler ile Hıristiyanlarla, puta tapanlar ve diğer kâfirler arasında fark yoktur. Hak ehline göre, inatla kâfir olan ve başkaları ile İslam ümmetine muhalefet eden ve İslam ümmetine bağlandıktan sonra herhangi bir hükme karşı çıkmasından dolayı veya başka bir nedenle kâfir olduğuna hükmedilen arasında da fark yoktur.

Allah'a ortak koşmaksızın (müşrik olmayarak) ölenin cennete girmesi kesindir. Ancak bir büyük günahı işlemede ısrarlı olmaksızın yani büyük günah işlemeden veya işlemiş olduğu büyük günahlarına tövbe edipte pişman olarak ölen, öncelikle cennete girer. Bir büyük günahı işlemede ısrarlı olarak ölürse onun durumu Allah'ın iradesine bağlıdır. Eğer bağışlanırsa doğrudan cennete girer. Yoksa azabını çeker, sonra cehennemden çıkarılır ve ardından cennete girerek orada ebedi hayata kavuşur.

Resulullah'ın: “Zina etmiş olsa da, hırsızlık etmiş olsa da...”²⁶⁸ hadisi, Ehl-i Sünnet mezhebinin, büyük günah işlemeyenlerin cehennem azabına çarptırılmalarının kesin olmadığı ve bu gibiler cehennem azabına çarptırılsalar bile sonradan oradan çıkarılacakları ve cennete ebedi hayata kavuşturulacakları yolundaki görüşüne delil oluşturmaktadır.”²⁶⁹

Ehli Sünnet alimleri, kebir sahibinin mümin olduğunu bildiren şu ayetlerle görüşlerini delillendirirler:

“Ey iman edenler, öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ama kim kardeşi tarafından affedilirse, o zaman uygun olanı yapması ve güzelce onu ödemesi gerekir...”²⁷⁰

“Ey iman edenler, yürekten halis bir tövbe ile tövbe ederek Allah'a dönün.”²⁷¹

“Eğer müminlerden iki zümre birbirleriyle vuruşurlarsa...”²⁷²

Bu ayetlerde açıkça görüldüğü üzere, Allah, asi olan büyük günah sahiplerini ‘mümin’ olarak vasıflandırmıştır. Bu husus, birinci ve üçüncü ayette açıklamaya lüzum kalmayacak şekilde görülmektedir. Ayrıca ilk ayette katilin, mümin olarak isimlendirilmesinin yanında; öldürülenin velisine dince kardeş kılınmıştır.

²⁶⁸ Buhari, *Sahih*, Kitabu'l-Cenaiz, 1, Kitabu'l-Ahkam, 39, Kitabu'l-Hudud, 30, 34, 38, 46; Müslim, *Sahih*, Kitabu'l-Hudud, 25, Kitabu'l-Kuzat, 27.

²⁶⁹ Havva, age, 2/ 406.

²⁷⁰ Bakara, 2/ 178.

²⁷¹ Tahrir, 66/ 8.

²⁷² Hucurat, 49/ 9.

İkinci ayette ise müminler, tövbe ile emredilmişlerdir. Tövbe ise, daha çok büyük günahlar için yapılır.

Yine alimlerce belirtilen bir başka delil ise şoyledir: Asrı Saadetten bu güne kadar kble ehlinden ölenlerin yaptıkları bazı büyük günahlardan dolayı tövbe etmeseler dahi, cenaze namazları klınmakta kendileri için dua ve istişfarda bulunulmaktadır. Kebire sahibinin mümin olduğu, ölünce kendilerine Müslüman muamelesi yapıldığı icma ile sabittir.²⁷³

²⁷³ Aydın, Ali Arslan, age, s. 147.

B-TEKFİR GELENEĞİNİN OLUŞUMUNA ETKİ EDEN NEDENLER

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatını müteakiben, başta hilâfet meselesi olmak üzere, Müslümanlar arasında ortaya çıkan çeşitli tartışma konularında ortaya atılan bir kısım sosyal ve siyasî çözüm önerileri daha sonraları dinî bir muhtevaya, bu görüşler etrafında çevrelenen gruplar da dinî çerçeveli birer fırkaya dönüşmüşlerdir. Bu ekoller, çeşitli dini ve siyasî konularda farklı görüşler ileri sürmüşler, hayata ve olaylara kendi perspektiflerinden bakarak nassları ve tarihî şartları bu çerçevede yorumlamışlardır. Yani, günümüzde olduğu gibi, geçmişte de, insanlar ve gruplar, anlayış ve ön kabullerini doğrulamak için, nassları ve sosyal-siyasî şartları kendi öngörülerinden ibaretmiş gibi göstermeye çalışmışlardır.²⁷⁴

İslâm düşünce tarihinde ortaya çıkan itikadî fırkalar da bu tarihsel şartlarda teşekkül etmişlerdir. Onun içidir ki, itikadî ekol ve fırkalar, sadece dinî değil; aynı zamanda toplumsal, tarihî ve siyasî çözümler üreten oluşumlardır. Ne var ki, aradan geçen zaman sürecinde, mezheplerin ortaya çıktığı tarihî şartlar ve onların düşüncelerine yön veren koşullar unutulmuş, aralarındaki tartışmaların ve savundukları görüşlerin tamamı saf dinî çözümlermiş gibi kabul edilmiştir. Bundan dolayı da mezhebi yorum ve çözüm önerileri dinle özdeşleştirilmeye çalışılmıştır.²⁷⁵

Tevhid dini olduğu halde İslâm'da fırkalaşmaların olması, yani düşüncenin hareketliliği demek olan ihtilafların yaşanması; akıllı varlık insan için tabîî ve kaçınılmaz olup, doğrunun, güzelin arayışı içerisinde olduğu sürece kabul edilebilir ve değerlidir. Unutmamak gerekir ki İslâm düşüncesinin hareketlilik, canlılık ve zenginlik kazanması da ihtilaflar yolu ile olmuştur. Dolayısıyla ihtilafı reddetmek, insan fitratını kabul etmemek ve düşüncüyü donuklaştırmak demektir. Ancak, şu da unutulmamalıdır ki ihtilafın olduğu yerde doğru da yanlış da olacaktır. Önemli olan, işte bu doğruyu arama ve bulma çaba ve endişesi içinde olmaktır. Maalesef bununla birlikte, İslam düşünce dünyasına zenginlik katan bu ihtilaflar sadece düşüncede kalmamış, yeri gelmiş insanların birbiri hakkında ölüm hükmü vermeye kadar gitmiştir. Kendisi gibi düşünmedikçe ve kendi saflarında yer almadıkça onun kafir olduğuna hükmederek bu düşünce zenginliği kısır bir anlayış içinde yok olmuştur.

²⁷⁴ Aycan, İrfan-Söylemez, M. Mahfuz, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ank. 1998, s. 10–11.

²⁷⁵ Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde Ehli Sünnet ve Ehli Bidat Adlandırılmaları*, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum, 2001, s. 12.

İslâm düşünce tarihinde, tarihî süreçte meydana gelen olaylar karşısında insanları sübjektif olmaya iten sebepler arasında; olayları anlatan kişinin eksik bilgisi yanında, dinî hissiyatı, ilgileri, toplumsal bağları ve taraftar olduğu konulardaki ön yargıları, yaşadığı dönemin sosyal-siyasî şartları, kısaca kendi özneliği başlıca etken olarak gösterilebilir.

İslâm dininin insana tanıdığı fikir ve onu ifade hürriyeti, Kuran-ı Kerim'in tefekkürü, okuyup öğrenmeye verdiği önemin yanında insanların birbirlerinden farklı duygu, düşünce, karakter, zekâ ve anlayış seviyesinde oldukları gerçeğini de unutmamak gerekir.

Bunlarla birlikte ekollerin birbirini tekfir etme nedenlerinden bazılarını İslâm'ın insana tanıdığı düşünce ve vicdan hürriyeti sonucunda, nassları anlama ve yorumlamada farklı metotların kullanılması, özellikle ilk devirlerde daha çok hilâfet meselesi ile ilgili siyâsî tartışmalar, Müslümanlar arasında meydana gelen iç savaşların doğurduğu tartışmalar, mezhep taassubu, kavmiyetçilik şeklinde sıralamak mümkündür

a-Tevil

Tevil sözü, Kuran'ın indiği dönem Arapçasında; "Bir şeyin akıbeti, ortaya çıkması, mahiyet ve hakikati gibi benzeri anlamlara gelir."²⁷⁶ Müteahhirûn âlimlerine göre tevil, "bir lafzı konulduğu anlamdan uzaklaştırarak bir karine yardımı ile bir başka anlama çevirmek" demektir. Farklı ifadelerle söyleyecek olursak, tevil, zahiri mutabık olan iki ihtimalden birini reddedip diğerini tercih etmek veya her hangi bir ayeti, muhtemel olan anlamlarından birine irca etmek"²⁷⁷ demektir.

Kuran'ı Kerim'de on beş yerde geçen tevil kelimesini M. Hamdi Yazır şöyle tanımlar; "esasen bir şeyi mealine irca etmek, varacağına vardırmağdır."²⁷⁸

Tevil; kimi zaman tefsir, şerh manasında da kullanılmaktadır. Özellikle dini alanda kullanımı yaygın olup daha çok ilahiyata mahsus bir yöntemdir. Tevil, Batı düşüncesinde daha çok "hermeneutik" tabiri ile karşılanmaktadır.²⁷⁹ Farklı şekillerde ve muhtelif anlamlarda kullanılan bu kelime, Kuran-ı Kerim'deki kullanışlarıyla; yorum açıklama,²⁸⁰ rüya tabiri,²⁸¹ haber verilen şeyler,²⁸² olayların iç yüzü²⁸³ ve

²⁷⁶ Işıcık, Yusuf, "Kuran'ı Kerim'de Müteşabih ve Tevili" *SÜİFD*, S. 6, Konya, 1996, s. 55.

²⁷⁷ Kırca, Celal, "Maturidi'nin Tefsir ve Tevil Anlayışı" *EÜSBED*, S. 3, Kayseri, 1989, s. 288.

²⁷⁸ Yazır, Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1938, 3/2169.

²⁷⁹ Vural, Mehmet, *Gazali Felsefesinde Bilgi ve Yöntem*, Ankara Okulu, Ankara, 2004, s. 105.

²⁸⁰ Ali İmran, 3/ 7; Yunus, 10/ 39; Yusuf, 12/ 6, 21, 36, 37, 45, 100, 101.

²⁸¹ Yusuf, 12/ 44.

²⁸² Araf, 7/ 53.

²⁸³ Kehf, 18/ 78, 82.

netice²⁸⁴ anlamlarına gelmektedir. Bu kullanılış şekilleriyle tevil, genellikle tefsir anlamında kullanılmasına rağmen, ondan farklı anlamlarda da kullanıldığını görmekteyiz.

Genel olarak tevil; akli bir metot olarak, ulûhiyete yakışmayacak tasavvurları zihinden uzaklaştırmak maksadıyla kullanılan ve vahiy ile sabit olmuş dini akideler ile aklın muhtevası arasında bir unsurdur.²⁸⁵

Kuran-ı Kerim, ümmî bir peygambere ve çoğunluğu okuma-yazma bilmeyen bir kavme inmiştir. Kuran-ı Kerim'in Allah kelâmı ve dolayısıyla mucize bir kitap oluşu, gerek nüzulü sırasında ve gerekse nüzulünden sonra ince ve derin anlamlarını anlamada, daima bir açıklama ve izahı gerektirmiştir. Kuran'ı açıklama görevi ise, bizzat Allah Teala tarafından Hz. Peygambere verilmiştir: “*Sana da insanlara gönderileni açıklayasın diye Kuran'ı indirdik. Belki düşünürler*”²⁸⁶ ayeti, bu emri bildirmektedir.

Hz. Peygamber, mükellef olduğu kadarıyla Kuran'ı beyan etme işini yerine getirmiş; itikat, ibadet ve ameli hükümlere dair mücmel ayetleri teferruatına varıncaya kadar açıklamış ve bunlardan ilahî muradın ne olduğunu sözleriyle ve davranışlarıyla ortaya koymuştur. Hz. Peygamber, Kıyametin kopması ve sura üfürülmenin zamanı gibi gayb ile ilgili ayetlerle, insanların ilmî seviyelerinin terakki etmesi sebebiyle daha iyi anlaşılacak bir takım mücmel ve müteşabih ayetleri ve Arap diline vakıf olan herkesin anlayabileceği bazı ayetleri izah edip açıklamamıştır. Böylece Hz. Peygamber, Kuran'ı kendi reyine göre tefsir etmek isteyenlere meydanı boş bırakmadığı gibi, ayetlerin tamamını veya çoğunluğunu tefsir ederek onları kesin bir açıklığa da kavuşturmamıştır. Böylece Hz. Peygamber, tefsiri dondurmamış ve kıyamete kadar bu kapıyı açık bırakmıştır.²⁸⁷

Zira Kuran ve Hadis metinlerinden bir kısmı üslup ve muhteva bakımından kolay anlaşılır açık nasslar iken, bazıları gerek ifade tarzı gerekse konu itibariyle muğlâklık taşımakta, bu sebeple asıl maksat ve mananın neden ibaret olduğu net bir şekilde anlaşılammaktadır. Başta ulûhiyet meselesi ve semiyat dediğimiz ahiret

²⁸⁴ Nisa, 4/59; İsrâ, 17/ 35.

²⁸⁵ Abdulhamid, İrfan, *İslamda İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, Çev. Saim Yeprem, Marifet Yayınları, İstanbul, 1983, s. 225.

²⁸⁶ Nahl, 16/44. Konu ile ilgili diğer ayetler İbrahim, 14, 4; Kıyame, 75/16–19; Sad, 38/ 29.

²⁸⁷ Kırca, Celal, “Maturidi'nin Tefsir ve Tevil Anlayışı” *EÜSBED*, S. 3, Kayseri, 1989, s. 281.

âlemiyle ilgili metinlerin gayb âlemiyle ilgili olmalarından dolayı tabîî olarak farklı şekillerde anlaşılabilmesi fikir ayrılıklarına sebep olmuştur.²⁸⁸

Hz Osman ve Hz. Ali dönemlerinde başlayan siyasî bölünmenin, yerini birden itikadî bölünmeye terk etmesi ile yeni inanç ve fikirler ortaya çıkmıştır. Bu mezhep mensupları, kendi görüşlerini savunmak ve kendilerinin haklılığını ispatlamak için en kuvvetli delilin Kuran'da olacağına inandıklarından, ayetleri kendilerini savunacak ve fikirlerini ispat edecek şekilde yorumlamışlar ve tevil etmişlerdir.²⁸⁹

Kuran, İslâm fırkalarının dayandığı zengin ve geniş bir kaynak olmuştur. Her ekol iddiasına Kuran'dan delil getirerek O'na isnat etmiştir. Kuran ona uygun olunca zahiri manasını delil göstermek kâfi gelmiş, fakat delil iddiayı tam destekler görülmeyince teville sapılmıştır. Bazen tevil, zahirî manaya yakın oluyor, bazen de yakın olmuyor, Kuran'a taşıyamayacağı manalar yükleniyordu. Tevilin kendi fikrini teyit etmediğini gören bazı ekoller, Kuran'ın ifadelerinin remz ve işaret olup dış manalarının arkasında gizli başka manaların bulunduğunu iddiaya kadar gitmişlerdir.²⁹⁰

Tevil, zaman içerisinde her çeşit fikir sahibinin, her türlü sapık ekolün, aşırı Şiiilerin ve batıl fikirlerini İslam'a uyarlamak isteyen düşünürlerin, İslam dinine, diledikleri acayip fikirleri ithal etmede kullandıkları bir araç haline gelmiştir. Bu ithal işi de nasslara, dil eksenli muhtemel anlamların ötesinde aşırı mecazi anlamlar yüklemek suretiyle gerçekleştirilmiştir. Bu durum, sınırları çizilip kuralları konmadıkça, tevilin içerdiği tehlikenin ve onun yıkıcı rolünün ilanı olmuştur.²⁹¹

Müteşabih ayet ve hadislerin tevilinin mümkün olup olmadığı selef ile halefin ihtilaf ettiği bir konudur. Selefe göre müteşabihatı tevil imkansızdır. Allah Teala Kuran'da²⁹² müteşabih lafızların tevilini ancak kendisinin bildiğini belirtmiştir. Bu durumda insanların tevil yapmakla değil, bu tür lafızlara kayıtsız şartsız iman etmekle mükellef olduğunu iddia eden Selefîye'ye karşılık, Kuran'ın anlaşılacak için indirildiğini söyleyen Halefîye, tevilin meşru olduğu kanaatindedir. Selefî delil

²⁸⁸ Fığlalı, Ethem Ruhi, "Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler" *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Ank. 1980, s. 119.

²⁸⁹ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ank. 1976, s. 295.

²⁹⁰ Tanci, Muhammed b. Tavit, "Gazzalî'ye Göre Kuran Tefsiri" *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Ank. 1962, s.14.

²⁹¹ Öztürk, Mustafa, *Kuran ve Aşırı Yorum*, Kitabiyat, Ank. 2003, s. 133.

²⁹² Ali İmran, 3/ 7.

getirdiği ayeti halef, “Onun (kitabın) tevilini ancak Allah ve ilimde derinleşenler bilir” şeklinde anlamışlardır.

İmam Maturidi şeriata muhalif olmayan noktalarda aklın hükmünü esas kabul eder. Fakat şeriata muhalif düşerse elbette şeriatın hükmüne boyun eğmek gerekeceğini söyler. İşte bu yol, onun Kuran’ı tefsir konusundaki prensibidir. Bunun için Kuran’ı tefsir ederken müteşabih ayetleri muhkem ayetlere hamletmekte ve böylece müteşabihleri muhkemlerin delaletiyle tevil etmektedir.²⁹³

Tevile aklen zaruret vardır. Kuran ve hadislerde zahirleri itibariyle çelişkili görünen nasslar vardır. Allah’ı yarattıklarına benzetmeye götüren lafızlar bulunmaktadır. Bu lafızlarda zahiren görülen çelişkinin tevil yoluyla uzlaştırılmasına duyulan ihtiyaç ortadadır. Bu konuda Ebu Zehra şunları kaydeder: “Kuran’da geçen eli, kudret ve nimet; yüzü, zat; hadiste geçen dünya semasına inmeyi hesabın yaklaşması veya Allah’ın kullarına yakın olması manasında tefsir ve tevil etmek doğru olur. Nitekim kelam âlimlerinden fukâha ve muhaddislerden pek çoğu böyle yapmıştır. Bu tip bir davranış onların keyfiyetini bilememekten, harfi harfine zahiri mana vermekten daha uygundur. Mesela, ‘Allah’ın eli vardır. Fakat biz onu bilemeyiz. O el mahlûkatınki gibi değildir.’ demek ve bu tip bir anlayışta olmak, işi, nereden nereye gideceğini kestiremediğimiz meçhuller âlemine aktarmaktır.”²⁹⁴

Selef görüşünün kuvvetli taraftarlarından ve tevil yapmaktan uzak kalmış bir zat olan Ahmet b. Hanbel bile tevile başvurmak zorunda kalmıştır.²⁹⁵

İman ile küfür arasındaki sınırı tespit gayesiyle kaleme aldığı ‘Faysalu’t-Tefrika’ isimli eserinde tevil konusuna geniş yer ayıran Gazali, “Peygamber’in var olduğunu haber verdiği şeylerin beş mertebesi olduğunu, bu sebeple Resulullah’ın sözlerini bu beş varlık derecesinden biri şeklinde anlayan ve tevil eden kimsenin şeriatın tasdikçisi olduğunu kaydeder. Ona göre tekzip, Resulullah’ın sözlerini bu beş mananın dışında tevil etmek demektir.”²⁹⁶ Gazzali varlığın beş mertebesinden gafil olanların, kendilerine muhalif olan mezhep mensuplarını tekzipçi olarak gördüklerini söyleyerek, varlık

²⁹³ Ebu Zehra, Muhammed, *İslam’da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, Çev. Fiğlalı, Ethem, Ruhi-Eskicioğlu, Osman, Yağmur Yayınları, İst. 1970, s. 241.

²⁹⁴ Ebu Zehra, age, s. 262.

²⁹⁵ Gazali, *Faysal’ut-Tefrika ve’z-Zenadaka*, Mecmuatü Resail içinde, Dar’ul-Kutub’il-İlmiye, Beyrut, 1997, s. 83.

²⁹⁶ Gazali, *Faysalu’t-Tefrika*, s. 79–80.

dereceleri ve tevilden misalleri hakkında bilgi verir. Ona göre varlığın beş mertebesi ve misalleri şöyledir:

Zati Varlık: Hissin ve aklın dışında sabit olan hakiki varlıktır. His ve akıl bu varlığın bir suretini alır ve zihindeki bu surete idrak denir. Bu varlık derecesi o kadar açık ve sarihtir ki, olduğu gibi anlaşılır ve tevil edilmez. Mutlak varlık budur.

Hissi Varlık: Sadece duyu organları için var olan, varlığı onu hisseden duyu organına mahsus olan hariçte aynî ve maddi bir varlığı bulunmayan varlıktır. Uyuyan kimsenin, hatta uyanık fakat hasta olan birinin gördüğü bazı şeyler varlığın bu sınıfına girer.

Hayali Varlık: Duyu organları ile görmekte olduğumuz varlıklar, gözümüzden kayboldukları zaman zihnimizde onların birer formları kalır ki, buna hayal denir. Gözümüz kapalı iken bir filin veya atın suretini zihinde canlandırabiliriz. Fil veya at görülüyormuş gibi zihinde meydana getirilen bu suret dimağda mevcut ise de dış alemde yoktur. Buna misal olarak şu hadis verilebilir: “Ben Yunus b. Metta’ya bakıyor gibiyim. Hz. Yunus’un üzerinde Katvan mamulü iki aba olduğu halde Telbiye ediyor ve dağlar ona cevap veriyordu. Allah Teala ise ona: ‘Lebbeyk ya Yunus’ diyordu.”²⁹⁷ Bu hadis Hz. Peygamberin hayalinde temessül eden bir suretin temsil yolu ile ifade edilmesidir. Çünkü Yunus (as)’un bu halde oluşu Peygamberin varlığından çok evveldi. Resulullah hayatta iken böyle bir şey mevcut değildi. Bu sebeple hadisi ‘uyuyan bir kimsenin rüyasında muhtelif suretler görmesi gibi, bu hâdise müşahede ediyormuş gibi Resulullah’ın hissine temessül etmiştir’ şeklinde tevil mümkündür.

Akli Varlık: Belli bir şeyin bir ruhu bir hakikati ve bir de manası bulunur. Akıl ve şeyin dış âlemdeki varlığını, his ve hayaldeki suretini nazarı itibara almadan mücerret mana cihetini kavrar. Mesela “el” denince, elin hissi ve hayali bir sureti vardır. Ayrıca bir de manası vardır ki, bu onun hakikatidir. Bu mana “elin tutma gücü”dür. Akli manada el işte bu “tutma kuvveti”dir. Peygamberimiz bir hadislerinde; “günahları sebebiyle cehenneme gidip de oradan çıkanlara, cennette bu dünyanın on misli büyüklüğünde bir yer verilir”²⁹⁸ buyurmuştur. Bu hadisten anlaşılan zahiri mana bir yerin yüz ölçümü itibariyle dünyadan on misli büyük olmasıdır. Bu ise hissi ve hayali bir farktır. Bu hadisi görenler ‘cennet dünyanın on mislini nasıl içine alabilir?’ diye hayrete düşerler. Halbuki bu hadis tevil edilecek olursa; “burada bahis konusu edilen

²⁹⁷ Müslim, *Sahih*, Kitabu’l-İman, 74.

²⁹⁸ Buhari, *Sahih*, Kitabu’l-Ezan, 129; Müslim, *Sahih*, Kitabu’l-İman, 83.

fark manevidir, aklidir. Hissi ve hayali değildir. Mesela ‘ bu çınar çekirdeği şu çınar ağacından birkaç misli büyüktür’ denilince, bununla çekirdekteki istidat kastedilir. Bu; çekirdeğin his ve hayal ile idrak edilen saha itibariyle büyüklüğü değil, akılla idrak edilen büyüklüğünü ifade eder” denilir.

Şibhi Varlık: Bu bir şeyin sureti ve hakikati ile hariçte, histe, hayalde ve akılda bizatihi mevcut olmaması demektir. Fakat bir şey başka bir varlığa özelliği veya sıfatı ile benzerse buna şibhi varlık denilir. Allah Teala hakkında varit olan ğadab, şevk, ferah, sabır vb. gibi şeylerin tevili bu dereceye girer. Mesela ğadabın mahiyeti, neticede sükunet bulmak ve ferahlamak için kalpteki kanın galeyana etmesidir. Bu ise elem ve eksiklik manasına gelir. Delil ile ğadabın hissi, hayali ve akli bir şekilde Allah Teala’ya nispet edilemeyeceği sonucuna varanlar; ğadabı, ğadabın meydana getirdiği neticeleri meydana getiren başka bir sıfat şeklinde anlamışlar, böylece ğadabı “ceza vermeyi irade etme” yani irade sıfatına irca etmişlerdir. Aslında irade ile ğadab arasında hiçbir münasebet yoktur. Fakat ğadab ile irade haiz buldukları sıfatlardan bazıları bakımından birbirine yakın oldukları gibi “elem verme” gibi bir sonuç meydana getirmeleri itibarıyla da yekdiğerine benzemektedirler.²⁹⁹

Tevil yapılması mümkün olan dereceleri ve misallerini bu şekilde sıraladıktan sonra, tevil kanunlarına riayet eden tevilcilerin tekfirini sakıncalı bulduğunu söyleyen Gazali, mezhebi ne olursa olsun bütün İslam müçtehitlerinin zaruri olarak teville başvurdukları ortadayken tevil yapanların tekfir edilmesinin caiz olmayacağını savunmuştur.³⁰⁰ Yine Gazali’ye göre, “Bir kişi nassların zahiri manalarına tutunmakta ne kadar ileri giderse gitsin yine de tevil yapmak mecburiyetindedir. Zahiri manası akılla bağdaşmayan şeyi tevil etmeyen ve cehaletin bu derecesine düşen akılla alakasını kesmiştir.”³⁰¹

Gazali tevil yöntemiyle daha çok dini metinleri en iyi şekilde anlayıp kavramayı amaçlar. Ona göre aklın imkansız, çelişik ve ilk planda aklın ilkelerine ters olarak gördüğü konularla ilgili olan nassları, tevil etmek zorunludur. Zira nassın akla uygun olmayan hükümleri ihtiva etmesi düşünülemez.³⁰²

²⁹⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Gazzali, *Faysalu't-Tefrika*, s.79–83.

³⁰⁰ Gazali, *Faysalu't-Tefrika*, s. 83.

³⁰¹ Gazali, *Faysalu't-Tefrika*, s. 84.

³⁰² Gazali, *el-İktisat fil-itikat*, (İtikatta Orta Yol) Çev. Kemal Işık, AÜİF Yayınları, Ankara, 1972, s. 212.

Ayrıca Gazali, “Allah’ın varlığı ve birliği, Hz. Muhammed’in son peygamber oluşu ve ahirete iman esasına, haddi zatında tevile ihtimali olmayan, naklinde tevatür derecesine erişen ve aksine herhangi bir delilin bulunması düşünülme­yen her meseleye muhalefet etmek tekziptir ve küfrü gerektirir” der. Bunun dışında kalan teferruat konuları bu dairenin dışında kalır. Ayrıca tevil yapılırken; “zahiri manası terk edilen nassın tevile imkânının olup olmadığı; tevatür, ahad veya sırf icma ile sabit olup olmadığı; tevil yapan kişinin yanında o haberin tevatür derecesine ulaş­ıp ulaşmadığına dikkat edilmelidir. Tevile sebep olan delilin, delil olma şartını taşıyıp taşımadığı ve tevil ile söylenen sözün dindeki zararının büyük olup olmadığına iyice düşün­ülmelidir. Arap dilini, bu dilin esaslarını Arapların istiare ve atasözlerini kullanmada takip ettikleri metotları detaylarıyla çok iyi bilen kimselerin tevil yapabileceklerini” belirtir.³⁰³

Nassların zahiri manası apaçık anlaşılıyorken, Batınilerin yaptıkları gibi, tevilci olarak ortaya çıkıp, mütevatir nasslara muhalefet etmek, lisan kaidelerine uygun düşmeyen teviller yapmak, Zarurat-ı diniyyeyi tevil etmek, onların Batını manaları olduğunu söylemek küfre meyletmek olarak kabul edilmiştir. Çünkü böyle bir davranış Peygamberi yalanlamak demektir.

Bilindiği gibi, VIII. asırda başlayan İsmailiye hareketi daha sonraki devirlerde Şîî karakterde birçok mezheplerin ortaya çıkmasına sebep olmuş ve bu mezheplerin hepsine birden “Batıniye” denilmiştir. Şîî karakterli bu mezhep sonraları çok çeşitli ihtilalci grupların ortaya çıkmasını İslam dünyasında muhtelif karışıklıkların, isyanların, ihtilal ve adam öldürme hadiselerinin zuhuruna sebep olmuşlardır. Bu mezhep mensupları, ezilen insanları daima kışkırtmış ve böylece ihtilalci Şîîlik İran’dan mısır­a kadar birçok İslam ülkelerinde yayılmıştır.³⁰⁴

Batıniler her şeyin zahiri ve batini manaları olduğunu iddia ederler. Onlara göre bütün farzların ve sünnetlerin zahirleri remz ve işaretten ibarettir. Hakiki manalar batında gizlidir. Zahirle amel etmek insanın helakine, batınla amel etmek ise necatına sebep olur. Batıniler bu iddialarına istinat ederek ayetleri, hadisleri ve dine taalluk eden her şeyi tevil ederler.³⁰⁵

Tevilin bazı ellerde nasıl tehlikeli bir silaha dönüştüğünü daha iyi anlamak için Batınilerin tevillerinden birkaç örnek verecek olursak:

³⁰³ Gazali, *Faysal’ul-Tefrika*, s. 90–92.

³⁰⁴ Çağatay, Neşet; Çubukçu, İbrahim Agah, *İslam Mezhepleri Tarihi*, AÜİFY, Ankara, 1985, s. 76–77.

³⁰⁵ Çubukçu, İbrahim Agâh, *Gazzali ve Batınilik*, Resimli Posta Matbaası, Ankara, 1964, s. 41.

“Batniler iki ilah olduğuna inanırlar. Bu ilahlardan biri diğerinin varlığının sebebidir. Sebep olanın ismi, Sabık’tır, ötekinin de Tali’dir. Sabık alemi Tali vasıtasıyla yarattı. Çok kere Kur’an’dan “ şüphesiz biz indirdik”³⁰⁶ “biz taksim ettik”³⁰⁷ ayetlerini delil getirerek bu ayetlerin çoğula delalet ettiğini söyleyerek avamın zihnini bulandırırılar. Ayrıca Allah’ın ne var ne yok olduğunu, ne âlim ne cahil olduğunu söylerler. Çünkü Allah için herhangi bir sıfatın ispat edilmesi, O’nunla yaratılanlar arasında ortaklık icap ettirir. Buda bir nevi teşbih olur. Sıfatlarının nefyedilmesi O’nun yoklukla müşareketini gerektirir. Buda bir nevi Allah’ı inkârdır. Bu sebeple Allah’ın sıfatları nefy ve ispat edilemez.³⁰⁸

Batniler kıyamete ve ahirete inanmazlar. Kâinatın nizamının ilelebet devam edeceğini iddia ederler. Dünyada gözlenen bu nizam; gece ile gündüzün birbirini takip edişi, bitkilerin ve hayvanların doğuşu ebedi olarak kesikliğe uğramayacaktır. Göklerin ve yerin, cisimlerin yok olmaları tasavvur edilemez. Onlara göre kıyamet, imamın çıkacağına işarettir. Cennet cehennem, haşır ve neşrin aslı yoktur. Meadın manası, her şeyin aslına dönüşüdür. İnsanın cismani tarafı olan cesedi ölüm ile tabiata karışır. Bu cesedin meadıdır. Ruhani mead ise, insandaki akıllı, idrak edici nefistir. Çünkü o eğer, ibadetlere devam ede ede saflaşır; heva ve hevese uymaktan kaçınmak suretiyle temizlenirse; hidayet edici imamlardan kaynaklanan maarif ve ilimlerle gıdalanırsa; cisimden ayrılışı sırasında daha önce kendisinden ayrıldığı ruhani alemle birleşir ve asli vatanına dönüşle yücelir. Buna rucu denir.³⁰⁹

Cenabetin manası, müstecibin gerekli olgunluğa erişmeden önce sırları öğrenmesidir. Gusül, ahdi yenilemektir. Cima, ahdi olmayana ve kurtuluş sadakası vermeyene sırları açmaktır. Temizlenmek, İmam’a uymak ve bütün diğer mezheplerin görüşlerinden sıyrılmaktır. Oruç, sırrı açıklamaktan kaçınmaktır. Sabah namazı, Sabık’a, öğle namazı, Tali’ye, ikinci namazı Esas’a, akşam namazı Natık’a ve yatsı namazı İmam’a delildir. Dini emirler, batını ilimleri bilmeyen cahillerin vazifesidir. Batini ilimleri öğrenenden dini emirler düşer.”³¹⁰

Bilindiği gibi tarihe damgasını vuran ve çok ses getiren tekfir olaylarından biri de Gazali’nin İslam Meşşai Filozoflarını tekfir etmesidir. O özellikle İbn Sina ve

³⁰⁶ Hicr, 15/9.

³⁰⁷ Zuhruf, 42/32.

³⁰⁸ Gazali, *Fedaihu’l-Batiniyye / El-Mustazhurî*, Çev. Avni İlhan, TDVY, Ankara, 1993, s.24.

³⁰⁹ Gazali, *Fedaihu’l-Batniyye*, s. 27–28.

³¹⁰ Gazali, *Fedaihu’l-Batniyye*, s. 35.

Farabi'yi Tehafütü'l-Felasife adlı eserinde on yedi konuda eleştirirken üç konuda Peygamberi yalanladıkları gerekçesiyle tekfir eder. Üç husus şöyledir: Âlemin ezeliliği (I.mesele), Allah'ın cüzileri bildiğinin inkârı (XIII. mesele), cismani haşrin inkarı. (XX. mesele).

Örneğin yirminci meselede Gazali, filozoflar cesetlerin dirilmesi, ruhların bedenlere dönmesi, cennet ve cehennem varlığı gibi öte dünyaya ait hakikatleri halkın anlaması için yapılmış birer semboldür diyerek reddetmelerini eleştirir. Yine o, bu konuların salt akıl ile açıklanmanın imkânsızlığını vurgulayarak birçok konuda vahye müracaat ederek bu gaybî konuları açıklamaya çalışır. Onun özellikle filozofları tenkit ettiği husus, Kuran'da geçen cennet, cehennem, sevap, mükafat gibi konuların farklı yorumlanmasıdır. Çünkü onlar tevil yoluyla şunları savunurlar: Bu konudaki ayetlerin avam için olduğunu, onların akli haşrî ve ruhani lezzetleri anlamaları mümkün olmadığından cismani haşr şeklinde anlatılmıştır. Ayrıca kalplerinde bir istek ve korku meydana getirmesi için Allah Teala'nın başlarından geçecek şeyleri bildiğine ve onları gözetlediğine inanmalarında yine onlar için fayda vardır. Peygamberin onlara bu şekilde anlatması caizdir. Çünkü başkasının faydasına çalışan ve her ne kadar dediği gibi olmasa da ona yararı olan şeyi söyleyen asla yalancı değildir.³¹¹

Gazali'ye göre filozofların lezzetleri hissi lezzetlere benzeterek bu konuyu böyle açıklamaları şeriatın faydalarını iptal etmek, Kuran-ı Kerim'in nuru ile hidayete erme yolunu kapatmak ve Peygamberin sözlerinden doğruluk vasfını kaldırmak anlamına gelir ki bu da açık bir küfürdür.³¹²

Gazali filozofları ve tevilde aşırıya kaçan Batınileri tekfir ederken Mutezile, Müşebbihe ve diğer bütün fırkaları tevillerinden ötürü tekfir etmez. Gazali, “bu fırkalar, inançla ilgili konuları tasdik ederler, teville meşgul olmuşlardır fakat tevillerinde hataya düşmüşlerdir. Bunların görüşleri içtihat durumundadır. Dolayısıyla bu kimselerin tekfir etmekten kaçınmalıdır. Zira kibleye dönerek namaz kılanları ve “Allah'tan başka ilah yoktur Muhammed O'nun elçisidir” sözünü açıkça söyleyenlerin canlarının ve mallarının mübah kılınması hatadır. Asıl olan, açık olarak yapılan tekziptir. Buna göre, tekzip etmeyen kimse, asla tekzip eden kimse anlamında olamaz.³¹³

³¹¹ Gazali, *Faysal'ut-Tefrika*, s. 87–89; *Fedaih'ul-Batniye*, s. 94.

³¹² Gazali, *İktisat fil-itikat*, s. 189.

³¹³ Gazali, *İktisat fil-itikat*, s.188–191.

Ehli Sünnetin ehli kıbleyi Haricîlerin yaptığı gibi sırf isyanları ve büyük günahları sebebiyle tekfir etmeme prensipleri vardır.³¹⁴ Bunun gereği olarak kıble ehlinin tevillerinin içtihat mesabesinde olduğu kabul edilmiş ve İslam dairesi dışına itilmemişlerdir.³¹⁵

Şu Hadis-i Şerifle bu konuyu sonlandırmak istiyoruz: “Kıblemize yönelerek bizim gibi namaz kılan ve kestiğimizi yiyen bir kimse Allah ve Resulünün teminatını kazanmış sayılır. O halde Allah’ın verdiği ahde ve emana aykırı davranmayın.”³¹⁶

b-Siyaset

İslâmiyet’in ilk devirlerinde başlayan ihtilâfların, aradan on dört asır geçmesine ve bütün yönleriyle tartışılmasına rağmen, çeşitli şekillerde hâlâ münakaşa ettikleri bilinen bir gerçektir. Bu bakımdan İslâm’ın ilk devirlerinden itibaren zuhur eden ve günümüze kadar varlıklarını devam ettiren İslâm mezheplerini yalnız fikir hareketleri değil; çeşitli zümrelerin sosyal, siyasî ve düşünce yapılarını temsil eden müesseselerdir. Bu durum ise, İslâmi anlayıştaki farklılık, siyasî sürtüşmeler, kabile rekabetleri ve sosyal mücadelelerin tabîî bir neticesidir. Dolayısıyla hiçbir ekolü siyasetten bağımsız değerlendirerek aralarındaki çekişmeleri anlamak mümkün değildir.

Mesela, Haricîlik tamamen siyasî çatışma, sosyal patlama ve kabilevî taassup sonucunda doğan bir anlayıştır.³¹⁷ Hz. Ali ve Muaviye arasındaki problemin hakem yoluyla çözülmesi karara bağlandıktan sonra çoğunluğunu Bekr ve Temim bedevîlerinin oluşturduğu, başından beri Kureys/ Mudar iktidarına karşı çıkan Kûfe’li bir grup Hz. Ali’nin ordusundan ayrıldı.³¹⁸ Ayrılanlarda kabilevî kültürün hâkim olduğunun en önemli göstergesi, bunların kabileler halinde isyan etmeleridir. Eğer Haricîliği doğuran dinamikler dinî değerlerden kaynaklanıyor olsaydı, bunlara her tabaka ve kabileden Müslümanların katılması gerekirdi. Zaten bunların;

³¹⁴ İbn Teymiye, *Akîdetü’l-Vasıtiyye/ İbn Teymiye Külliyyatı*, s. 138; İmam Azam Ebu Hanife, *Fıkhu’l-Ekber Aliyyü’l-Kari Şerhi*, Çev. Y. V. Yavuz, Çağrı Yayınları, İst, 1981, s. 405; Beyazızade, age, s. 121; İbn Ebi’l-İzz el-Hanefi, *Akîdetü’l-Tahaviye Şerhi*, s. 244; Mısri, Muhammed Abdu’l-Hadi, *Ehl-i Sünnet Cemaatinin İtikadi Özellikleri*, Çev. Muhammed Emin Akın, Guraba Yayıncılık, İst. 1994, s. 258.

³¹⁵ Mısri, age, s. 258.

³¹⁶ Buhari, *Sahih*, Kitabu’s-Salat, 28; Ebu Davut, *Sünen*, Kitabu’l-Cihat, 95.

³¹⁷ Aycan-Söylemez, age, s. 50.

³¹⁸ Yıldız, Harun, *Din Siyaset ve İdeoloji –Haricilik Düşüncesinin Doğuşu-*, Sidre Y. Samsun, 1999, s. 105.

halifenin Kureyş'ten olması gerekmez, düşüncesinde bayraklaşan imamet anlayışları da bunu desteklemektedir.³¹⁹

Haricîler, halifenin Kureyşli olması şartını kabul etmezler. Onlara göre soyun hiçbir önemi yoktur. Siyah Habeşli bir köle dahi olsa ehliyetli olduğu takdirde halife olarak seçilebilir. Haricîlerin bu düşüncesi Mudar/Kureyş iktidarı olarak gördükleri Hz.Osman, Ali ve Muaviye dönemi ile yakından ilişkilidir. Çünkü bu iktidarlar döneminde diğer kabilelerin tasfiye edildiklerini ve yönetime getirilmediklerini düşünmektedirler. Bu düşünce daha sonra Emevîler döneminde güdülen Arapçılık politikasından şikâyetçi gayr-i Arap unsur tarafından da benimsendi. Haricîliğin, ilk dönemlerden itibaren daha çok mevali tarafından sahiplenmesi ve savunulmasında da bu prensibin önemli bir yeri olduğu söylenebilir.³²⁰

Haricîlerin karşısında yer alan Şîa nazariyesi de aşağı yukarı aynı problem etrafında oluşmuştur. Şîa, Hz. Ali'nin şehit edilmesinden sonra, halifeliğin Ali'nin soyundan gelenlere verilmesini, hilâfetin onların hakkı olduğunu söyledi. Şîilik nazariyesi, genel anlamda işte bu siyasî mesele üzerine kurulmuştur. Ayrıca sosyal durumdan şikâyetçi olan İran asıllı mevalinin Emevî yönetimine şiddetle karşı olduğu bir sırada Müslüman toplumda ortaya çıkan ilk sosyal çekişmeler Şîiliğin sosyo-politik hareketlerine büyük ölçüde kaynak ve destek olmuştur. İdarenin Arapların elinde olması da gayr-i Arapları muhalif bir tavır almaya, Şîiliğe daha çok bağlanmaya ve siyasî iktidarı bu yoldan ele geçirmeye sevk etmiştir.

İslâm tarihinin ilk dönemlerinden itibaren siyasî çekişmeler ve sosyal memnuniyetsizlikler neticesi tezahür eden yani temelde siyâsî ve içtimaî bir hareket olan Şîilik, Arap olmayanların iktidarı ele geçirmeleriyle kendine has itikadı ve kelâmî görüşleri olan bir fırka haline gelmiştir.³²¹ Şîi anlayışın teşekkülünde Emevî devletinin izlediği siyasetin doğrudan etkisi olmuştur. Emevî devleti kabile bağına sahipti. Halkın iradesi dışında, otoriterliğe dayanarak baskı uyguluyordu. Ellerinde, şûraya dayalı hilafet anlayışı, kaba kuvvete dayalı hükümdarlık biçimine dönüştü. Emevî devleti, muhalif hareketlere karşı, özellikle Şîa'ya karşı ezici ve baskıcı politika izledi. Halifelerle valilerin zalimane ve yasal olmayan tutumlarının açığa çıkması, ayrıca

³¹⁹ Özler, age, s. 19-20.

³²⁰ Aycan-Söylemez, age, s. 60-61.

³²¹ Hizmetli, Sabri, "İtikadî İslam Mezheplerinin Doğuşuna İçtimai Hadiselerin Tesirleri üzerine Bir Deneme", *AÜİFD*, c. 26, Ank. 1983, s. 666.

yöneticilerin otoritesinin fecaatini dinî bir örtüyle örtmelerinin iflas etmesi, böylece güvenilirliğin faktörlerini tespit eden şariat ölçüleri olduğuna göre, böyle bir güvenilirliği de yitirmeleri karşısında Şia nezdinde dini fanatizm -ilahî yetki- teorisi ortaya çıktı. Bu teori zalim beşeri bir sultaya karşı olarak doğdu. Bu karşı oluş, âdil ilahî otoritenin zalim ve beşeri otoriteyle değiştirilmesine çağıran atak bir isteğe tutundu. Bu yeni otoritenin yanlıları şöyle diyorlardı: “Sema güçleri otoritedeki emir ve nehiylerin tek sahibidir. Yine o sema gücü, bu otoritenin imamlarını belirlemiş, yalnız onları hata ve sapıklıktan masum kılmıştır. Belirlenen bu imamların otoritesi üzerinde, gerek yasama gerekse yürütme olsun hiçbir beşerin hükümlerliliği söz konusu değildir”.³²²

İnsan hürriyetini çoğunluğun elinden alıp onu idarî makamlardaki siyasi otoriteye ve bu anlamda elit bir zümreye has kılan Cebriye ile cebrî düşüncenin daha çok uhrevî boyutunu temsil eden Mürcie ve bu iki zümreye, dolayısıyla bunların savunduğu siyasal erke karşı çıkan Mutezile de aslında ve ilk planda siyasî bir akımdır.³²³

Bilindiği gibi Hilâfet mücadeleleri de, siyasî ihtilâfları doğuran temel sebeplerden biridir. Müslümanları idare etmek için hilâfet mevkiine kimin daha lâyük olduğu meselesinde ortaya bir takım fikirler atılmış ve bu fikirler Hz. Peygamber'in vefatlarını müteakip hemen tatbik safhasına geçirilmiştir. Bu konuda Ensâr ve Muhacir arasında hilafetin kimin hakkı olduğuna yaşanan iddialaşmadan başka ciddi bir ihtilâfa düşülmedi ve herhangi bir hâdise vuku bulmadı. Daha sonraları hilâfet konusundaki anlaşmazlıklar arttıkça arttı ve hilâfete kim daha lâyuktur, Halife, bütün Kureyş içinden mi, yoksa yalnız Hz. Ali'nin evlâtları arasından mı veya herhangi bir kabile ve sülâle farkı gözetmeden bütün Müslümanlar arasından mı seçilecek, gibi sualler zihinleri kurcalar oldu.³²⁴

Böylece hilafet, Hz. Peygamber'in vefatından itibaren günümüze kadar üzerinde en fazla konuşulan, çeşitli ihtilâfların dönüp dolaşıp kendisinde karar kıldığı bir mesele olması itibariyle İslâm âlimlerinin birçoklarını meşgul eden bir konu olmuştur. İslâm tarihi boyunca hep tazeliğini ve güncelliğini devam ettirmiştir. Hemen hemen bütün İslâmî ilimlere konu olan imamet, Şia tarafından itikadî bir esas

³²² Ammara, Muhammed, *Laiklik ve Dini Fanatizim Arasında İslam Devleti*, Çev. Ahmet Karababa-Salih Barlak, İst. 1991, s. 34–35.

³²³ Özler, age, s. 22.

³²⁴ Ebu Zehra, age, s. 20.

olarak görülmesi ve ilk üç halifeyi kabul etmeyerek bazı sahabeleri tekfir etmesiyle birlikte Ehl-i Sünnet kelâmında kendisine daha geniş bir yer bulmuştur.³²⁵

Hilafet/İmamet konusu üzerine bütün görüşlerini şekillendiren Şia, daha sonraları başta sahabe devrinde meydana gelen hâdiseler olmak üzere Kuran'ın birçok ayetini ve hadisleri yeniden yorumlamaya tâbi tutarak imamet görüşünü oluşturmaya çalışmıştır. Şia, görüşünü şekillendirirken ayetlerden tevile müsait olanları tevil etmiş hatta bununla da yetinmeyip, bazı Şifler Hz. Fatma'nın gizli bir mushafından bahsetmiş, İslâm'ın en sağlam kaynağı olan ve Allah'ın korumasında bulunan³²⁶ Kuran-ı Kerim'in eksik olduğunu iddia etmiştir. Bazı Şifler, ashabın üzerinde icmâ ettiği hususları reddetmekle kalmamış, bir kaç sahabe dışında bütün sahabeleri kötölemiş ve itham etmişlerdi. Ehl-i Sünnet uleması ise Şiilerin bu iddialarını reddetmek ve ithamları cevaplamak için birçok deliller getirip geniş izahlarda bulundular.³²⁷

Kısaca bazı Şiilerin imamet meselesi etrafında düğümlenen hadiselerden hareket ederek İslâm'ın en sağlam kaynağı olan Kuran'ın tahrif edildiği iddiasında bulunmalarını, imamlarda ayrı bir kitabın varlığına inanmalarını ve sahabeleri ihanetle itham etmelerini, ne İslâmî, ne tarihî ve ne de ilmî gerçeklerle bağdaştırmak mümkündür. Onların iddialarının, hiç birisi sahabe devrinde gündeme gelmemiş, onlardan çok sonra çeşitli sebep ve vesilelerle geliştirilen ve uydurulan rivayetlerden ibarettir. Şia'nın İslâmî açıdan tezatlardan oluşan imamet nazariyesini inanç esasları arasına alması ve bundan hareketle ayrı bir Kuran ve Sünnet anlayışına sahip olup sahabelere her türlü iftirada bulunması İslâm ümmetinin büyük çoğunluğundan ayrılmalarına sebep olmuştur.

Şia'nın imamet konusu üzerindeki kendilerine has düşünceleri ve fiilleri sonucu İslam toplumunda açmış oldukları yaraları Zahir kitabında altı maddede toplayarak şöyle özetler:

“Birincisi: Yahudilerin, Abdullah b. Sebe'nin başkanlığında, zahiren Müslüman gözükken; fakat kalplerinde küfrü gizleyen, Müslümanlar arasında Yahudi inanç ve fikirlerini yayan İslâm kisvesi altında bir topluluk oluşturmasıdır.

³²⁵ Gümüšoğlu, Hasan, *İslam'da İmamet ve Hilafet*, Kayhan Yayınları, İst. trz. s. 51.

³²⁶ Hicr, 15/ 19.

³²⁷ Gümüšoğlu, age, s. 55.

İkincisi: Müslümanlar arasında fitne tohumlarının ekilmesi, mazlum imam, Müminlerin Emiri, Râşid Halifelerin üçüncüsü Hz. Osman'ın halifeliğine karşı çıkılması, ona itaati terk ederek isyan edilmesidir

İşte bütün bunlar, Yahudilerin tertipleri neticesinde, fiilen gerçekleşti. Neticede Müslümanlar birbirleriyle savaştılar, birbirlerine kılıç çektiler. İmanı Osman b. Affan ve on binlerce seçkin Müslüman bu işin kurbanı oldular. Ve iki büyük zümreye bölünen Müslümanlar arasındaki ayrılık doruk noktasına ulaştı. Bu ayrılığın tesirleri, üzerinden on üç asır geçmesine rağmen, günümüzde bile devam etmektedir. İslâm nuru, bütün yeryüzüne yayıldıktan sonra, bu ihtilâflar ve fitneler neticesinde yavaş yavaş zayıflamaya yüz tutmuştur.

Üçüncüsü: Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer'in yanı sıra Aşere-i Mübeşşere ve diğer ashaba karşı Müslümanların kalplerine kin ve nefret tohumlarının ekilmesidir. Hâlbuki büyüğü ve küçüğü ile bütün ashap, İslâm'ın yayıcıları, Hz. Peygamber'in vârisleri, onun risâletinin tebliğcileri, davetinin naşirleri, bayraktarları, Allah yolunda cihad edenler ve Kuran'da methedilen kimselerdir. Onları saymazsak, Müslümanlar için övünebilecekleri bir tarih, iftihar edebilecekleri insanlar, tâbi olabilecekleri ve yolundan gidebilecekleri yüce şahsiyetler kalmaz. Ashaba karşı Müslümanları kışkırtan bu kimseler, ümmetin seçkinlerine düşmanlıkta, Resulullah'ın yakınlarına dil uzatacak kadar ileri gittiler. Onlar, Allah'ın Nebisi Hz. Muhammed'e indirdiği ve içerisinde ashabı övdüğü ve onlardan razı ve memnun olduğunu bildirdiği Kuran'dan uzaklaştılar ve onun doğruluğundan şüphe ettiler.

Dördüncüsü: Ashabın tamamının -kendilerinden sayılanlar müstesna- tekfir edilmesidir. Ashabın tamamı tekfir edilince, artık Müslümanlar için itimat edilecek ve bağlanılacak hiçbir kimse kalmamaktadır. Şöyle ki, Resûlullah'tan Kuran-ı Kerim'i işitenler ve onu yayanlar, Resulullah'ın Kuran'ı sözüyle ve fiiliyle açıklamasını ve tefsir etmesini görenler sahabelerdir. Şayet ashap mürted-kâfirler ise, Kuran'ı ve onun manasının Sünnetle tefsirini kim rivayet edecektir?

Şayet ashap dinden çıkmışsa, Resulullah'ın risâletinin ve davetinin manası ve neticesi ne olacaktır? Aynı şekilde, eğer ashap dinden çıkmışsa, Allah'ın dinine girenler hangi topluluk olacaktır? Nitekim Yüce Allah, onların İslâm'a girişlerini şöyle açıklar: 'Ey Muhammed: Allah'ın yardımı ve zafer günü gelip, İnsanların Allah'ın dinine akın

akın girdiklerini görünce, Rabbini Överek tespih et; O'ndan bağışlama dile, çünkü O, tövbeleri dâima kabul edendir.³²⁸

Onların böyle davranmaktaki asıl gayeleri, varlık âlemine akseden ve en yüksek şerefi haiz olan nur ve rahmet alayını; dünyada mutlak huzur ve güveni sağlayan İslâm hareketini durdurmaktır. Müslümanların ellerinde bulunan mevcut Kuran-ı Kerim'e iman etmemek; Hz. Peygambere inzal edilen Kuran-ı Kerim'in Mehdi el-Muntazam'ın yanında olduğunu ve ona vahiy yoluyla ulaştığını söylemek, buradan kaynaklanmaktadır. Zira onlara göre, Ashab-ı Kiram, hıyanet ederek (Allah korusun), Kuran'ı değiştirmiş ve bozmuşlardır.

Beşincisi: Yahudi akidelerinin Müslümanlar arasında yayılmasıdır. Bu akidelerin başında vesayet ve velayet inancı gelmektedir. Bu akideler kesinlikle Kuran'da ve sahih Sünnet'te mevcut değildir. Ancak Yahudiler, Yuşa b. Nûn'un Hz. Musa'nın vasisi olduğu inancına dayanarak, Hz. Ali'nin de Hz. Muhammed'in vasisi olduğu fikrini Müslümanlar arasında yaymışlardır. Böyle yapmalarının sebebi, Yahudi ve Mecusî müşrikleri ile kâfirlere karşı Allah yolunda cihad hareketlerinin, bizzat Müslümanların kendi aralarında savaşa dönüşmesini sağlamak, onların arasına fitne fesat tohumlan ekerek onları birbirine düşürmektir.

Altıncısı: Ricat, ölümsüzlük, yeryüzüne hâkim olmak, yaratılmışlardan hiçbir varlığın, eşya üzerine kadir olamayacağı bir kudret, hiçbir kimsenin bilmediği ilim Yüce ve Ulu Allah hakkında beda' ve nisyan iddiaları gibi birtakım hurafelerden ve saçmalıklardan müteşekkil olan Yahudi fikirlerinin Müslümanlar arasında yayılmasıdır.³²⁹

Yine siyasi içerikli tartışmalardan biri olarak Hz. Peygamber'in vefatından sonra hilafet görevini üstlenen halifelerin fazilet sıralamaları hakkındaki tartışmaları zikredebiliriz. Ehl-i Sünnetin genel kabulüne göre Peygamber'den sonra insanların en faziletliyi ilk dört halife olup, onların arasındaki fazilet sıralaması ise hilâfet sıralarına göredir, Şia'ya göre ise Resûlullah'tan sonra insanların en faziletlisi Hz. Ali'dir.

Bu tip tartışmaların tamamen gereksiz olduğu ortadadır. Böyle bir konunun itikadı ilgilendiren hiç bir yönü de yoktur. Çünkü insanların Allah indindeki derecelerini yine O'ndan başka kimse bilemez. Şia ekolünün, ilk halifenin seçimi

³²⁸ Nasr, 110/ 1-3.

³²⁹ Zahir, İhsan İlahi, *Şia'nın Kuran İmamet ve Takıyye Anlayışı*, Çev. Sabri Hizmetli-Hasan Onat, Afşaroğlu Matbaası, Ank. 1989, s. 18-21.

meselesinden hareketle, tamamen siyasî bir içerikle ortaya attığı, bu iddialarına mukabil alternatif görüşler geliştirerek, bunları Akaid kitaplarında tartışmak, tamamen siyasal bir tercihten ibaret olan böyle bir sınıflamayı inanç meselesi haline getirerek kendileri gibi düşünmeyenleri dışlamanın hiçbir nassî dayanağı olduğunu sanmıyorum.

Tarihe kara bir leke olarak damgasını vurmuş, “Mihne dönemi” adıyla bilinen ve yaklaşık olarak yarım asra yakın bir dönemi kapsayan zaman diliminde yine bir düşüncenin siyasileştirilerek, Müslüman’ın Müslüman’ı öldürmesine neden olduğunu görmekteyiz. “Halku'l-Kuran tartışmaları” diye meşhur olan bu münakaşalar esnasında Mutezile ve Ehl-i Sünnet arasında büyük zıtlıklar olmuştur.³³⁰

Fırkalar arası kutuplaşmayla birlikte, işe siyasî-sosyal bir muhteva da kazandırarak meseleyi tartışma alanına çeken Mutezile, Halife Memun’un emriyle kurulan Beytu'l-hikme’leri Ehl-i Sünnet’e karşı düşmanca bir tavırla kullanmış, siyasî otoritenin gücünü yanına alarak karşı tarafa çok ağır baskılar uygulamış, sonuçta, devrin ileri gelen birçok ünlü ismi susturulmaya çalışılmıştır. Bununla da yetinilmeyerek onlara fiilî işkencelerde bulunulmuş bir kısmının kellesi uçurulmuştur. Halku'l-Kuran konusunda Mutezile’nin benimsediği görüş, Abbasî idari sisteminin, üzerinde tartışma yapılamaz bir ilkesi olarak benimsenmiş, bundan dolayı, ona karşı çıkanlar devlete karşı gelmiş gibi kabul edilmiştir.

c-Mezhep Taassubu

Taassup, sözlükte taraf olmak veya bir şeyi müdafaa etmektir. Taassubu sadece sözlük anlamda ele aldığımızda bir Müslüman’ın dinini müdafaa etmesi veya ondan yana tavır koymasını anlarız. Yalnız bizim kastettiğimiz taassuptan gaye, doğru ve hak olandan yüz çevirmek, hatada ısrar etmektir. İnsanları hak ile değil de hakkı insanlarla değerlendirmek, delilden ve doğrudan yüz çevirmektir. Üzerinde durmaya çalıştığımız taassup işte böyledir. Yani, İslâm âlemini kasıp kavuran, dağıtan, cemaatleri birbirine düşüren hayırsız fitnedir.

Mezhep taassubu uğrunda, basit ihtilaflar için İslâm kurban edilmiş, İslâm fırkalardan ibaret bilinmiştir. Tarihte mezhep mensupları arasında kan akıtılmış, aynı camilerde birden fazla mihrap ve minberin olmasına sebep olmuştur. Mezhep farkından

³³⁰ Mihne olayları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Talat Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, TDVY, Ank. 1989, s. 192- 214.

dolayı birbirlerine kız vermemiş, birbirlerini küfür ile itham etmiş, selam alıp vermeyi kesmişlerdir.³³¹

Oysa Kuran-ı Kerim, yakın-uzak, dost-düşman kim için olursa olsun haktan ayrılmamızı ve itidali elden bırakmamızı emretmektedir. “*Ey iman edenler adaleti tam yerine getirmek konusunda Allah için şahitlik edenler olun. Kendiniz, ana-babanız ve yakınlarınızın aleyhinde bile olsa, zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın).*”³³² Ayet bize, hiç kimse için velev ki en yakın akrabalarımız bile olsun adaletten ayrılmamamızı emretmektedir.

Şüphesiz ki taassubun binlerce zararı içinde en büyük olanı Müslümanların gücünü zayıf düşürmesidir. Taassup, düşünme zaafıdır. Ona yakalanan biri artık hakkı göremez olur. Yapıcı olayım derken yıkıcı olur. Taassupta yanlış bile olsa bildiğinde ve sevdiğinde ısrar etmek ve ona davet etmek vardır. Taassubun İslâm âleminde açmış yaraların en vahim olanı ise Müslümanlar arasında kanlı çatışmalara sebebiyet vermesidir. Basından duyduğumuz/okuduğumuz, ‘Sünnî-Şii çatışması, şu kadar ölü’ şeklindeki haberler maalesef hiçte az değildir.

Hemen her fırka mensubu, mezhebi bir taassupla, kendilerini övücü, diğerlerin, ise suçlayıcı ifade ve isimlendirmelerde bulunmuştur. İslâm dünyasında hicri beşinci asrın bitimiyle sona eren fikrî orijinalite ve zihni inşadan sonra Müslümanlar arasında koyu bir taklit ve onunla birlikte katı bir mezhep taassubu başlamıştır. Bunun sonucu; fakihler sūfiyenin, sūfiler fakihlerin, Mutezile ile Şia, Sünnîlerin, Sünnîler Mutezile ve Şia’nın, Şafîiler Hanefîlerin Hanbelîler diğerlerinin; kısaca her mezhep ve grup mensubu ötekilerin aleyhine harekete geçmiştir. Ne yazık ki, bu taassup sadece ulemaya has kalmamış, ilmi meselelerde aklî istidlal ve müsamahası daha az olan avam arasında da yaygınlık kazanarak daha ciddi sonuçlar doğurmuştur. Sonuçta dinî düşünce husumete dönüşmüş, bunun neticesinde, mezhep ve fırka mensupları birbirlerini tekfire kalkışmışlardır.³³³ İşte bu mezhebi taassubun neden olduğu katı taklitçilik sebebiyle, diğerinin ne demek istediğine kulak asmama sonucunda Hanbelîler Eşarîleri, Eşarîler Hanbelî ve Mutezilîleri, Mutezilîler ise Eşarîleri tekfir etmişlerdir.³³⁴

³³¹ Candan, Abdulcelil, *İslam Tarihinde Mezhep Çatışmaları ve Taklit*, Denge Yayınları, İst. 1998, s. 184- 185.

³³² Nisa, 4/ 135.

³³³ Özler, age, s. 30.

³³⁴ Gazali, *Faysalu’t-Tefrika beyne’l-İslam ve’z-Zandaka*, Dünya, Süleyman, İmam Gazali ve İman-Küfür Sınırı, Risale Yayınları, Çev. A. T. Aslan, 1992, İst. s. 152.

Gazali, “küfrün; ‘Eşari, Mutezile ve Hanbelî gibi muayyen bir mezhebe muhalefet etmektir’ şeklinde tarif edildiğini; taklit ve taassup içerisinde, İslam’ın müsamaha anlayışından uzaklaşıldığını”³³⁵ belirtmektedir.

Hicri beşinci yüzyıldan itibaren İslam dünyasına girmeye başlayan taklit zihniyeti ve bunun doğurduğu mezhep taassubu sonucunda durum öyle bir noktaya ulaşmıştır ki, Gazali’nin ifadesiyle; mezhebin prensiplerine bağlı olup olmama küfrün ölçüsü olarak kabul edilmiştir.³³⁶

Mezhep taassubunun en açık şekliyle görüldüğü bir başka durum da ekoller arasındaki “Fırka-i Naciye” tartışmalarıdır. Peygamberimizin; “Benim ümmetim yetmiş üç fırkaya bölünecek, bunlardan biri cennetlik, yetmiş ikisi cehennemliktir”³³⁷ hadisi ve benzeri hadislere dayanarak, her ekol kendini kurtuluşa eren fırka olarak kabul etmiş diğer ekolleri ise cehennemlikler arasında görmüştür.

Gazali bu durumu “insanların muhtelif din ve milletlere ayrılması; bir ümmetin, yolları ayrı olan türlü fırkalara ayrılarak birçok mezhepler meydana getirmesi derin bir denizdir ki çokları içinde boğulmuş, pek az kimseler ondan kurtulmuştur. Her fırkaya mensup olan kimse, kurtulmanın kendi fırkası olduğunu zanneder.”³³⁸ Sözleriyle açıklar.

Mezhep isimlendirmelerinde de bu taassubun etkilerini görmekteyiz. Örneğin Mutezile’ye göre mezheplerinin ismi, Kuran-ı Kerim’in yedi yerinde “kâfirlerden uzaklaşanlar”³³⁹ anlamında geçen “itizal” kavramından gelmektedir. Ayrıca şu isimleri kullanmayı da tercih etmişlerdir: Ehlu’t-Tevhid, Ehlu’l-Adl, Ehlu’l-Hak, Fırkatu’n-Naciye, Ashabu’l-Aslah, vs.³⁴⁰ Mutezililer bu isimleri birer övgü olarak kullanmış ve mezheplerini diğer ekollerden ayırmışlardır.

Havariç fırkası ise kendilerini “Şurat” yani nefislerini Allah yolunda feda edenler olarak adlandırmış ve kendilerinin doğru yolda diğerlerinin ise cehennemlik olduğundan emin olmuşlardır.³⁴¹

Yine bu anlayışın bir sonucu olarak ekoller arasında “sünnet ehli” “bidat ehli” şeklinde bir sınıflamaya gidilmiştir. Haricilik, Mürcie, Şia ve Mutezile’nin teşekkülü ile birlikte, genel dini akım veya merkezi zumre içerisinde bu guruplara ve fikirlerine karşı

³³⁵ Gazali, *Faysalu’t-Tefrika*, s. 148.

³³⁶ Gazali, *Faysalu’t-Tefrika*, s. 148.

³³⁷ Kutubu Sitte, 7160. Hadis.

³³⁸ Gazali, *Munkız’u Mile’d-Dalâl*, Mecmuatu Resail İçinde, Beyrut, 1997, s. 24.

³³⁹ Bakara, 2/222; Nisa, 4/ 90-91; Kehf, / 16; Meryem, / 48-49.

³⁴⁰ Aydınlı, Osman, *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci*, s. 31.

³⁴¹ Özler, age, s. 31.

bir tepki oluşmaya başladı. Bu guruplar tarafından ileri sürülen görüşler, sonradan ortaya çıkmış rey yada bidat kabul edilirken, görüşlerin sahipleri hep birlikte “ehlu bid’a, sahibu bid’a” yada “sahibu rey” olarak isimlendirilmiştir.³⁴² Sünnet ehline göre kendileri dışındaki tüm ekoller cemaatten ayrılarak bidat yoluna sapmışlardır.

Fırkalar arasında oluşan mezhep taassubu ve fikri gerilimler bu alanda yazılmış önemli kaynak eserlerin isimlerine bile yansımış, ayrışma ve kutuplaşmanın etkileri ve izleri kitapların adlarında bile kendini hissettirmiştir. Genel bir adlandırma biçimiyle; “er-Red ale'z-Zanâdika, er-Red ale'l-Mutezile, er-Red ale'l-Cehmiye, er-Red ale'r-Ravafız” gibi isimler altında yazılan eserler yanında, ayrıca Malati'nin “el-Tenbih ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâi ve'l-Bida -Heva ve bid'at ehli hakkında uyarı ve reddiye” adlı eseri ile İsferyânî'nin “et-Tabsîr fi'd- Dîn ve Temyîzu'l-Fırkati'n-Nâciyeti ani'l-Fıraki'l-Hâlikin -Dinde basiret sahibi olmak ve kurtuluşa eren fırkayı helak olacak fırkalardan ayırmak” isimli eserleri örnek verebiliriz.

Bu isimler altında yazılmış kitaplardan birinin giriş bölümünde yer alan şu cümleleri burada zikretmek istiyorum:

“Çeşitli fırkaları, helak edici, doğru yoldan sapıtıcı, heva ehlinin fikirlerini, kâfirlerin sınıflarını, fâcir, sapık taifeleri anlatan bir (eser) görmedim. Zamanımızda insanların çoğu saçma şeylere meyledip, batılın her sahasında şaşkın şaşkın gidiyorlar. Bunlar kendilerinin ilim adamlarının ileri gelenleri, köy ve şehirlerde Allah'ın seçkin kimseleri olduklarına inanıyorlar. Bilgisizlik ve körlük bütün benliklerini kaplamış, akıl ve fikirlerini alıp götürmüş; bunun sonucu olarak boş şeylere uyup, sünnete karşı gelerek kendilerini tehlikeye atmışlardır. Bunlar, her meselede ayrılık ve tartışma çıkarmayı alışkanlık haline getirdiler. Her iyi şey onların gözünde kötü ve her kötü şey de iyi oldu. Kendilerine gerekli olmayan şeylerle uğraştılar; fayda yerine zarar getirecek şeyleri -kötüye doğru gitme ve rezilliklerinin ve bu uğursuz yolda işlediklerinin ve yalancılığa devam etmelerinin gizli kalacağını sanarak- elde etmeye çalıştılar.

Bir kısım insanlar zındıklık ve felsefeyle uğraşıp buna “hikmet”, “cehaletten kurtulma” adını verdiler. Diğer bazıları safsata ve batıllarla uğraşıp, sonu küfür ve Allah'ı inkâra varan süslü sözlerle meşgul olup, buna “hakikat” ve “marifet”

³⁴² Kutlu, Sönmez, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi*, Kitabiyat, Ankara, 2000, s. 44.

dediler. Bazıları zahiri hükümleri kabul etmeyerek İslâm yolundan yüz çevirdiler...”³⁴³

Fırkalar arasında tarih boyu süregelen bu mezhebi taassubun ve her bir fırkanın diğerini yanlışta olmakla suçlamasının esas nedeni; ekollerin kendi anlayış ve yorumlarını dinle özdeşleştirmeleridir. Alimlerin bu anlayışları halka benimsetmeleri pek tabî ki sorunu daha büyütmiştir. Vaaz kürsülerinden cemaati defalarca tekfir etmiş hocalara da rastlamaktayız. Bunlar taklit ve taassubun ne kadar acı boyutlara geldiğini, inananların “kafir olmakla” ne kadar çok korkutulduklarının basit birer örnekleridir. “Dini İnançlarımızda Yanılgılar” ismiyle yazdığı kitabında Balkanlı, bu durumu şöyle anlatır:

“Şimdi hepsi de Allah’ın rahmetine kavuşmuş bulunan, ilmi ehliyetlerine göre irili ufaklı hocalarımız, kendilerine sorduğumuz sorulara cevap vermekten aciz duruma düştükleri veya cevap vermeye korktukları zaman bizi hemen ‘kafir oldun’ diyerek tekfir ederlerdi. Bu hususta ‘Ebu’l-Lıhye’ adını taktığımız hocamız, kelimada taalluk eden konularda ileri sürdüğüm itirazlara. ‘sus .., kafir oldun!’ diyerek sözümü keser cevap vermeye teşebbüs etmezdi. Ama bizler nasıl ve neden dolayı kafir olunabileceğini, yaptığımız mütalaalarla öğrenmiş olduğumuzdan, hocamızın sözlerini müsamahayla karşılıyorduk. Çünkü bu sözler vaazlardan, öteki cami hocaları veya imamlarıyla halkın okumuş görünenleri tarafından da savrula geldiklerinden günlük hayatımızın alışkanlıkları arasına girmiş bulunuyordu, yadırganmıyordu. Bugün aynı sözleri, aynı çeşit ağızlardan işitenler şüphesiz ki, az değildir. Bu tekfir sözleri mi, yoksa onu savuran ağızlar mı maziden çağımıza gelmiştir bilemiyorum, belki her ikisi de...”³⁴⁴

Mezhebi taassubun zararları ortadadır. Her konuda olduğu gibi bu durumda da en büyük ilacın eğitim olduğu kanaatindeyiz. Çünkü cehalet; körü körüne bağlanmayı, sorgulamadan her söylenene inanmayı, İslam’ı bazı hocaların anlattıklarından ibaret saymayı ve istenilen şekilde yönetilmeyi kolaylaştırmaktadır.

³⁴³ Hanefî, Ebu Muhammed b. Abdullah b. el-Hasan el- İraki, *el-Fıraku’l-Müfterika beyne Ehli’z-Zeyğ ve’z-Zandaka/ Sapıkların Dinsizlerin Çeşitli Mezhepleri*, Çev. Yaşar Kutluay, AÜİFD yayımları, Ank. 1962, s. 1.

³⁴⁴ Balkanlı, *Ali Kemal, Dini İnançlarımızda Yanılgılar*, Ank. 1988, s. 100.

C-KURAN-I KERİM'DE TEKFİR

Kuran-ı Kerim insanlara farzîyetleri bildirirken bir taraftan da helallerden haramlardan bahseder. Bazı konuların daha iyi anlaşılabilmesi için temsiller verir kıssalar anlatır. Davranış şekillerini düzenleyici ahlaki kıstasları da belirtir. Ayrıca inanç yönünden insanları değerlendirir onların özelliklerini anlatır, ruh hallerini tasvir eder. Burudan hareketle kimlerin mümin kimlerin münafık kimlerin kafir oldukları anlaşılır. Daha önce iman-küfür tanımlarına geniş yer ayırdığımızdan bu bölümde sadece bazı ayetlerden yola çıkarak tekfir konusunu değerlendireceğiz.

Kuran- Kerim'de iman esasları ile ilgili ayetlere sık sık rastlamaktayız. Mümin vasfını alan bir kimse, *“Allah’a, Peygamberlerine, Ona indirdiği kitaba, meleklerle, Ahiret gününe inanmıştır.”*³⁴⁵

Kafir vasfını alan kimselerde aynı şekilde bu inanılması gereken hususları inkar edenlerdir: *“Allah’ı, Melekleri, Kitapları, Peygamberleri, Ahiret gününü inkar eden, derin bir sapma ile sapmıştır.”*³⁴⁶

İnanılması gereken bu hususların hepsini yada bir kısmını açıkça inkâr eden, alaya alan kimse Kuran’ın bildirdiği üzere kâfirdir. Bu konuda sayısız örnekler bulabileceğimiz ayetlerden bir kaç şöyledir:

-Allah’a inanmayanlar ve ona ortak koşanlar hakkında:

*“Dikkat et, halis din yalnız Allah’ındır. O’nu bırakıp kendilerine bir takım dostlar edinenler: Onlara, bizi sadece Allah’a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz, derler. Doğrusu Allah, ayrılığa düştükleri şeylerde aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah, yalancı ve inkârcı kimseyi doğru yola iletmez.”*³⁴⁷

*“Andolsun ki ‘Allah, kesinlikle Meryem oğlu Mesih’tir’ diyenler kâfir olmuşlardır.”*³⁴⁸

*“Andolsun ‘Allah, üçün üçüncüsüdür’ diyenler de kâfir olmuşlardır.”*³⁴⁹

-Kitaba inanmayanlar hakkında:

*“....(Kur’an), Allah tarafından ise siz de onu inkâr etmişseniz o zaman (haktan) uzak bir ayrılığa düşenden daha sapık kim vardır?”*³⁵⁰

³⁴⁵ Nisa, 4/ 36, 38 Teğabun, 64/ 8; Bakara, 2/ 177, 285.

³⁴⁶ Nisa, 4/ 136; benzeri ayetler: Bakara, 2/ 28; Kehf, 18/ 37; Nisa, 4/150; Maide, 5/ 81; Tevbe, 9/ 44; Nahl, 16/ 105.

³⁴⁷ Zümer, 39/ 3.

³⁴⁸ Maide, 5/ 72.

³⁴⁹ Maide, 5/ 73.

“Kâfir olanlar dediler ki: Biz hiçbir zaman bu Kuran'a ve bundan önce gelen kitaplara inanmayacağız.”³⁵¹

“Allah'ın âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenler -işte onlar- benim rahmetimden ümitlerini kesmişlerdir.”³⁵²

-Peygamberler hakkında:

“Andolsun, senden önceki peygamberlerle de alay edildi de ben inkâr edenlere mühlet verdim, sonra da onları yakaladım. (Görseydin ki) azabım nasılmış!”³⁵³

“Biz Resulleri, sadece müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Kâfir olanlar ise, hakkı batıla dayanarak ortadan kaldırmak için batıl yolla mücadele verirler. Onlar ayetlerimizi ve uyarıldıkları şeyleri alaya almışlardır.”³⁵⁴

“Bunun üzerine, kavminin inkârcı ileri gelenleri şöyle dediler: “Bu, tıpkı sizin gibi bir beşer olmaktan başka bir şey değildir. Size üstün ve hâkim olmak istiyor. Eğer Allah (peygamber göndermek) isteseydi, muhakkak ki melekler gönderirdi. Biz geçmişteki atalarımızdan böyle bir şey duymadık.”³⁵⁵

-Ahiret günü hakkında:

“İnkârcular dediler ki: Sahi, biz ve atalarımız, toprak olduktan sonra, gerçekten (diriltip) çıkarılacak mıyız?”³⁵⁶

“İnkârcular: Kıyamet bize gelmeyecek, dediler.”³⁵⁷

“Kâfir olanlar (kendi aralarında) şöyle dediler: Çürüyüp paramparça olduğumuz vakit yeniden dirileceğinizi söyleyerek haber veren kişiyi gösterelim mi?”³⁵⁸

“İnkâr edenler, kesinlikle diriltilmeyeceklerini ileri sürdüler.”³⁵⁹

-Allah'ın emrettiklerini veya haram saydıklarını inkar hakkında:

“Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnidir.”³⁶⁰

“Andolsun ki Allah, İsrail oğullarından söz almıştı. (Kefil olarak) içlerinden on iki de başkan göndermiştik. Allah onlara şöyle demişti: Ben sizinle beraberim. Eğer

³⁵⁰ Fussilet, 41/ 52.

³⁵¹ Sebe, 34/ 31.

³⁵² Ankebut, 29/ 23.

³⁵³ Rad, 13/ 32.

³⁵⁴ Kehf, 18/ 56.

³⁵⁵ Muminun, 23/ 24.

³⁵⁶ Neml, 27/ 67.

³⁵⁷ Sebe, 34/ 3.

³⁵⁸ Sebe, 34/ 7.

³⁵⁹ Teğabun, 64/ 7.

³⁶⁰ Al,i İmran, 3/ 97.

namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, peygamberlerime inanır, onları desteklerseniz ve Allah'a güzel borç verirseniz (ihtiyacı olanlara Allah rızası için faizsiz borç verirseniz) andolsun ki sizin günahlarınızı örterim ve sizi, zemininden ırmaklar akan cennetlere sokarım. Bundan sonra sizden kim inkâr yolunu tutarsa doğru yoldan sapmış olur.”³⁶¹

“(Haram ayları) ertelemek, sadece kâfirlikte ileri gitmektir. Çünkü onunla, kâfir olanlar saptırılır. Allah'ın haram kıldığıının sayısını bozmak ve O'nun haram kıldığını helâl kılmak için (haram ayını) bir yıl helâl sayarlar, bir yıl da haram sayarlar. (Böylece) onların kötü işleri kendilerine güzel gösterilmiştir. Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.”³⁶²

“Sihri satın alanların (ona inanıp para verenlerin) ahiretten nasibi olmadığını çok iyi bilmektedirler. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bunu anlasalardı!”³⁶³

Bununla birlikte inanmadığı halde mümin görünen insanlardan da bahseden ayetler bulunmakta ve onların kâfirlerden daha tehlikeli olduğu cehennem en alt tabakasında cezalandırılacakları ifade edilmiştir.

Hız. Peygamber döneminde bire bir tekfir ameliyesinin işlenmediğinden daha önce bahsetmiştik İslam toplumu içinde tekfir müessesesinin sistemli bir şekilde çalıştırılmaya başlanmasını Cemel ve Sıffin savaşları akabinde görmekteyiz. Bununla birlikte Hız. Peygamber döneminde de emre itaatsizlikler söz konusuydu. İşlenen bazı suçlar karşısında had ve tazirler uygulandığı bilinen bir gerçektir. İki yüzlülük yapan, emre itaatsizlik edenler de mevcuttu. Bunlardan Allah ve Resulüne karşı gelmekten çekinmeyen guruh için “fasık” sıfatı uygun görülmektedir. Ancak bu tür eylem sahipleri iki yüzlülük yapan münafıklar gibi Hız. Peygambere karşı açıkça cephe alma,³⁶⁴ inananlarla alay etme, çekiştirme,³⁶⁵ iftira atma³⁶⁶ vb. eylemlerle gerek İslâm'ı gerekse Peygamberin otoritesini zayıflatmaya çalışmıyorlar, sadece salih amele ters davranışlarda bulunuyorlardı. Yani münafıklar kadar tehlikeli değillerdi.

Hız. Peygamber'in amel zaafı gösteren Müslümanlarla münafıkları toplumdan soyutlamaması, henüz güçlenmemiş olan devleti, gayrimüslimlere karşı

³⁶¹ Maide, 5/ 12.

³⁶² Tevbe, 9/ 37.

³⁶³ Bakara, 2/ 102.

³⁶⁴ Tevbe, 9/ 63, 74 (Hız. Peygamberi öldürmeye teşebbüs etmişlerdir); Haşr, 59/ 11–14 (Savaşta kaçmaları); Münafikun, 63/ 7–8.

³⁶⁵ Tevbe, 9/ 65.

³⁶⁶ Nur, 24/ 4, 11–24. (Hız. Ayşe'ye atılan zina iftirası).

zayıflatabilirdi. Bu tavırla amelî ve “siyasî nifakın itikadi nifaka dönüşmesi belli bir ölçüye kadar engellenmiş”³⁶⁷ yani, ilk zamanlar münafık olanların pek çoğu zamanla gerçek birer mümin olabilmıştır.

Hız. Peygamber'in hayatı incelendiğinde, O'nun Asrı saadette yaşamış olan muayyen grup ve şahısları tekfir ettiği görülmemiştir. Vahiy ile müeyyed olması sebebiyle kimlerin samimi imana sahip olduğunu kimlerin de kalpleri küfürle kararmışken dışından müminmiş gibi gözüktüğünü çok iyi bilen Hız. Peygamber'in, kişi ve grupları tekfir etmekten sakınarak, onları İslâm potasında eritmek suretiyle bir İslâmlaştırma siyaseti güttüğünü görüyoruz. “Ben Müslüman'ım”, diyen bir insana münafık da olsa, hatta kerhen de söylemiş bulunsa Müslüman'mış gibi muamele yapmak ve onu İslâm cemiyetine mal etmek Peygamber tarafından hikmete uygun bulunmuştu.³⁶⁸

Hız. Peygamber'in hadisleri incelendiğinde onun belirli insanlar ve gruplardan ziyade, şahısları tayin edilmemiş tipleri tekfir ettiği göze çarpar. Meselâ: “Kim bile bile öz babasından başkasının oğlu olduğunu iddia ederse...”, “Kim bir kâhine gider, söylediğini tasdik ederse...”, “Kim namazını terk ederse küfretmiştir...” hadislerinde olduğu gibi onun mutlak ve umumî bir hüküm verdiği görülür.³⁶⁹

Nitekim Hız. Peygamber'in, devletin güçlenmesinden sonra azılı münafıklarla ilgili tutumunu sertleştirdiği görülmektedir. Münafıklarla ilgili nihâî hükmü oldukça dikkat çekicidir; Allah Teala söz konusu eylemlerinden vazgeçmeyecek olurlarsa bu tiplerin başına Peygamberini musallat ederek kendilerini Medîne'den süreceğini, olmazsa, lanetlenmiş olarak buldukları yerde teker teker öldürüleceklerini bildirmiştir.³⁷⁰ Çünkü bu Allah'ın değişmez bir kuralıdır: İslâm toplumunda bu tür fitne ve fesatları yayanların gelişip güçlenmesine asla fırsat verilmez.³⁷¹

Peygamberimiz bu siyasetini, “Nebevî devlet otoritesine teslimiyet göstermiş (müslim) birine sövmek fisk, onunla savaşmak ise küfürdür!”³⁷² Hadisinde açıklamıştır. Söz konusu siyasetin ise, “Size selâm veren birine, elindeki dünya

³⁶⁷ Sezikli, *Hız. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*, s. 173.

³⁶⁸ Kara, İsmail, “Tekfir konusunda Kılavuzla Bir Konuşma”, *Fikir ve Sanatta Hareket Dergisi*, S. 14, c. 7, s. 41.

³⁶⁹ Topaloğlu, Bekir, “İman ile Küfür Arasındaki Sınır”, *Diyanet Gazetesi*, S. 80, 81, 82, c. 4, s. 4.

³⁷⁰ Ahzab, 33/ 60-61.

³⁷¹ Mevdudi, *Tefhimu'l-Kuran*, Çev. Heyet, İst. 1986–1988, c. 4, s. 411.

³⁷² Buhari, *Sahih*, Kitabu'l-İman, 36, Kitabu'l-Edep, 44, Kitabu'l-Fiten, 8; Müslim, *Sahih*, Kitabu'l-İman, 116.

metainı tamah ederek ‘sen mümin değilsin demeyin!’³⁷³ Ayetine dayandığı görülmektedir.

Peygambere gelen vahiyleri tasdik etmeyenlerin kâfir ve mürtet sayıldığı (tekfir); kurulan yeni devletin aleyhinde tutum takınarak, onu daha doğmadan boğmaya çalışanların münafık addedildiği herkesin bildiği bir husustur. Yeni dinin lehinde olmakla birlikte, onun koyduğu kurallara uygun hareket edemeyenler, “ımanları sayesinde İslâm devletinden aldıkları emn”ı kaybetmektedirler.³⁷⁴ Sözgelimi, haksız yere cana kıyanlar kısasen katledilmekte, zina edenler celd yada recm edilmekte, hırsızlık edenlerin eli kesilmektedir. Ancak bunlar yine de Müslüman toplumun bir ferdi sayılmaktadır. Bu bakımdan, peygamber döneminde daha sonraki dönemlerde gördüğümüz şekliyle tekfir olaylarını görmemekteyiz.

Bunlardan yola çıkarak Hz. Peygamber devrine ait en önemli vesika olan Kuran'da bir tekfir mekanizmasının bulunmadığı iddia edilemez. Özellikle Tevbe suresinde, peygamberin otoritesine başkaldırma ve bu otoritenin sahibini çekiştirme, getirdiği vahiylerle alay etme gibi tam bir küfür olan eylemlere yeltenenlerin asi birer münafık olduğuna hükmedilmekle kalmamış bunların kâfirlikleri de tescil edilmiştir. Zira çeşitli sebeplerle dinden çıkanlar açıkça tekfir edildiği gibi, inkârlarını fiilî düşmanlığa vardıran bazı münafıklar da tekfir edilmektedir. Bu konuda şu ayetler konunun daha iyi anlaşılması için bize ışık tutacaktır:

*“Sana haram ayı, yani onda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahtır. (İnsanları) Allah yolundan çevirmek, Allah'ı inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine mni olmak ve halkını oradan çıkarmak ise Allah katında daha büyük günahtır. Fitne de adam öldürmekten daha büyük bir günahtır. Onlar eğer güçleri yeterse, sizi dininizden döndürünceye kadar size karşı savaşa devam ederler. Sizden kim, dininden döner ve kâfir olarak ölürse, onların yaptıkları işler dünyada da ahirette de boşa gider. Onlar cehennemliktirler ve orada devamlı kalırlar.”*³⁷⁵

“İman etmelerinden, Resl'n hak olduğuna şhadet getirmelerinden ve kendilerine apaçık deliller gelmesinden sonra inkrcılığa sapan bir kavme Allah nasıl hidayet nasip eder? Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.” “İnandıktan sonra

³⁷³ Nısa, 4/ 94.

³⁷⁴ çünkü devlet, başkalarının kendilerinden emin olamadığı kimselerin imanını (eman vermesi) kabul etmemektedir. Tirmizî, *Sünen*, Kitabı'l- İmân 13; Nesi, *Sünen*, Kitabı'l-İmân 8.

³⁷⁵ Bakara, 2/ 217.

kâfirliğe sapıp sonra inkârcılıkta daha da ileri gidenlerin tevbeleri asla kabul edilmeyecektir. Ve işte onlar, sapıkların ta kendisidirler.”³⁷⁶

“İman edip sonra inkâr edenleri, sonra yine iman edip tekrar inkâr edenleri, sonra da inkârlarını arttıranları Allah ne bağışlayacak, ne de onları doğru yola iletecektir.”³⁷⁷

“Bunun sebebi, onların önce iman edip sonra inkâr etmeleridir. Bu yüzden kalpleri mühürlenmiştir. Artık onlar hiç anlamazlar.”³⁷⁸

“(Ey Muhammed! O sözleri) söylemediklerine dair Allah'a yemin ediyorlar. Hâlbuki o küfür sözünü elbette söylediler ve Müslüman olduktan sonra kâfir oldular. Başaramadıkları bir şeye (Peygambere suikast yapmaya) de yeltendiler. Ve sırf Allah ve Resulü kendi lütuflarından onları zenginleştirdiği için öç almaya kalkıştılar. Eğer tevbe ederlerse onlar için daha hayırlı olur. Yüz çevirirlerse Allah onları dünyada da, ahirette de elem verici bir azaba çarptıracaktır. Yeryüzünde onların ne dostu ne de yardımcısı vardır.” “(Ey Muhammed!) Onlar için ister af dile, ister dileme; onlar için yetmiş kez af dilesen de Allah onları asla affetmeyecek. Bu, onların Allah ve Resulünü inkâr etmelerinden ötürüdür. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez.” “Onlardan ölmüş olan hiçbirine asla namaz kılma; onun kabri başında da durma! Çünkü onlar, Allah ve Resulünü inkâr ettiler ve fâsık olarak öldüler.”³⁷⁹

Daha önce açıkladığımız gibi ‘büyük suç’ veya ‘ağır suç’ anlamında Kuran’da ‘kebire’³⁸⁰ kavramı kullanılmıştır. Kebîre kavramı, “şerîatça yasak kılınan katl, savaşta ricat, zina vb. büyük ve çirkin fiiller” şeklinde açıklanıyorsa da kebîrenin ne demek olduğu, neleri kapsadığı, bir günahın hangi ölçüye göre büyük; hangi ölçüye göre küçük sayılacağı tartışmalıdır.

Nisa Suresinde kebair lafzının geçtiği ayete gelene kadar şu günahlardan bahsedilir: Yetim malı yemek,³⁸¹ Allah ve Resûlü’ne karşı gelip O’nun hududunu çiğnemek,³⁸² evli veya bekâr olarak fuhuş yapmak,³⁸³ kadınlara zorla varis olmak,³⁸⁴

³⁷⁶ Al-i İmran, 3/ 86, 90.

³⁷⁷ Nisa, 4/ 137.

³⁷⁸ Mûnâfikun, 63/ 3.

³⁷⁹ Tevbe, 9/ 74, 80, 84.

³⁸⁰ Nisa, 4/ 31.

³⁸¹ 4/ 10.

³⁸² 4/ 14.

³⁸³ 4/ 15, 16.

³⁸⁴ 4/ 19.

vermiş olduğu mehri geri almak,³⁸⁵ evlenilmesi yasak olan bir kadınla evlenmek,³⁸⁶ evli iken fuhuş yapmak yada dost tutmak,³⁸⁷ kendine ait olmayan malı haksız şekilde yemek.³⁸⁸

Kuran'da azîm ve kebîr sıfatları ile tavsif edilen günahlardan bazıları şöyledir:

Yetim malı yemek(Hûb kebîr);³⁸⁹ şarap içmek(ism kebîr),³⁹⁰ rızık endişesi vb. birtakım fasit düşüncelerle kendi çocuğunu katletmek(hıt' kebîr),³⁹¹ şirk(zulm azîm);³⁹² namuslu bir erkeğe zinaya teşebbüs ettiği iftirasında bulunmak(keyd azîm),³⁹³ namuslu bir kadına zina ettiği iftirasında bulunmak(bühtân 'azîm).³⁹⁴

Büyük günahların sayısı konusunda ihtilaf olduğundan net bir şey söylenememektedir. Ayetler de olduğu gibi hadislerde de farklı farklı rivayetler söz konusudur. Dolayısıyla bir ayeti veya bir hadisi alarak büyük günahlar bunlardan ibarettir demek yanlış olacaktır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.):

“Helak edici yedi gūnahtan kaçınınız. Bunlar, Allah'a ortak koşmak, sihirle meşgul olmak, haksız yere cana kıymak, faiz yemek, yetim malı yemek, savaşın kızıştığı sırada ricat etmek, kötülükten habersiz namuslu mümin kadınlara zina isnat etmektir.”³⁹⁵ Buyurmuştur. Yalnız, Hz. Peygamber başka hadislerinde farklı günahlardan bahsettiği olmuştur. Buna göre; Allah'a ortak koşma ve cana kıymanın yanı sıra, ana-babaya karşı terbiyesizlik, yalancı şahitlik,³⁹⁶ yalan yere yemin etme³⁹⁷ de kebire kapsamına girer.

Kuran-ı Kerim'de kebire kavramından başka bir de “fisk” kavramı vardır ki, Kuran'ın fisk kapsamında ele aldığı eylemler temelde imanla bağdaşmayacak, kâfir ve münafıklara has, gerçekten çirkin tutumlar olarak göze çarpar. Kuran'ın, fisk kapsamında zikrettiği eylemler şunlardır:

³⁸⁵ 4/ 20.

³⁸⁶ 4/ 22, 23.

³⁸⁷ 4/ 25.

³⁸⁸ 4/ 29, 30.

³⁸⁹ Nisa, 4/ 2.

³⁹⁰ Bakara, 2/ 219.

³⁹¹ İsrâ, 17/ 31.

³⁹² Lokman, 31/ 13.

³⁹³ Yusuf, 12/ 28.

³⁹⁴ Nur, 24/ 16.

³⁹⁵ Buhari, *Sahih*, Kitabu'l-Vasaya, 295.

³⁹⁶ Buhari, *Sahih*, Kitabu'ş-Şehadat, 10, Kitabu'l-Edep, 6.

³⁹⁷ Buhari, *Sahih*, Kitabu'l-Eyman, 16, Kitabu'l-Vesaya, 295.

Ayetleri tekzip³⁹⁸, küfür,³⁹⁹ nifak⁴⁰⁰ Münafıkların, Hz. Peygamberi beğenmeyip duasına önem vermeyerek istikbar etmeleri,⁴⁰¹ Tâğüt'a itaat edip yoldan çıkmak,⁴⁰² Allah'ın indirmiş olduğu ahkâmı tatbik etmemek,⁴⁰³ Allah'ın ahkâmı mucibince verilen hükümlerden yüz çevirmek, bu hükümleri tatbik etmek isteyenleri alıkoymak⁴⁰⁴ -'Git Rabbinle beraber kendin savaş!' diyerek peygamberi yüzüstü bırakmak,⁴⁰⁵ peygamberi incitmek, yoldan sapmak/zeyğ,⁴⁰⁶ Kitaplı kâfirlerin müşrikleri dost edinmesi,⁴⁰⁷ Allah ve Kuran hatırlatıldığında kalplerin ürpermemesi, gönüllerin katılaştığı olması⁴⁰⁸ ve Allah'ı göz ardı etmek.⁴⁰⁹

Genelde toplumların dünyevî-uhrevî azaba çarptırılmalarının temel sebebi olarak yer verilen⁴¹⁰ ve ihtida⁴¹¹, iman⁴¹² ve hem iman hem de amel⁴¹³ sahiplerinin zıddı anlamında kullanılan fâsık lâfzı, fısık yüzünden helak edilen Nuh kavmi⁴¹⁴ ile Nadîroğullan'ndan⁴¹⁵ bahsedilirken de kullanılmıştır. Öte yandan, sözünde durmamak⁴¹⁶ ve ahde vefa göstermemek⁴¹⁷ gibi münafıklara has tutumları fısık olarak niteleyen” Kuran fısık ayrıca iman edenlerin işleme muhtemel birtakım ahlâkî-hukukî suç ve hatalarla ilgili olarak da kullanır.⁴¹⁸

³⁹⁸ Enam, 6/ 49.

³⁹⁹ Bakara, 2/ 26; Araf, 7/ 145.

⁴⁰⁰ Tevbe, 9/ 53, 67, 80, 84, 96.

⁴⁰¹ Münafikun, 63/ 6.

⁴⁰² Zuhruf, 43/ 54.

⁴⁰³ Maide, 5/ 47.

⁴⁰⁴ Maide, 5/ 49.

⁴⁰⁵ Maide, 5/ 25-26.

⁴⁰⁶ Saff, 61/ 5.

⁴⁰⁷ Maide, 5/ 81.

⁴⁰⁸ Hadid, 57/ 16.

⁴⁰⁹ Haşr, 59/ 19.

⁴¹⁰ Araf, 7/ 163, 165; Yunus, 10/ 33, isra, 17/ 16; Kehf, 18/ 50.

⁴¹¹ Hadid, 57/ 26.

⁴¹² Al-i İmran, 3/ 110; Secde, 32/ 18; Hadid, 57/ 27.

⁴¹³ Secde, 32/ 20.

⁴¹⁴ Zariyat, 51/ 46.

⁴¹⁵ Haşr, 59/ 5.

⁴¹⁶ Araf, 7/ 102; Al-i İmran, 3/ 82.

⁴¹⁷ Tevbe, 9/ 8.

⁴¹⁸ Ebeveyn vb. akrabalar ile birtakım dünyalıkları Allah'tan, Resulünden ve bunların yolunda cihad etmekten daha sevimli görmek (Tevbe 9/24), yalan söylemek (Hucurât 49/6), yalan yere yemin etmek (Tevbe, 9/96), hukukî akitlerde noter ve şahitleri zarara uğratmak (Bakara 2/282), namuslu kadınlara zina isnad etmek {Nûr 24/4 (Esas itibariyle münafıklar kastedilmekle birlikte, bir kısım mü'minlerin de)}, livâta (Enbiyâ 21/74; Ankebût 29/34), leş, kan, domuz eti, boğulmuş, Allah'tan başkası adına kesilmiş, taş vb. birşeyle vurulmak, yukarıdan yuvarlanmak ve boynuzlanmak suretiyle- öldürülmüş hayvanlar, çakalların yediği hayvanlar ile dikili taşlar için boğazlanan hayvanları yemek ve fal oklarıyla kismet aramak (Mâide 5/3), Allah'tan başkası adına hayvan kesmek ve yemek {En'âm6/121, 145 (fisk)}, insanlarla alay etmek, lâkap takmak, insanı yüzüne karşı ayıplamak {Hucurât 49/11

Kuran'ın bu yaklaşımından anlaşılabilir ki imanlı-imansız olmak bir tarafa, fitrata aykırı olarak sergilenen her tür davranış, ahlâkî düşüklük fişktir. Yani fişk iman, küfr, nifak ve şirk kavramları gibi, tasdik yada tekzip ifade eden bir odak kavram olmayıp hem Müslümanlar içinde hem de kâfirler içinde amelleri fişk kapsamına dâhil olan kimseler vardır. Dolayısıyla fişk, iman yada inkârın zihnî yönü bir tarafa amelî açıdan doğru yolda bulunmamak (dalâlet) demektir;⁴¹⁹ Çünkü belirttiğimiz üzere Kuran bu kelimeyi hem kâfirler⁴²⁰ hem de münafıklar⁴²¹ için kullanır.

Böylece iki yönlü olan fişk kavramının hem imansızlar için hem de inandığı halde dince yasaklanmış davranışları işleyenler için kullanılmaktadır. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere, fişk olarak adlandırabileceğimiz; zina, hırsızlık, cana kıyım gibi davranışları işleyenler devlet tarafından, dinin belirlediği esaslar üzere cezalandırılmaktadır. Şari Teala tarafından yasaklanan bu fişleri işleyen kişinin bunları imanının bir uzantısı olarak yapmadığı ortadadır. Öyle ise mümin olduğu bilinmesine rağmen büyük günah yada fişk işleyen biri kafir midir? Elbette kafir değildir. Çünkü Kuran, amellerine büyük günah eklemiş bu kullarından fasık olarak yada dilin gereği zina işleyenden zani, hırsızlık yapandan sarık olarak bahseder.

Göz ardı edilemeyecek bir husus ta, inandığı halde henüz tam olarak inancını benimseyememiş insanlar vardır. Bu gibilerin her an dinin emirlerini dikkate almayarak günah işlemesi mümkündür. Bir vakıadır ki, “ben Müslüman’ım” deyip de İslam’dan bihaber insanlar da vardır. Bu kimseler iman esaslarına inanmakta ama çoğu kez amelî noktada zayıflık göstermektedir. Özetle her Müslüman mümin değildir,⁴²² her mümin de muttaki.⁴²³

Fışk olarak kabul edebileceğimiz amelleri işlemek her ne kadar kişiyi imandan çıkarmasa da hiç sıkılmadan, pişmanlık duymadan defalarca büyük günah işlemiş bir kişinin kendiliğinden zamanla dinden çıkması ihtimal dahilindedir.

Bu konuyu şöyle özetleyebiliriz: Kalbi amelleri açısından değerlendirdiğimizde, imanın varlığını gerektiren kalbi amellere sahip bir kişi

(fusûk}}, hac esnasında günah sayılan davranışları işlemek (Bakara2/197) ve yoldan çıkmak (Hucurât 49/7)

⁴¹⁹ Fışk-Delalet ilişkisi için bkz. Vecdi Akyüz, *Kuran'da Siyasi Kavramlar*, İst. 1998, 379-382.

⁴²⁰ Al-i İmran, 3/ 110; Maide, 5/ 47, 59.

⁴²¹ Tevbe, 9/ 67, 80, 84, 90; Münafikun, 63/ 6.

⁴²² Hucurat, 49/ 14.

⁴²³ Hucurat, 49/ 13.

mümindir. “Müminler ancak Allah’a ve Resulüne iman eden, ondan sonra asla şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşanlardır. İşte doğrular ancak onlardır.”⁴²⁴ Ayetinde zikredilen hususları ifa edenler gerçek birer mümin olarak vasıflandırıldığına göre, başka bir konuda kefire/fisk işlediği takdirde, bu ameli söz konusu imanı yok etmiş olmayacaktır.

Söz konusu kalbi amelleri taşımayan biri ise, sadece toplum içindeki konumu ile mümindir. Kuran’ın belirttiği değer ve görevlere karşı teslimiyet göstermeyip böbürlenene, bunları hafife alan, anlamsız gören, çağdışı bulan biri tabii ki mümin değildir.

Bununla birlikte, kişi, imanın kalbî unsurlarını taşımasına rağmen sözelimi; ‘öfke, gaflet, tembellik, uyku, şehvet, tövbe edip bağışlanacağı umudu’⁴²⁵ vs. sebeplerle birtakım zahirî amelleri yerine getirememiş olabilir. Bu durumu Kuran’da görmekteyiz. Meselâ namaz hakkında, “Rablerine varacakları kanaati taşıyan huşu sahipleri dışındakilere ağır geleceği”ni belirtmektedir.⁴²⁶ Ne var ki bu amellerin terki bir noktaya kadar esnetilebilir ise de bu hoş görülmemektedir. Mümin herhangi bir sebeple Allah’a itaat görevini ifa edemeyebilirse de “Allah, ancak ve ancak bilmeyerek bir kötülük işleyip de akabinde hemen tövbe edenlerin tövbesini kabul eder”⁴²⁷ ayetinden de anlaşılacağı üzere, bu sebepler ortadan kalkınca hemen tövbe edip itaat görevini yerine getirmelidir. Yani makul bir sebeple taati terk etmiş olabilir, ancak bunu alışkanlık haline getirmemelidir.

⁴²⁴ Hucurat, 49/15.

⁴²⁵ Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, s. 425.

⁴²⁶ Bakara, 2/45.

⁴²⁷ Nisa, 4/ 17.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ TEKFİR OLAYLARI

Hz. Osman'ın öldürülmesiyle başlayan büyük fitne; müminlerin birbirinin canına kastetmeleriyle kalmamış, İslam cemaatini parçalamakla devam etmiştir. Zaman zaman durulduğu gözlenen ama içten içe tekfir müessesesi ile varlığını devam ettiren bu fitne, bazen konusu, tarafları, nedenleri farklılaşsa da asırlarca yaşayarak günümüze ulaşmıştır.

Günümüz tekfir olaylarında da; nassları farklı yorumlamaktan kaynaklanan çatışmaları, taassubu, başkasının görüşlerini beğenmeme ve kendi anlayışını akideleştirmeyi görmekle beraber özellikle siyasi sebeplerin ön plana çıktığını bilmekteyiz. Daha çok mevcut yönetimlere karşı çıkan ve yönetim şekillerinin İslam dışı olduğunu savunanların daha sistemli şekilde bir araya gelerek, devletin yapısını değiştirmek istediklerini görmekteyiz. Bu amaçlarla bir önder etrafında toplanarak teşkilatlanan bu insanlar, gerek legal gerekse illegal yollarla, hükümetlerin başını ağrıtmış hatta bazı dönemlerde korkulu rüyası olmuştur.

Beşeri kanunlardan müteşekkil sistemlerin birer küfür sistemi, kanun koyanların ve bu kanunları uygulayanların hatta buna sesini çıkarmayan Müslüman vatandaşların kafir olduğunu savunan bu teşkilatlar, yıllarca hilafet sisteminin ve ümmet bilincinin yeniden canlandırılması için çalışmışlardır. Bunu gerçekleştirmek için bazen eğitime, mitinglere başvururken bazen de silahlanarak “cihad” adı altında özellikle üst düzey yöneticiler olmak üzere birçok insanı öldürmüşlerdir. Buna karşılık, bir tehdit olarak görülen bu unsurları yok etmek için hükümet yöneticileri de onları yıllarca hapislerde işkencelere maruz bırakarak yıldırma ve örgüt liderleri gibi kilit şahsiyetleri idam etmeyi çözüm görmüşlerdir.

Çalışmamızın bu bölümünde özellikle Mısır'da faaliyet gösteren İhvanü'l-Müslimin teşkilatından ve bu teşkilattan ayrılarak oluşan örgütlerden bahsedeceğiz.

A-MÜSLÜMAN KARDEŞLER TEŞKİLATI

İhvanü'l-Muslimin Türkçe adıyla Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın kurucusu olan Hasan Benna 1906 yılında Mısır'ın Mahmudiye kasabasında doğdu.⁴²⁸ İlim sahibi babasının da katkılarıyla iyi bir eğitim aldı. Mahmudiye'de ortaokul çağındayken burada kurulan Ahlâk ve Edeb Cemiyeti'nin başkanı oldu. Bu cemiyetin gelirini ahlâkî davranış bozuklukları gösterenlerden, kavga ve küfür edenlerden alınan para cezaları meydana getiriyordu. Bu cemiyet hem öğrenciler arasında bir düzen sağlıyor, hem de toplanan parayla bazı hayır işleri ve yardımlar yapıyordu. Hasan Benna bu cemiyetteki olumlu ve inanca faaliyetleriyle kısa bir süre içinde sıvırdı. Daha sonra faaliyetlerini okul dışına taşırdı ve okul dışında kurulan “Haramların İşlenmesini Önleme Cemiyeti”ne girdi. Bu cemiyette üye olan herkes aidat öder ve cemiyetin vereceği ödevleri yapardı. Bu cemiyet ibadetlerini aksatanlara, namaz kılmayıp orucunu tutmayanlara uyarı mektupları yazar ve mensubu olan küçük çocuklarla gönderirdi. Hatta ipek elbise giyen ve altın yüzük takan erkekleri kınar ve tehdit ederdi.⁴²⁹

Hasan Benna, 14 yaşında ilk öğretmen okulunun imtihanlarına girdi, imtihanı kazanarak 1920'de bu okula devam etti. Bu okuldayken tarikatçılarla ilişki kurdu. Bu tarikat mensuplarıyla, hurafe ve bidatlerle savaşmak, daima Kuran ve Sünneti uygulamak, iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak konularında müşterek görüşe sahip olduklarını tespit etti. Bu tarikat yoluyla daha önce başlattığı kötülüklerden sakındırma faaliyetlerini daha yaygın ve teşkilatlı biçimde devam ettirdi. Bu cemiyetin amacı, insanları üstün ahlaka çağırmak, içki, kumar ve yaş günlerinde görülen bidatler gibi yaygınlığı olan birtakım haramlarla savaşmak; Hıristiyan propagandalarıyla mücadele etmektir.⁴³⁰

Hasan Benna 1927 yılında Daral-Ulum'dan pekiyi derece ile mezun oldu. Aynı yıl İsmailiye kentinde bir ilkokula öğretmen olarak tayin edildi. İsmailiye, Hıristiyan ve Bahaîlerin propagandalarının etkisi altındaydı. İsmailiye'nin batısında “bütün güç, kuvvet ve tahakkümü ile İngiliz askeri birlikleri bulunuyor ve bu durum, gayretli her Mısırlının ruhunu üzüntü ve kedere boğuyordu. Sömürgecilerin mahallesinde baştan aşağı görkemli evlerde, yabancılar kalıyorken, bunun karşısında işçi Arapların kaldığı evler çürüklüğü ve küçüklüğüyle yer alıyordu. Arapların kaldığı mahallelerdeki güzel

⁴²⁸ Benna, Hasan, *İslam'da Cihad*, Çev. Akif Nuri, Çağrı Yayınları, 1980, s. 68.

⁴²⁹ Ecer, Vehbi, *Tarihte ve Günümüzde İhvanü'l-Müslimin Örgütü*, EÜY, Kayseri, 1992, s. 17.

⁴³⁰ Ecer, age, s. 18, 20.

bütün cadde ve sokaklar, yalnızca bu ekonomik sömürgecilerin dili ile yazılmış levhalar taşıyordu. İşte bu manzara Hasan Benna'nın düşüncelerinin oluşmasında büyük rol oynadı.⁴³¹

İsmaliye tayininden bir yıl sonra Mart 1928 yılında altı arkadaşı ile birlikte İhvanü'l-Müslimin (Müslüman Kardeşler) adlı derneği kurdu. Hasan Benna ve ona gönülden bağlanan arkadaşları “İslâm için kardeşler olarak çalışmak ve İslam yolunda cihad etmek” üzere yeminleştiler, biat ettiler, cemiyetlerinin adının Müslüman Kardeşler (İhvanü'l-Muslimin) cemiyeti olmasına karar verdiler ve bir de yer kiraladılar.⁴³²

Görüşlerinin meşruiyetini halka benimsetebilmek için “bizim idealimiz Allah'tır, bizim önderimiz Peygamberdir, bizim anayasamız Kurandır” diyorlardı. Bu slogan üzerine konuşmalar konferanslar düzenliyor, halkın ayağına gidiyorlardı. Hasan Benna Müslümanların yabancıların kanunlarına razı olmaları ayıplanmakta, Kuran-ı Kerim'in insanlığa saadet ve hayır getiren İlâhi bir kitap olduğu hatırlatılarak “bizim Kuran'dan başka anayasamız yoktur!” denilmekteydi.⁴³³ Bunun, yani Allah'ı tanıtmanın Peygamberin, liderliğini kabul ettirmenin Kuran'ı dünya düzenin hâkim kılmanın yolu ise cihattır. Bu uğurda hayatlarını feda etmeye hazır olduklarını açıklayan Müslüman Kardeşlere göre ölüm “Allah yolunda şehit olmaktır ve ebedi nimet ve saadetlerle dolu gerçek bir hayata geçiş köprüsüdür.”⁴³⁴

Böylece taraftar toplayan Müslüman Kardeşler Teşkilatı hızla büyümeye başladı. Pordsaid, Süveyş, Ebusuveyr, Bahrisağır gibi yakın vilayetlerde teşkilat kuruldu.⁴³⁵

Hasan Benna ve arkadaşları gazete ve dergilerle seslerini daha çok insana duyurdular. Dini kurallara uygun okullar açarak eğitime önem verdiler. Böylece halkı bilinçlendirmeyi amaçladılar.

Hasan Benna başkanlığında kurulan genel irşat bürosu tarafından hükümdarlara, emirlere hükümet adamlarına, İslâm Dünyası'ndaki bütün görüş ve yetki sahibi kişilere, özellikle Mısır yönetimindeki yetkililere hitaben “İslâm Halklarına ve Devletlerine egemen olması gereken genel bakışı” açıklığa kavuşturduğu özlü mektuplar yolladı. Bu

⁴³¹ Benna, *İslamda Cihad*, s. 69–70.

⁴³² Benna, *age*, s. 70; Ecer, *age*, s. 21.

⁴³³ Kardavi, Yusuf, *Hasan el-Benna Mektebi*, Çev. Galip Yavuz-Süleyman Koçak, İlke Yayıncılık, İst. 1992, s. 74–76.

⁴³⁴ Kardavi, *age*, s. 66; Ecer, *age*, s. 22.

⁴³⁵ Benna, Hasan, *İslam'da Cihad*, s. 71.

mektuplarında “Müslümanların İslâm'a bağlanmaları ve yeniden İslâm'a dönmeleri ile ilgili olarak pratik” isteklerde bulundu. Bu istekler arasında yasalarda İslâm'a uygun düzeltmelerin yapılması, cihad duygusunun alevlendirilmesi, “kaybedilmiş hilafetin durumunu pratik olarak ciddî bir şekilde ele alabilmek için gerekli ortam hazırlamak üzere bütün İslâm toprakları ve özellikle Arap toprakları arasındaki bağların” güçlendirilmesi, memurların şahsî yaşayışlarının kontrol altında tutulması, bazı askeri ve idarî görevlerin Ezher mezunlarına verilmesi, karma okulların kapatılarak kız ve erkekler için her kademedede ayrı eğitim kurumlarının kurulması, faizin yasaklanması gibi hususlar yer almaktaydı. Hasan Benna, İslâm toplumunun “kendisinin hasmı olan bir idare altında gelişmeyeceğini” anladığı zaman mevcut yönetime cephe aldı ve açıkça şunu ilân etti: “Bilmiş olunuz ki İslâm dışı bütün parti ve cemiyetlere harp ilân ediyoruz. İslâm'ı desteklemeyen her şeye düşmanız.”⁴³⁶

Yaz tatillerinde, üniversite ve orta dereceli okul öğrencileriyle temas kurularak 40 kişiyi geçmeyen gruplar oluşturuldu, en az 10 gün devam eden askeri eğitim kurslarından geçirildi. Böylece Müslüman Kardeşlerin istenildiği zaman kullanılmaya müsait askeri eğitim görmüş eli silah tutan ve kendilerinin taraftarı bulunan bir güç oluşması öngörülyordu. Bu durum karşısında Mısır'daki idare eden zümre İhvan'a, “en büyük yıkıcı tehdit” nazarıyla bakmaya başladı. Benna, propagandalarını ve hareketlerinin özünü İngiliz aleyhtarlığı üzerine oturttu ve Filistin davasını cesurca savundu, kendisi de siyasî güç kazandı. 1939'da Müslüman Kardeşler iyice güçlenmiş olarak siyasî, idarî, ekonomik, sosyal alanlara el attı.⁴³⁷

İkinci dünya savaşında Mısır'ın yönetimi İngilizlerin güdümündeydi. İngilizlerin Mısır'dan kayıtsız şartsız ayrılmamaları halinde eylemlerini sürdüreceklerini ilân ettiler. Bu durum karşısında İngilizlerin taraftarı ve adamı durumunda olan Muhammed Fehmi Nakraşî, Müslüman Kardeşler teşkilatını 8 Aralık 1948'de yasadışı ilan ederek kapatılmasını emretti. Ancak bu tarihten 20 gün sonra Nakraşî bir suikast sonucunda öldürüldü. Suikastın sorumluluğu Müslüman Kardeşler yüklendi ve bazı tutuklamalar oldu. Bu arada 12 Şubat 1949 günü Kahire'nin bir meydanında Hasan Benna büyük bir kalabalığa ateşli bir konuşma yaparken iki el ateş sonucu öldürüldü. Bu olayın failinin de yakalanmaması, Müslüman Kardeşler

⁴³⁶ Ecer, age, s. 25.

⁴³⁷ Ecer, age, s. 26.

baskının artırılması daha da güç kazanmalarına sebep oldu. Teşkilatın başına Hasan Bakûri geçti.⁴³⁸

Hasan Benna'nın 12 Şubat 1949'da öldürülmesinden sonra Müslüman Kardeşler üzerindeki yasaklayıcı baskılar bir yıl kadar sürdü. Hükümet Müslüman Kardeşler ezilmesi, yıldırılması için elinden geleni yaptı. Güçlenen muhalefet karşısında dönemin başkanı Nasır, yeni fırsatlar yaratmayı düşündü ve Müslüman Kardeşlerden kurtulmanın yollarını aradı. 26 Ekim 1954 günü İskenderiye'de konuşurken Nasır'a herkesin içinde sekiz el ateş edilerek öldürülmek istendi. Bu hareketten Müslüman Kardeşler sorumlu tutuldu. Ancak bu, Müslüman Kardeşler taraftarlarına göre, bir tertipti. Bu olay üzerine Müslüman Kardeşlerle ilgili bulunan herkes tutuklandı, yaklaşık 10.000 kişi hapisanelere sokuldu. Bunlardan yaklaşık 100 kişisi işkence ile öldü, altı tanesi de tutuklandıklarından 20 gün sonra idam edildiler. Bu idam edilenler arasında Müslüman Kardeşlerin başkanı Abdülkadir Udeh⁴³⁹ de vardı. Bu geniş tutuklamalar ve hapisanede reva görülen işkenceler Müslüman Kardeşler hareketinin illegal faaliyetlerini daha da hızlandırdı, dinî görünümlü şiddet hareketlerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu tutuklular Nasır'ın yönetimi ve sistemi benimsetilmiş olarak 1964 yılında tahliye edildiler. Bu tahliye edilenler arasında Müslüman Kardeşlerin ideologlarından Seyyid Kutub da vardı.⁴⁴⁰

Seyyid Kutub, dağılan ve ezilen Müslüman Kardeşleri kendi eserleri ve fikirleri etrafında toplamayı başardı. Bir ideolog olarak Müslüman Kardeşleri yeniden harekete geçirecek eserler ortaya koydu. Ancak idamından sonra Müslüman Kardeşlerin devamı mahiyetinde fakat farklı isimler ve farklı fikirler halinde akımlar, gruplar oluştu.⁴⁴¹

⁴³⁸ Ganim, İbrahim Beyyumi, "İhvan-ı Müslimin Maddesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 21, s. 581; Ecer, age, s. 27.

⁴³⁹ 1907'de Mısır'da doğan Udeh, 1930'da Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra bir süre savcılık yaptı. Hasan Benna ve Müslüman Kardeşler Teşkilatı sayesinde İslamla tanıştıktan sonra savcılıktan ayrıldı. Bundan sonra çalışmalarını bu teşkilatta sürdürdü. 9 Ocak 1954'de 47 yaşındayken Nasır döneminde idam edildi. Udeh'e göre "bir İslam devletinde Müslümanların anayasası İslam prensipleridir. Bu bakımdan insan yapısı kanunlar içinde İslam'a aykırı olan şeye itibar olunmaz. İslam, Müslüman'a, öncelikle Allah'a ve peygamberine itaati farz kılar. Bundan sonra da ulüemre itaat gelir. Fakat Allah'a isyan halindeki hiçbir kimseye, Müslüman'ın itaati söz konusu olamaz. Allah'a itaat durumundan çıkaracak herhangi bir hususta, Ulü'l-Emre itaat farz değildir." Bkz. Abdulkadir Udeh, *Sömürge Hukuku ve İslam*, Çev. Ahmet Davutlugil, İşaret Yayınları, İst. 1988, s. 14-15.

⁴⁴⁰ Ecer, age, s. 40; Ganim, a. g. mad. c. 21, s. 582.

⁴⁴¹ Ecer, age, s. 42.

Seyyid Kutub Hasan Benna'ya benzer görüşlerinin yanında ondan biraz farklı düşünmektedir. Benna'nın görüşlerine göre Seyyid Kutub birçok konuda sert görüşlere sahiptir. Kutub, mevcut düzeni Cahiliye sayıp düzeni savunanları darulharb statüsüne sokar. Mevcut yönetimleri kâfir sayar ve bu yönetimlerle iyi geçinme çabalarına karşı çıkar. Oysaki Benna, yönetimlere ve düzene karşı açık bir düşmanlık beslemez.⁴⁴² O, Şeri düzeni istemekle kalmıyor kendi taraftarlarını ihtilale, mevcut düzeni ortadan kaldırmaya teşvik ediyordu. Ona göre İslam dininin koyduğu nizam hayatın her cephesini içine alır. Büyük küçük her türlü beşeri münasebetleri idare eder. O halde, insanların veya meclislerin, devletin kanun çıkartmaya, emir vermeye, hüküm koymaya hakkı yoktur. Hatta böyle bir hak tanıyan kimse kendini ilah yerine koymuş olur. Ona göre, her kim kendi yanından çıkardığı sistemleri kulların hayatına tatbik etmek isterse, Ulûhiyet iddia ediyor demektir. Her kim insanlara böyle bir sistem koyma hakkını tanırsa onların Ulûhiyetini kabul ediyor demektir.⁴⁴³

Kutub'a göre cihad; "İslâm sistemini getirme, İslâm nizamını hayata hâkim kılma işidir." İnanç meselesi ise bütün siyâsî müessirler ortadan kalktıktan sonra bu âlemşümül nizamın gölgesinde ferdi, vicdanen ikna etmeye bağlıdır. Fert ikna olursa boyun eğip eğmemekte hürdür.⁴⁴⁴ İslam dininin sadece ibadetler manzumesi olmadığını hayatın her alanı ile ilgili bilgi ve emirleri kapsadığından yola çıkarak "savaş stratejisi"nin de Kuran-ı Kerim'de belirlendiğini ayetlerle delillendirir.⁴⁴⁵

Bütün bu olumsuz gibi görünen yönlerine rağmen Seyyid Kutub, örgütün öncü düşünürlerinden sayılmıştır. 1964 yılındaki tahliyesinden sonra devletin göz hapsinde olan Seyyid Kutub, 'Yoldaki İşaretler' adlı kitabı bahane edilerek tekrar 1965 yılında Kutub ve Müslüman Kardeşlerin ileri gelenleri ile birlikte kırk bin kişiye yakın sempatizan tutuklandı. Kutub yapılan mahkemeler sonunda 28 ağustos 1966 günü infaz edildi.⁴⁴⁶ Onun idamıyla birlikte Müslüman Kardeşler, Mısır'da legal olarak yaşama şansını kaybetti. Mısır'da illegal faaliyetlerde bulunmakla beraber Mısır dışına taşmaya çalıştı. Halkı Müslüman olan ülkelerde taraftarlar buldu.⁴⁴⁷

⁴⁴² Ecer, age, s. 46.

⁴⁴³ Kutub, Seyyid, *İslam'da Cihad*, Çev. Akif Nuri, Çağrı Yayınları, 1980, s. 114-115.

⁴⁴⁴ Kutub, Seyyid, age, s. 43.

⁴⁴⁵ Kutub, Seyyid, age, s. 143-144.

⁴⁴⁶ Ecer, age, s. 44.

⁴⁴⁷ Ecer, age, s. 46.

28 Eylül 1970'de devlet başkanı Nasır'ın ölümü ile başa geçen Enver Sedat (1918–1981) zamanında tutuklu Müslüman Kardeşler peyderpey salıverildi. Müslüman Kardeşleri tutuyor görünen bir siyaset izledi, fakat onları kendi aralarında bölmeyi hedefledi. Dayanışma içinde bulunan muhalefet grupları içinde Müslüman Kardeşlerin devamı durumunda olan oluşumlar, bazı anarşi olaylarına karıştı ve güçlendi.⁴⁴⁸ Gerçi Enver Sedat iktidarının ilk yıllarında Müslüman Kardeşlere başkanlık eden Ömer Telmisanî'yi desteklemiş, çıkardıkları derginin masraflarını karşılamıştı. Telmisanî “İhvan'ın rejime karşı bir tehlike oluşturmadığı yolunda Sedat'a ve diğer yöneticilere güven vermek” için gayret gösterdi. Taraftarlarına şiddet yerine eğitime yönelmelerini tavsiye etti.⁴⁴⁹

Fakat bütün bu gayretlere rağmen Sedat, Müslüman Kardeşleri şiddet hareketlerinin ve fitne odaklarının başında görerek tutuklamalar yaptırdı. Ömer Telmisanî'nin temsil ettiği gurubun Enver Sedat'a karşı ılımlı tavrı, diğer şiddet taraftarı gurupların ortaya çıkmasına sebep oldu.⁴⁵⁰

Bu devrede ortaya çıkan guruplardan biri Seyyid Kutub'un fikirlerini benimsedikleri için *Kutupçular* diye adlandırılanlardır. Bunlar şiddet ve eylem taraftarı olarak tanındılar. Mevcut yönetimleri kâfir, ülkeyi darülharb sayarak savaşmaya davet etmişler, eylemlere girişmişlerdir. Silahlı mücadeleyi ve silahlı yoldan hareket etmeyi ön planda tuttular. Kutupçular grubundan ayrılan Müslüman Kardeşler guruplarından bir diğeri de Tekfir ve Hicret cemaatidir.⁴⁵¹

⁴⁴⁸ Sıriyye, Salih, *İman Risalesi*, Çev. Üsâme Zeydoğlu, Sor Yayıncılık, Ank. 1992, s. 11-12.

⁴⁴⁹ Sıriyye, age, s. 12; Ecer, age, s. 48.

⁴⁵⁰ Ecer, age, s. 48.

⁴⁵¹ Ecer, age, s. 48.

B-TEKFİR VE HİCRET CEMAATİ

Kurucuları olarak, Seyyid Kutub'la birlikte idam edilenlerden biri olan Şeyh Abdülfettah İsmail ile küçük kardeşi Ali İsmail ve onlara katılan Şükri Mustafa olduğu bilinmektedir. Bu akımı 1960'da ziraat fakültesi öğrencisi olarak olaylara katıldığı için tutuklanan ve 1977'de idama mahkûm edilen Şükri Mustafa geliştirdi ve grubun başkanı oldu. Arkadaşlarıyla birlikte görüşlerinin esaslarını belirleme ve sağlam temellere oturtma konusunda çalışmalara giriştiler; dil, tefsir, hadis, fıkıh kitaplarını tarayarak kendi görüşleri destekleyen görüşleri çıkardılar.⁴⁵²

Bu cemaatin liderliğini yapan Şükrî Mustafa 1965 yılında İhvân-ı Muslimîn örgütünün üyesi olmak suçlamasıyla hapsedildiği sıralarda Asyut Üniversitesi Ziraat Fakültesinde öğrenciydi. 1971 yılına kadar altı sene hapiste kaldı. Fikirleri zindanların ve hapishanelerin içinde doğdu ve gelişti. Şükrî, örgütüne hapishanede ve dışarıda liderlik yaptı. Kendini büyük bir ıslahatçı ve ümmetin beklenen Mehdisi olarak gördü. Ona tâbi olanlar, kendisine müminlerin emiri ve Müslüman cemaatin lideri olarak biat ettiler. O ve hareketin liderleri olan arkadaşları 30 Mart 1978 tarihinde, o zamanki Evkaf Bakanı Dr. Muhammed Hüseyin Zehebî'yi kaçırıp öldürmekle itham edilerek idam edildiler.⁴⁵³

Şükrî, sinirlilik, sert mizaç ve hayatındaki bütün işlerde şiddete ve aşırılığa meyleden bir yapıyla temayüz eder. Aynı şekilde gurur derecesinde aşırı kibir ve kendini beğenme özelliklerine sahipti. Bütün bunların, kendisine tâbi olanlar, fikirleriyle görüşlerinin şekillenmesi ve ulaştığı acı son üzerinde büyük izleri vardı.⁴⁵⁴

Şükrî'nin cemaati, gerek cemaat mensuplarının kendi aralarında ve gerekse başkalarıyla yaptıkları diyaloglarda, bağlandıkları kendilerine has görüşler, yöntem ve kurallar ortaya koymuşlar ve böylece İslâmî nasslar, Müslümanların tarihi ve toplumuna yaklaşımda cemaatlerine has bir yöntem geliştirmişlerdir. Onlar bu görüşlerini kendileri arasında dolaşan bazı kitapçıklarda ve yayınlarda açıklamışlardı.

⁴⁵² Ecer, age, s. 48–49.

⁴⁵³ Celi, Ahmet M. A. *Çağdaş Haricilik Düşüncesi Tekfir ve Hicret Cemaati Örneği*, Çev. Adnan Demircan, Beyan Yayınları, İst. 1997, s. 19.

⁴⁵⁴ Celi, age, s. 20.

Tutukluluk devresinde Şükri Mustafa, zaman zaman Müslüman Kardeşlerin diğer mensupları ile sürtüşmelere sebep olmuştur. Zira Şükri Mustafa ve taraftarları tekfir konusunda ısrarlı ve sert görüşlere sahip oldukları gibi tek başlarına namaz kılmak, farklı zamanlarda oruç tutmak, iftar etmek... gibi ayrılıkları da yürütüyorlardı. Bu akımın temel görüşü “Nasır'ın kâfirliğini ilan etmek” ve bu görüşü “Müslümanlara işkence yapan herkese” teşmil etmek şeklinde özetlenebilir.⁴⁵⁵

Tekfir akımına göre, “geçmişin fikhî ve fikrî birikimlerinin hiçbirini tanımamak”, hiçbir din bilginini taklit etmemek gerekir. Onlara göre taklit eden kâfir olur. Zira herkes herhangi bir bilginin yardımı olmaksızın Kuran ve sünneti anlayabilir. Din bilginleri (Fakihler), onlara göre kavramların anlamını değiştirmişlerdir. Din bilginlerine uymak insanları sapıklığa ve küfre götürür.⁴⁵⁶ Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevi, Mescid-i Aksa ve Küba Mescidi dışında, dünyadaki bütün mescitler takva kastıyla tesis edilmediği için içlerinde namaz kılmanın caiz olmadığı yerlerdir. Ayrıca sayılan mescitlerde namazın sahih olabilmesi de kendi guruplarından birinin imamlık yapmasıyla mümkündür.⁴⁵⁷

Tekfir ve Hicret Cemaati'nin diğer belli başlı görüşleri şöyle özetlenebilir:

a-İslâm'ın Asgarisi

İslâm'ın asgarisiyle, İslâm'ın, edası gerekli farzlardan oluştuğunu, bunları yapmayan veya bazılarını eksik yapanın Müslüman sayılmayacağını kastederler. Bir tanesi hariç bütün farzları yerine getiren kimse Müslüman sayılmaz.⁴⁵⁸

Tekfir ve Hicret Cemaati, iddialarını -kendileri için dayanak olamayacak- bazı delillere dayandırmaya çalışmışlardır. Bunlardan birisi “Kıtal (savaş) delili” olarak isimlendirdikleri delildir. Bu görüş özetle şöyledir: Kaynaklar incelendiğinde görülür ki Peygamber hiçbir Müslüman'la savaşmamıştır. Bunun için Resulullah'ın savaştığı veya kendisiyle savaşmaya izin verdiği herkes İslâm'dan çıkmış sayılır.⁴⁵⁹

⁴⁵⁵ Ecer, age, s. 49.

⁴⁵⁶ Celi, age, s. 86–87.

⁴⁵⁷ Ecer, age, s. 49.

⁴⁵⁸ Celi, age, s. 23.

⁴⁵⁹ Celi, age, s. 24–25.

b-Tebeyyün (Belli Olma) Kuralı

Tekfir ve Hicret Cemaati, kendi cemaatleriyle içinde yaşadıkları toplum arasındaki ilişkilerin esaslarını belirlerken tebeyyün (belli olma) kuralına dayanmıştır. Onların görüşüne göre bu kural, toplumu meydana getiren fertlerin, İslâm'ın farzlarını tam olarak kabul edip onları yerine getirdikleri açığa çıkıncaya kadar Müslüman olduklarına hükmetmemeyi ifade eder. Onlara göre kendi fırkalarının dışındaki kimseler için uyulması gereken şer'i hüküm, durumları açığa çıkıncaya kadar (tebeyyün), onlar hakkında beklemek yani karar vermeyi geciktirmektir. Müslüman olduklarının açık delili, onların cemaate katılıp cemaatin imamına veya onun vekiline biat etmeleridir. Kim buna uyarsa Müslüman'dır; kim reddederse kâfirdir. Onların tebeyyün (belli olma) kuralı, Haricîlerden Ezârika fırkasının savunup uyguladığı prensibe benzemektedir.⁴⁶⁰

c-Farzların Çelişmesi Kuralı

Bu kural, Müslümanların öncelikle ve daha büyük hedeflerinin, İslâm devletini veya hilafeti kurmak ve yeryüzünde yaşayan bütün insanların Allah'a kulluk yapmasını sağlamak olduğu görüşüne dayanır. Bu büyük hedefin gerçekleştirilmesi yolunda, ilk hedefle çelişmesi halinde Müslüman cemaatin, hakkın bir kısmını terk etmesinde zaruret meydana gelir. İhtiyaç, zorunlu olarak bu kuralı gerektiriyorsa ve bir farzı feda etmeden, başka bir farzı yerine getiremiyorlarsa, bu durumda farzlar arasında daha önemli olanı öncelikli olarak yaparak veya cemaatlerinin maslahatına uygun olanı yahut ta ona gelebilecek ezayı defedecek olanını yerine getirme esasıdır. Buna uygun olarak cemaat mensuplarına sakallarını kesmelerini emretmişlerdir. Çünkü sakal, hareketi sıkıntıya sokmakta ve cemaatin emniyetini tehlikeye atmaktadır. Cuma namazını da terk ederek, cumanın şartlarından birisinin kuvvetli olmak olduğunu, oysa kendilerinin güçsüz durumunda olduklarını söylemişlerdir. Öte yandan cemaatin hareketinin emniyetini sağlama zorunluluğunun, farz olan cuma namazının yerine getirilmesini engellediği görüşünü ileri sürerler.⁴⁶¹

Bu durum, Tekfir ve Hicret Cemaatinin delil olarak ileri sürdüğü şer'i prensipleri nasıl algıladıklarını ve bu prensipler hakkındaki cehaletlerini göstermektedir.

⁴⁶⁰ Celi, age, s. 32–33.

⁴⁶¹ Ecer, age, s. 49; Celi, age, s. 37.

d-Büyük Günah İşleyenleri Tekfir Etmeleri

Tekfir ve Hicret Cemaati, -daha önce Haricîlerin söyledikleri gibi- büyük günah işlemenin dinden çıkardığını ve büyük günah işleyenin küfrüne hükmedilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Onlar derler ki, İslâm'da küfür kelimesi, imanın zıddı bir duruma delâlet etmek için kullanılmıştır. Küfür kelimesi fisk, zulüm ve isyan kelimelerini de kapsar. Bu üç kelime tek bir anlama delâlet etmekte olup o da dinde küfürdür (küfr-ü millet). Bu husustaki ihtilaf, küfre girmenin yollarıyla ilgili olup onun hakikatiyle ilgili değildir.⁴⁶²

Haricîlerin yaptığı gibi itikattaki hatayla, ameldeki hatayı aynı kabul ederek aralarındaki ayrılığı reddettiler. Bu hususta, Şeriatın amelî küfürle kalbî küfrü birbirinden ayırdığı söylenmediğini iddia ederler. Diğer taraftan amelleriyle kâfir olanların, kalpleriyle ve itikatlarıyla kâfir olanlardan farklı olduklarına delâlet eden veya en ufak bir şekilde buna işaret eden bir tek nass yoktur. Aksine bütün nasslar Allah'a isyanın amelle olduğuna, kâfir olmanın amelle meydana geldiğine delâlet eder. Amelin tek başına ateşle cezalandırılmaya, cennetten mahrum olmaya sebep olduğu bir vakiadır. Büyük günah işleyenin kâfir olması için haramı helâl görmesi ya da inkâr etmesi şartını reddettiler.⁴⁶³

e-Ahir Zaman Cemaati Olduklarını İddia Etmeleri

Haricîler, "el-Cemâatu'l-Muslime" (Müslüman cemaat) olduklarını iddia edip kendilerine düşmanlık yapan kimselerin küfrüne hükmettikleri gibi Tekfir ve Hicret Cemaati de aynısını yapmıştır. Çünkü kendilerinin Müslüman cemaat, liderlerinin beklenen Mehdi olduğunu; onun eliyle İslâm'ın zaferinin tamamlanacağını ve diğer dinlere karşı üstün geleceğini iddia etmişlerdir.⁴⁶⁴

f-Liderlerinin Beklenen Mehdi Olduğuna Dair İddiaları

Kendilerinin ahir zaman cemaati olduklarına dair iddialarının sonucu, Tekfir ve Hicret Cemaati'nin, liderleri Şükrî Mustafa'nın bu ümmetin beklenen Mehdisi olduğu, otoritenin onu öldüremeyeceği, bu uğurda sarf ettiği bütün çabaların boşa çıkacağı şeklindeki görüşleri doğdu. Çünkü Yahudi ve Hıristiyanlarla savaşması, yer-

⁴⁶² Celi, age, s. 44.

⁴⁶³ Celi, age, s. 45.

⁴⁶⁴ Celi, age, s. 58.

yüzünün her tarafında zafer bayraklarını yükseltmesi için Allah Teâla onu koruyacak; onun eliyle dinini diğer bütün dinlere üstün kılacak ve ona yeryüzünde dilediği kadar idare etme imkânı verecektir.⁴⁶⁵

g-Cemaatlerinin Seçkinliğini İddia Etmeleri

Tekfir ve Hicret Cemaati, kendi cemâatlerinin seçkin bir cemâat olduğunu, onu Müslümanların tarihlerine bağlayan bir bağlantının bulunmadığını ve çağdaş İslâm cemâatlerinden herhangi birisiyle ilişkileri olmadığını iddia etmektedir. Oysaki Şeyh Şükrî'nin cemaatini İhvan-ı Muslimîn'in tarihî, organik bir uzantısı olarak değerlendirilirken; Şeyh Şükrî, cemaatini yeryüzündeki hiç bir cemaatle veya hilâfet döneminden herhangi bir dönemle -özellikle de Osmanlı hilâfetiyle- hiçbir surette bağlantılı görmüyordu. Ona göre cemaatinin İhvan-ı Muslimîn örgütüyle, İslâmî Hareket içindeki cemaatlerden herhangi bir cemaatle veya Osmanlı hilâfetiyle organik bir bağı yoktur.⁴⁶⁶

h-Ümmîliğe Davet Etmeleri ve Eğitimle Mücadeleleri

Bu cemaat, kendisini İslâm davasını yüklenmeye ve onu icra etmeye ehil tek cemaat olarak görmesine rağmen, söz konusu davayı yüklenmek için hazırlık yapmamaktadır. Aksine cemaat, insanları ümmîliğe ve (devletin eğitim kuramlarında verilen) eğitimi yok etmeye davet etmiştir. Böylece onlar, davet görevini üzerine alan ilk nesil, yani Ashap nesli gibi olacaklarını sanıyorlar. Ayrıca dinî ilimlerle maddî ilimler ya da onların deyimiyle kâfirlere ait ilimlerin bir araya gelmesinin mümkün olmadığını iddia ediyorlar.⁴⁶⁷

Tekfir ve Hicret Cemaati mensupları, dinî ilimleri öğrenmekle dünyevî ya da maddî ilimleri öğrenmenin beraber olmasının imkânsızlığını iddia etmektedir. Bundan dolayı dünyevî ilimleri öğrenmeyi terk etmek ve onlarla uğraşmamak gerektiği görüşünü savunmaktadırlar.

j-Toplumdan Ayrılmaya Davet Etmeleri

Tekfir ve Hicret Cemaati, din ile ilim arasındaki ilişki hususundaki dar görüşlülüklerine ve sakat anlayışlarına uygun olarak, ilim ve eğitim-öğretim

⁴⁶⁵ Celi, age, s. 62- 63.

⁴⁶⁶ Celi, age, s. 67.

⁴⁶⁷ Celi, age, s. 68.

hakkındaki bu basit anlayışlarını gerçekleştirmek amacıyla üyelerini enstitülerden, okullardan, üniversitelerden ve devlet görevlerinden hicret etmeye yöneltmiştir. Bunu da hicret etme, insanlardan ayrılarak uzlete çekilme, müesseseleri ve kurumlarıyla toplumdan ayrılma hususundaki fikirlerini tatbik etmek amacıyla yapmışlardır. Daha önce bu cemaatin, Müslümanların tek cemaati olduklarını ve kendilerinin dışında kalanların, Müslüman olmadıklarını iddia ettiklerine işaret etmiştik. Bundan dolayı topluma tamamen cephe alarak kendileriyle, cahiliye ve küfür ile vasıflandırdıkları Müslüman toplum arasında tam bir ayrılık ilan etmişlerdir. Böylece toplumun eğitim kurumlarından ve ibadet yerlerinden ayrıldılar.⁴⁶⁸

Tekfir ve Hicret Cemaatine göre, Cihat ancak dünyanın sonunda Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında kılıç, at ve okla yapılacaktır. Bunun dışında cihad yoktur. Fakat kendilerine karşı olan kimseleri de öldürmekten kaçınmayan bu örgüt mensupları Mısır'da kendilerinden ayrılanları öldürdükleri gibi, Mısır Vakıf Başkanı Şeyh Zehebî'yi de kaçırarak öldürmüşlerdir. Kendilerine muhalif olanların listelerini tutmuşlar, onların öldürülmeleri için özel timler kurarak terör ve anarşinin doğmasına sebep olmuşlardır. Bu sert ve müsamahasız davranışları sebebiyle pek taraftar bulamamış, 1981 de büyük bir darbe yemiş ve elemanlarının çoğu Mısır'ı terk etmeye mecbur kalmışlar, Suudi Arabistan, Irak ve Ürdün'e yerleşmişlerdir.⁴⁶⁹

⁴⁶⁸ Celi, age, s. 75.

⁴⁶⁹ Ecer, age, s. 50.

C-İSLAMİ CİHAD GURUBU

Mısır'da uzun süre adından bahsettiren kollardan biri ve en önemlisi İslâmî Cihad gurubudur. Bu grubun içinde Filistin uyruklu olup İsrail'de Psikoloji dalında doktora yapmış ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nde çalışmış bulunan Dr. Salih Sırrıyye'nin adına rastlamaktayız.⁴⁷⁰

Bazı bilgilere göre Filistin'de kaldığı sürede “İslâmî Kurtuluş Partisi” (Hizbu't-Tahrir el-İslâmî)'nin üyesi olarak çalışmaktaydı. 1974 yılı Arap-İsrail savaşı ardından da Filistinli gruplara katıldı. Libya ve Irak'la temaslar kurdu. Gösterdiği faaliyetlerden dolayı tutuklanarak bir süre hapis cezası çekti. 1971'de Mısır'a yerleşerek Arap Birliği Teşkilatında görev yaptı. Ve bu arada kendi düşünceleri doğrultusunda Kahire ve İskenderiye'de illegal bir gurup oluşturmaya başladı.⁴⁷¹

Gerçekleştirdiği inkılap girişimi ile bütün dikkatleri üzerine çeken ve daha sonraları “Askerî Akademi Grubu” olarak bilinecek olan Salih Sırrıyye liderliğindeki topluluğun bağımsız bir cemaat mi, yoksa daha önceden mevcut olan bazı İslâmî Cemaatlerin uzantısı mı olduğu, kesin ve net bir biçimde izah edilmemiştir. Bazı araştırmacılara göre “Askerî Akademi Grubu” Müslüman Kardeşlerden ayrılan radikal bir guruptur. Bazılarına göre ise “İslâmî Kurtuluş Partisi”nin Mısır'daki uzantısıdır.⁴⁷²

Salih Sırrıyye, kurduğu örgüt içerisinde şu şekilde bir çalışma çizgisi takip etmiştir: On iki kişilik bir icra heyeti vardır. Yapılacak çalışmalar için gerekli kararlar oy birliği ile ve şûra sistemi ile alınır. Hatta bir iddiaya göre Salih Sırrıyye, Enver Sedat'ın 1973 savaşında kazandığı zaferin arkasından, halkın Sedat'ı desteklediği bir anda inkılap girişiminde bulunulmasına karşı çıkmıştır. Ancak icra heyetinin oy çokluğu ile aldığı karara uyarak “Askerî Akademi” eylemini gerçekleştirmiştir. Salih Sırrıyye aynı dönem İslâmî akımlarından “İhvan-ı Müslimin” ve “Cemaat-i Hicre ve't-Tekfir” guruplarının seyrettikleri çizgiler dışında hareket ederek yönetimin aşamalı olarak değil, aniden ele geçirilmesi metodunu benimsemiştir. Üstelik rejimin koruyuculuğunu yapan kurumlardan ordu ve polis teşkilatları içerisine sızarak amacına ulaşmayı hızlandırmak istemiştir.⁴⁷³

Nitekim Salih Sırrıyye “Askerî Akademi” operasyonunda Akademideki toplantıya katılacak olan Devlet başkanı Enver Sedat'la birlikte devletin ileri gelenlerini de öldürerek

⁴⁷⁰ Sırrıyye, age, s. 12.

⁴⁷¹ Sırrıyye, age, s. 12–13.

⁴⁷² Sırrıyye, age, s. 13.

⁴⁷³ Sırrıyye, age, s. 14.

yönetime el koymayı planlamıştır. Ancak plan, başarıyla uygulanamamıştır. Eylemin ünlü isimlerinden Kerim Anadolî ve Salih Sıriyye yakalanarak idama mahkum edildiler. Üçüncü isim olan Talâl Ensarî de tutuklanıp idama mahkum edilmesine rağmen, cezası müebbet hapse çevrilmiş ve hâlâ Mısır zindanlarında yatmaktadır. Salih el-Sıriyye de 1976 Kasım ayında idam edildi.⁴⁷⁴

Salih Sıriyye "İman Risalesi" adlı eseriyle Mısır'da Enver Sedat rejimini ve diğer İslâm toplumlarındaki benzer rejimleri kâfir kabul ettiği ve bunlara karşı silahlı cihadın gerektiğini anlatır.⁴⁷⁵

Sıriyye bu toplumlarda hâkim sistemlerin hükmünün küfür olduğuna ilişkin olarak Kuran-ı Kerim'den şu ayetleri, "Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıklarda seni hakem kılıp, sonra da verdiği hükme karşı içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam manasıyla teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar."⁴⁷⁶ "Allah ve Resulü bir işte hüküm verdiği zaman, mümin bir erkek ve kadına, o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah'a ve Resulüne karşı gelirse apaçık bir sapıklığa düşmüş olur."⁴⁷⁷ ve benzeri ayetleri delil olarak sıralar.

Yine o, bu hükümetlerin, anayasalarında 'devletin dini İslam, İslam şeriatı da, yasama kaynaklarından bir kaynaktır' demeleri; ülkelerinde camiler yaptırılmaları, okullarında din dersleri okutmaları, radyolarında Kuran-ı Kerim dinletmelerinin bu ülkelerin "İslam devleti" olduğu anlamına gelmeyeceğini söyler. Ona göre, "bu ülkelerin anayasaları, devletin bir İslâm Devleti olduğunu söylerken, aynı zamanda sosyalist, demokratik, milliyetçi, kavmiyetçi vs olduğunu da söylüyor. Bu kelimeler apaçık küfrü ifade eder. Örneğin Demokrasi, bir hayat sistemi olarak, İslâm sistemine muhaliftir. Çünkü demokraside yasama yetkisi "halk"ındır. Halk, istediğini helâl kılar, istediğini haram kılar. Örneğin İngiltere'de olduğu gibi, homoseksüelliği yasal görebilir veya İsveç'te olduğu gibi toplu evliliği meşru görebilir. Hâlbuki İslâm'da halkın haramı helâl, helali de haram kılma yetkisi yoktur.⁴⁷⁸ Ona göre problemin kaynağı hükümetlerin İslâm'ı sadece ahlaktan ibaret saymaları; ibadet, inanç ile sosyal ve hukuk düzenini reddetmeleridir. Bu nedenle bu kimseler kâfirdir.⁴⁷⁹ Bununla beraber İslami Cihad örgütü ve benzeri örgütlerin bu sistemlere

⁴⁷⁴ Sıriyye, age, s. 14; Ecer, age, s. 51.

⁴⁷⁵ Sıriyye, age, s. 59; Ecer, age, s. 51.

⁴⁷⁶ Nisa, 4/ 65.

⁴⁷⁷ Ahzab, / 36. bu konuda diğer ayetler için bkz. Maide, / 44, 45, 47, 49, 50.

⁴⁷⁸ Sıriyye, age, s. 63.

⁴⁷⁹ Sıriyye, age, s. 66.

öfkelerinin bunlardan başka önemli bir nedeni de, İslâmî hüküm isteyenlere karşı savaş açmaları, onları tutuklayarak işkence etmeleridir.⁴⁸⁰ Bu örgütlerin faaliyetlerinin zamanla terör unsurları taşımasına, birçok insanın ölümüne ve devlete duyulan nefretin artmasına, hükümet yetkililerinin tavırları pastada büyük dilime sahiptir.

Sıriyye'ye göre, Komünist Partisi, Sosyalist Arap Baas Partisi, Arap Milliyetçileri Hareketi, Suriye Milliyetçi Partisi, Arap Sosyalistler Birliği vb. gibi ideolojik bir partiye üye olan kimse kâfirdir. Çünkü bu partilerin, ideoloji ve metotları, İslâm akaidi ve metoduna aykırıdır. O partilere girmek, o ideolojileri kabul etmek, İslâm inanç ve metoduna tercih etmek demektir ki, bu apaçık küfürdür. Mason Cemiyetleri, Lions ve Rotary Kulüpleri ve gizli gayeler taşıyan uluslararası diğer kuruluşlar da aynen bu partiler gibidir. Materyalist felsefe, varoluşçuluk ve pragmatizm gibi İslâm'a aykırı felsefelere inananların hükmü de aynıdır.⁴⁸¹

Yine ona göre Mısır toplumu cahiliye toplumu ve ülke “darülharp”dir, kâfir devletin kanunlarını uygulayanlar ile bayrağa ve anıtlara saygı duruşunda bulunanlar da kâfirdir.⁴⁸² Küfür rejimlerine karşı ve bu rejimlere uyanlarla silahlı mücadele, cihad yapmak farzdır.⁴⁸³

Cihad örgütünün önemli isimlerinden biri de Muhammed Abdüsselam Farac'dır. Farac, Kahire Üniversitesi Mühendislik Fakültesini bitirdikten sonra İskenderiye'de bir şirkette çalışırken Cihad gurubuyla tanıştı ve 1979'da örgütün yönetimine el koydu. Daha sonra Kahire'ye taşınarak Kahire Üniversitesinde görev aldı. Gençlerle yakın ilişkilere girerek taraftarlar topladı. Cihad gurubuna yeni bir düzenleme getirmeyi tasarladı ve bu amaçla Farîdatü'l-Gaibe adlı kitabını yazdı. Bu kitapta kendisinin ve örgütünün görüş ve hedeflerini anlatan Farac, bir silahlı ihtilâl için gerekli idarî düzenlemeleri yaptı, yeni elemanlarla tanışarak hareketin gücünü artırdı. "Kayıp Farzlar" anlamına gelen Faridatü'l-Gaibe'de şu noktalarda ısrarla durulmuştur: “Günümüzdeki yöneticiler İslâm'dan dönmüş kâfirlerdir, onlara yardım haramdır. Mevcut yöneticilerin ortadan kaldırılmaları için kılıçla cihad her Müslüman'a farzdır. Allah'ın indirdiğiyle hükmetmek imkânsız değildir. Emperyalistlerden önce emperyalistlerin davetçisi olan mevcut yöneticilerle savaşmak gerekir.”⁴⁸⁴

⁴⁸⁰ Sıriyye, age, s. 66.

⁴⁸¹ Sıriyye, age, s. 73.

⁴⁸² Sıriyye, age, s. 87- 88.

⁴⁸³ Sıriyye, age, s. 70-71.

⁴⁸⁴ Ecer, age, s. 52.

İşte böylece sertliği telkin eden bu akım Mısır'da devlet güçleriyle çatışmaya girmiş ve devlet adamlarına karşı kin ve nefretlerini Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ı öldürmekle noktalamışlardır. 6 Ekim 1981 günü düzenledikleri bir operasyonla Enver Sedat ve yanındaki yedi vekili bombalayarak öldürmüşlerdir.⁴⁸⁵

D-MISIR DIŞINDAN BİR ÖRNEK:

PAKİSTAN CEMAAT-İ İSLAMÎ PARTİSİ

Müslüman Kardeşlerin Mısır dışına taşınmaları daha çok 1930'lu yılların sonrasında başladı. Takip ve tutuklanmaktan korkanlar, çeşitli ülkelere kaçtılar. Hasan Benna'nın fikirlerini buldukları yerlerde yaymaya çalıştılar. Bunlar daha çok Kuzey Afrika, Suriye, Irak, Pakistan, Lübnan, Suudi Arabistan ve Ürdün'e kaçmışlardı.⁴⁸⁶

Pakistan'da Mısır'daki Müslüman Kardeşlere paralel aynı görüşlere sahip ve çoğu kişilerce Müslüman Kardeşlerin bir kolu gibi görülen ve gösterilen akımı Cemaat-i İslamî Derneği ve partisidir. Yani İslam Cemaati, dinî ve siyasî teşkilattir. Bu teşkilatın kurucusu Mevlâna Ebu'l-A'lâ el-Mevdudî, 1903 yılında doğdu. 1941 yılında Cemaat-i İslamî'yi kurdu ve liderliğini üstlendi. Tamamen Müslüman Kardeşlerinkine benzeyen fikirler ve görüşlerin propagandasına başladı.⁴⁸⁷

1952–1953 yıllarında Ahmedî-Kadıyanî mezhebi mensupları aleyhine propagandası sebebiyle bazı huzursuzluklara sebep olduğu için, Lâhor'da ilân edilen sıkıyönetim mahkemesi onu ölüm cezasına çarptırır. Daha sonraları başbakan olan Çavdarı Muhammed Ali ve Hoca Nizamüddin hükümeti tarafından serbest bırakılır. 1958'de askerî rejimin hâkimiyeti sırasında Cemaat-i İslamî partisi yasaklanır ve ancak 1962 yılında faaliyetine izin verilir. Mevcut yönetime karşı diğer muhalefet gruplarıyla işbirliği yapar. 1964'de kısa bir mahkûmiyetten sonra Muhammed Eyüp Han'a muhalefetini devam ettirir.⁴⁸⁸

1976 yılına kadar Cemaat-i İslamî partisinin başında kalan Mevdudî hâkimiyetin “yalnız ve yalnız Allah'a ait” olduğu bir devlette “İlâhî Kanunun tayin ettiği sınırlara bağlı bir hilafet rejimini getirmek için çalıştı. Zira ona göre, “Müslümanın bu

⁴⁸⁵ Ecer, age, s. 53.

⁴⁸⁶ Görgün, Hilal, “İhvan-ı Müslimin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 21, s. 583.

⁴⁸⁷ Mevdudi, Mevlana Ebu'l-Ala, *İslam'da Cihad*, Çev. Akif Nuri Karcıoğlu, Çağrı Yayınları, İst. 1980, s. 7.

⁴⁸⁸ Mevdudi, age, s. 10–11; Ecer, age, s. 56.

yolda cihad etmekten başka gayesi ve ideali yoktur.”⁴⁸⁹ Mevdudi'ye göre “Cihadın gayesi İslâm prensiplerine uymayan bâtil sistemleri yıkıp yerine İslâm nizamını getirmektir.”⁴⁹⁰

Yani açık bir ifade kullanırsak cihad ile cemiyetin pratik hayatı, birbirleriyle ve başka toplumlarla münasebetleri, hayatlarının her safhası şeriat düzenine göre yönlendirilecek, değiştirilecektir. Bütün Müslümanların ilâhî nizam'ın istediği tarzda yaşamasını engelleyen her şey bununla, yani cihadla ortadan kaldırılacaktır.

Zira Müslüman Kardeşlere göre, “Allah'ın dini, bir hayat sistemidir. Allah'a itaat ancak bu sistemi hakim kılmakla olur. Allah'a yakınlık da ancak O'na itaatle olur.”⁴⁹¹

Başlangıçta, Hasan Benna ile Müslüman Kardeşler, hiçbir siyasî görüntüsü olmayan, okuma-yazma ve Kuran ezberleme kursları açmak, okullar, camiler yaptırmak, hayat seviyesini yükseltmek gibi tamamen topluma yararlı faaliyetler içinde bulundular. Bu hareket daha sonra ihtilalci gruplarla temas kurarak elemanlarını savaşmaya hazır hale getirdiler ve siyasete karıştılar.

Mısır ihtilâlinde ve Kralın uzaklaştırılmasında rol oynadılar. Mısır ihtilâl yönetimiyle anlaşamayıp illegal faaliyetlerin içine girdiler ve halkı Müslüman olan ülkelerde örgütlenme imkânları aradılar, oralara ideoloji ihracına giriştiler. Başlangıçta Mısır halkı için bir kültür, eğitim ve yardım derneği görünümünde hareket eden Müslüman Kardeşler, Mısır'daki İngiliz nüfuzunu kırmak için yaptıkları mücadelelerle itimat uyandırarak, batılı ve sömürgeci devletlerin emperyalizmi altında bulunan geri kalmış Müslüman ülke halkları arasında kolaylıkla taraftar buldular, belli oranda onların ümit kaynağı oldular. Ancak verdikleri bu imaja rağmen dünya görüşleri ve gösterdikleri dini hedefler ilmi ve çağdaş olmaktan uzak bulunduğu için, bazı devletlerin himaye ve malî desteklerine rağmen, faaliyet gösterdikleri bölgelerde basit terör olaylarının üstüne çıkamadılar, köklü reformları oluşturamadılar.

İslam devleti kurma hayalleri ertelendikçe sabırsızlanan taraftarlar zaman içinde artan öfkeleri ile daha çok şiddet unsurları taşıyan bir yapıya büründüler. Eğitim ile halkı bilinçlendirmeyi amaçlayan ilk dönem faaliyetleri yerini, kafir ilan ettikleri ve

⁴⁸⁹ Mevdudi, age, s. 33–34.

⁴⁹⁰ Mevdudi, age, s. 32.

⁴⁹¹ Kardavi, Yusuf, *Hasan el-Benna Mektebi*, Çev. Galip Yavuz-Süleyman Koçak, İlke Yayıncılık, İst. 1992, s. 63.

listelerine aldıkları üst düzey kişileri cihad adı altında öldürmüşlerdir. Hükümetlerin artık tehlike olarak gördükleri bu örgüt mensupları tutuklanmış bir çoğu ağır işkencelerde ölmüş, bazıları idam edilmiş, bir kısmı da devletin meşruiyetine inandırılarak serbest bırakılmışlardır.

Yönetim sistemlerinin birer küfür sistemi olduğuna olan inançları bu olaylar sonunda daha da pekişmiş böylece faaliyetleri daha da yoğunlaşarak devam etmiştir. Kendilerini mazlum olarak gören bu insanlar, şayet devlet İslam devleti olsaydı, İslam hükümlerinin devlete egemen olmasını isteyen bu kişilere bu denli ağır işkencelerde bulunmazlardı.

SONUÇ

Hz. Osman'ın Müslüman isyancılar tarafından öldürülmesi üzerine patlak veren Cemel ve Sıffin savaşlarında, çok sayıda Müslüman hayatını kaybetti. Bundan sonra Hariciler, bu meselenin çözümü için hakem tayin etmeyi ve verdikleri kararlara uymayı kabul eden başta Hz. Ali, Muaviye ve taraftarları olmak üzere herkesi tekfir etmeye ve masum insanları öldürmeye başladılar; böylece bu savaşlarda ölen ve öldürenlerin dünyada ve ahiretteki durumlarının ne olacağı tartışması gündeme geldi. Bu konuda, daha sonraları çeşitli mezheplerin doğuşunu hazırlayacak olan farklı görüşler ve çözümler ileri sürüldü.

Haricilerin amelleri terk edenleri tekfir etmeleri neticesinde, amelin niteliği ve iman karşısındaki konumu, imanın oluşumundaki rolü, imanın özüne dahil edilip edilmemesi, bu iki kavramın birbiriyle olan semantik ilişkisi, önceliğin hangisine ait olduğu sorusu, İslam düşüncesinde konuyla ilgili tartışmaların esasını oluşturmaktaydı. Mürcie imanın oluşmasının amele bağlı olmadığını; amellerin, iman neticesinde yapılması zorunlu şeyler olarak kabul edileceğini; amellerin ancak mecazen iman kavramının kapsamına gireceğini ileri sürdü.

Bundan sonra yapılan tartışmalar, daha çok amellerin iman karşısındaki konumu ve amel-iman ilişkisi üzerinde yoğunlaştı. Böylece iman-amel ilişkisi konusunda birbirine alternatif iki zıt görüş ortaya çıkmış oldu. Birincisi imanı, "itikat, söz ve amel" yada "kalp ile tasdik, dil ile ikrar, azalarla amel" olarak tanımlayarak, amelleri imanın ayrılmaz parçası sayan Haricilerin, Hadis taraftarlarının, Mutezile'nin ve Şia'nın görüşü; ikincisi ise, amellerin imanın özüne dahil edilmemesi gerektiğini savunan Mürcie'nin görüşüdür.

Hariciler büyük günah işleyen veya taatlardan birini terk eden kişinin kafir olduğunu, Mutezile de büyük günah işleyenin imandan çıktığını fakat küfre girmediğini, iman ile küfür arasında bir yerde bulunduğunu, eğer işlediği günahı tövbe etmeden ölürse ebedi cehennemlik olacağını savunmuşlardır. Devrin alimlerinden Hasan Basri ise, büyük günah sahibinin münafık olduğu görüşünü ileri sürdü. Selef de imanın üç rükünden meydana geldiğini söylemesine karşılık büyük günah işleyenleri tekfir etmemiş, günahkâr mümine uygulanacak hükmün diğer müminlerle aynı olacağını söylemişlerdir. Ehli Sünnet alimleri de kible ehinden hiçbir kimseyi büyük günah işlemiş dahi olsa tekfir etmemeyi esas edinmişlerdir.

İslâm düşünce tarihinde, tarihî süreçte meydana gelen olaylar karşısında insanları sübjektif olmaya, din kardeşlerini iman sınırlarının dışına itmeye ve kanını helal görmeye iten sebepler arasında; olayları anlatan kişinin eksik bilgisi yanında, dinî hissiyatı, ilgileri, toplumsal bağları ve taraftar olduğu konulardaki ön yargıları, yaşadığı dönemin sosyal-siyasî şartları, kısaca kendi özneliği başlıca etken olarak gösterilebilir.

Bunlarla birlikte ekollerin birbirini tekfir etme nedenlerinden bazılarını İslâm'ın insana tanıdığı düşünce ve vicdan hürriyeti sonucunda, nassları anlama ve yorumlamada farklı metotların kullanılması, özellikle ilk devirlerde daha çok hilâfet meselesi ile ilgili siyâsî tartışmalar, Müslümanlar arasında meydana gelen iç savaşların doğurduğu tartışmalar, mezhep taassubu, kavmiyetçilik ve kendi inancını akideleştirme şeklinde sıralamak mümkündür.

İlk tekfir hadiselerinin ardından bu durum kontrol altına alınamamış yüzyıllarca bu fitne varlığını sürdürmüştür. Çalışmamızın üçüncü bölümünde yakın dönem tekfir hadiselerini incelerken yine aynı nedenlerle Müslümanların birbirini kafir saydığını gördük. Özellikle siyasi nedenlerin ön plana çıktığı bu tekfir hadiselerinde, daha çok mevcut yönetimlere karşı çıkan ve yönetim şekillerinin İslam dışı olduğunu savunanların sistemli şekilde bir araya gelerek, devletin yapısını değiştirmek istediklerini görmekteyiz. Bu amaçlarla bir önder etrafında toplanarak teşkilatlanan bu insanlar, gerek legal gerekse illegal yollarla, hükümetlerin başını ağrıtmış hatta bazı dönemlerde korkulu rüyası olmuştur.

Beşeri kanunlardan müteşekkil sistemlerin birer küfür sistemi, kanun koyanların ve bu kanunları uygulayanların hatta buna sesini çıkarmayan Müslüman vatandaşların kafir olduğunu savunan bu teşkilatlar, yıllarca hilafet sisteminin ve ümmet bilincinin yeniden canlandırılması için çalışmışlardır. Bunu gerçekleştirmek için bazen eğitime, mitinglere başvururken bazen de silahlanarak “cihad” adı altında özellikle üst düzey yöneticiler olmak üzere birçok insanı öldürmüşlerdir. Buna karşılık, bir tehdit olarak görülen bu unsurları yok etmek için hükümet yöneticileri de onları yıllarca hapislerde işkencelere maruz bırakarak yıldırma ve örgüt liderleri gibi kilit şahsiyetleri idam etmeyi çözüm görmüşlerdir.

‘Büyük suç’ veya ‘ağır suç’ anlamında Kuran’da ‘kebire’⁴⁹² kavramı kullanılmıştır. Kebîre kavramı, “şeriatça yasak kılınan katl, savaşta ricat, zina vb. büyük ve çirkin fiiller” şeklinde açıklanıyorsa da kebîrenin ne demek olduğu, neleri kapsadığı, bir günahın hangi ölçüye göre büyük; hangi ölçüye göre küçük sayılacağı tartışmalıdır.

Kuran-ı Kerim’de kebire kavramından başka bir de “fisk” kavramı vardır ki, Kuran’ın fisk kapsamında ele aldığı eylemler temelde imanla bağdaşmayacak, kâfir ve münafıklara has, gerçekten çirkin tutumlar olarak göze çarpar. Buradan anlaşılan odur ki imanlı-imansız olmak bir tarafa, fitrata aykırı olarak sergilenen her tür davranış, ahlâkî düşüklük Kuran’a göre, fisktır. Yani hem Müslümanlar içinde hem de kâfirler içinde amelleri fisk kapsamına dâhil olan kimseler vardır. Dolayısıyla fisk, iman yada inkârın zihni yönü bir tarafa amelî açıdan doğru yolda bulunmamak demektir.

Böylece iki yönlü olan fisk kavramının hem imansızlar için hem de inandığı halde dince yasaklanmış davranışları işleyenler için kullanılmaktadır. Fisk olarak adlandırabileceğimiz; zina, hırsızlık, cana kıyma gibi davranışları işleyenler Hz. Peygamber dönemi ve daha sonraki dönemlerde de devlet tarafından, dinin belirlediği esaslar üzere cezalandırılmaktadır. Şari Teala tarafından yasaklanan bu fiilleri işleyen kişinin bunları imanının bir uzantısı olarak yapmadığı ortadadır. Öyle ise mümin olduğu bilinmesine rağmen büyük günah yada fisk işleyen biri kafir midir? Elbette kafir değildir. Çünkü Kuran, amellerine büyük günah eklemiş bu kullarından fasık olarak yada dilin gereği zina işleyenden zani, hırsızlık yapandan sarik olarak bahseder.

Göz ardı edilemeyecek bir husus ta, inandığı halde henüz tam olarak inancını benimseyememiş insanlar vardır. Bu gibilerin her an dinin emirlerini dikkate almayarak günah işlemesi mümkündür. Sözgelimi; ‘öfke, gaflet, tembellik, uyku, şehvet, tövbe edip bağışlanacağı umudu’ vs. sebeplerle birtakım zahirî amelleri yerine getirememiş olabilir. Bu kimseler iman esaslarına inanmakta ama çoğu kez amelî noktada zayıflık göstermektedir. Bu kimseler için İslam dininde tövbe kapıları her zaman açıktır.

Kalbi amelleri açısından değerlendirdiğimizde, imanın varlığını gerektiren kalbi amellere sahip bir kişi mümindir. “Müminler ancak Allah’a ve Resulüne iman eden, ondan sonra asla şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla

⁴⁹² Nisa, 4/ 31.

savaşanlardır. İşte doğrular ancak onlardır.”⁴⁹³ Ayetinde zikredilen hususları ifa edenler gerçek birer mümin olarak vasıflandırıldığına göre, başka bir konuda kebire/fisk işlediği takdirde, bu ameli söz konusu imanı yok etmiş olmayacaktır.

Söz konusu kalbi amelleri taşımayan biri ise, sadece toplum içindeki konumu ile mümindir. Kuran’ın belirttiği değer ve görevlere karşı teslimiyet göstermeyip böbürlenene, bunları hafife alan, anlamsız görene, çağdışı bulan biri tabii ki mümin değildir.

Bunlardan yola çıkarak Hz. Peygamber devrine ait en önemli vesika olan Kuran’da bir tekfir mekanizmasının bulunmadığı iddia edilemez. Özellikle Tevbe suresinde, peygamberin otoritesine başkaldırma ve bu otoritenin sahibini çekiştirme, getirdiği vahiylerle alay etme gibi tam bir küfür olan eylemlere yeltenenlerin asi birer münafık olduğuna hükmedilmekle kalmamış bunların kâfirlikleri de tescil edilmiştir. Zira çeşitli sebeplerle dinden çıkanlar açıkça tekfir edildiği gibi, inkârlarını fiilî düşmanlığa vardırana bazı münafıklar da tekfir edilmektedir. Kuran’da belirtilen bu esaslar elbetteki inançları/amelleri yönünden insanların isimlendirilmesi şeklindedir. Bu Haricilerin anladığı gibi her günah işleyeninin hemen dinden çıktığına hükmederek canına katletmek demek değildir.

⁴⁹³ Hucurat, 49/15.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDULHAMİD, İrfan, *İslamda İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, Çev. Saim Yeprem, Marifet Yayınları, İstanbul, 1983.
- AHMED b. HANBEL, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, 6 cild, Beyrut, trz.
- AKBULUT, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerin Kelami Problemlere Etkileri*, Birleşik Yayıncılık, İst. 1992.
- ALİYYÜ'L-KARİ, *İmam Azam Fıkh-ı Ekber Şerhi*, Ter. Yunus Vehbi Yavuz, İst. 1981.
- ALUSİ, Ebu'l-Fadl Şihabuddin, *Ruhu'l-Meani fi Tefsiri'l-Kuran el-Azimi ve's-Sebi'l-Mesani*, Daru'l-ihtai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, trs. c. 5
- AMMARA, Muhammed, *Laiklik ve Dini Fanatizm Arasında İslam Devleti*, Çev. Ahmet Karababa-Salih Barlak, İst. 1991.
- ATAY, Hüseyin, *İslamın İnanç Esasları*, AÜİFY, Ank. 1992.
- Kuran'a Göre İman Esasları*, Ank.
- AYCAN, İrfan-Söylemez, M. Mahfuz, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ank. 1998.
- AYDIN, Ali Arslan, *İslam inançları ve Felsefesi*, DİBY, Ank. trz.
- AYDINLI, Osman, *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, Ank. 2001.
- AYTEKİN, Arif, *Ebu Cafer et-Tahavi ve Selef Akidesindeki Yeri*, Dağıtım Kitabevi, İst. 1996.
- BAĞDADİ, Ebu Mansur Abdulkadir b. Tahir et-Temimi, *el-Fark beyne'l-Fırak*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Kahire, trz.
- Mezhepler Arasındaki Farklar* (el-Fark beyne'l-Fırak Tercümesi) Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, İst.1979.
- BAKILLANİ, Ebu Bekr Muhammed b. Tayyib, *İnsaf Fi ma Yecib İtikaduh ve la Yecuzu'l-Cehl bih*, nşr. Muhammed Zahid El-Kevseri, Mısır, 1963.
- BALKANLI, Ali Kemal, *Dini İnançlarımızda Yanılgılar*, Ank. 1988.
- BAŞGİL, Ali Fuat, *Din ve Laiklik*, İst. 1985.
- BENNA, Hasan, *İslam'da Cihad*, Çev. Akif Nuri, Çağrı Yayınları, 1980.
- BEYADİ, Kemaluddin Ahmed b. Hasan b. Sinaneddin, *İşaratu'l-Meram min İbareti'l-İmam*, nşr. Yusuf Abdurrezzak, Mısır, 1949.

BEYAZİZADE, Ahmet Efendi, *İmam Azam Ebu Hanife'nin İtikadi Görüşleri*, Çev. İlyas Çelebi, MÜİFV, 1974.

BEYDAVİ, Kadi Nasruddin, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Tevil*, Dersaadet, İst. 1314.

BUHARİ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *Camiu's-Sahih*, 4 cild, Mısır, 1328 h.

CANDAN, Abdulcelil, *İslam Tarihinde Mezhep Çatışmaları ve Taklit*, Denge Yayınları, İst. 1998.

CELİ, Ahmet M. A. *Çağdaş Haricilik Düşüncesi Tekfir ve Hicret Cemaati Örneği*, Çev. Adnan Demircan, Beyan Yayınları, İst. 1997.

CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ank. 1976.

COŞKUN, İbrahim, *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*, Tekin Kitabevi, Konya, trs.

CÜRCANİ, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *Şerhu'l-Mevakif*, 3 cild, İst. h. 1311.

CÜVEYNİ, İmamı'l-Haremeyn, *el-İrşad ila Kavati'l-Edille fi Usuli'l-İtikad*, nşr. M. Yusuf Musa, Mısır, 1950.

ÇAĞATAY, Neşet; ÇUBUKÇU, İbrahim, Agah, *İslam Mezhepleri Tarihi*, A. Ü. Basımevi, Ank. 1985.

ÇUBUKÇU, İbrahim Agâh, *Gazzali ve Batınlık*, Resimli Posta Matbaası, Ankara, 1964.

DİMAŞKÎ, İmam Kadı Ali b. Ali b. Muhammed b. Ebi'l-İzz, *Akîdeti't-Tahâviyye Şerhi*, Çev. Beşir Eryarsoy, Guraba Yayıncılık, İst. 2002.

EBU DAVUD, Süleyman b. el-Eşas es-Sicistani, *Sünen*, 4 cild, Beyrut, trz.

EBU ZEHRA, Muhammed, *İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, Çev. Fırlalı, Ethem, Ruhi- Eskicioğlu, Osman, Yağmur Yayınları, İst. 1970.

ECER, Vehbi, *Tarihte ve Günümüzde İhvanü'l-Müslimin Örgütü*, EÜY, Kayseri, 1992.

el-ASİMİ el-NECDİ, Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım-Muhammed b. Abdurrahman, *İbn Teymiyye Külliyyatı*, (*el-Akîdetü'l-Vasıtiyye*), Çev. S. Şimşek-A. Önkal-i. H. Sezer, Tevhid Yayınları, İst. 1988.

ERDEM, Mustafa, *Hasan el-Basri ve Kelami Görüşleri*, İnsan Yayınları, İst. 2003.

EŞARİ, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makalatu'l-İslamiyyin*, nşr. Helmut Ritter, Matbaatü'd-Devle, 2 cilt, İst. 1929,

FIGLALI, Ethem Ruhi, "Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler" *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Ank. 1980.

GANİM, İbrahim Beyyumi, "İhvan-ı Müslimin Maddesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Divantaş, 21. Cild, İst. 2000.

GAZALİ, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *Faysal'ut-Tefrika ve'z-Zenadaka*, Mecmuatü Resail içinde, Dar'ul-Kutub'il-İlmiye, Beyrut, 1997.

-*Faysalu't-Tefrika beyne'l-İslam ve'z-Zındıka*, Dünya, Süleyman, İmam Gazali ve İman-Küfür Sınırı, Risale Yayınları, Çev. A. T. Aslan, İst. 1992.

- *Fedaihu'l-Batiniyye / El-Mustazhiri*, Çev. Avni İlhan, TDVY, Ankara, 1993.

- *İhyau Ulumi'd-Din*, Bedir Yayınevi, 5 cild, İst. 1975.

- *Munkız'u Mile'd-Dalâl*, Mecmuatu Resail içinde, Beyrut, 1997.

-*İktisat fil-itikat, (İtikatta Orta Yol)* Çev. Kemal Işık, AÜİF Yayınları, Ankara, 1972.

GÖRGÜN, Hilal, "İhvan-ı Müslimin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Divantaş, 21. cild, İst. 2000.

GÜMÜŞOĞLU, Hasan, *İslam'da İmamet ve Hilafet*, Kayıhan Yayınları, İst. trz.

HANEFİ, Ebu Muhammed b. Abdullah b. el-Hasan el- İraki, *el-Firaku'l-Müfterika beyne Ehli'z-Zeyğ ve'z-Zandaka/ Sapıklarla Dinsizlerin Çeşitli Mezhepleri*, Çev. Yaşar Kutluay, AÜİFD yayınları, Ank. 1962.

HARPUTİ, Abdullatif, *Tenkihu'l-Kelam fi Akaidi Ehli'l-İslam*, İst. h. 1330.

HAVVA, Said, *Hadislerle İslam Akaidi (el-Esas Fi's-Sünne)*, Çev. O. Aktepe-A. Vural-H. A. Özdemir, Hikmet Neşriyat, İst. 1989.

HİZMETLİ, Sabri, "İtikadi İslam Mezheplerinin Doğuşuna İçtimai Hadiselerin Tesirleri üzerine Bir Deneme", *AÜİFD*, c. 26, Ank. 1983.

IŞICIK, Yusuf, "Kuran'ı Kerim'de Müteşabih ve Tevili" *SÜİFD*, S. 6, Konya, 1996.

İBN MACE, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *Sünen*, 2 cild, Mısır, 1954.

İbn MANZUR, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrerem, *Lisanu'l-Arab*, 15 cild, Beyrut, trz.

- İMAM RABBANİ, *Mektubat*, 3 cild, İst. 1963.
- İSFERAYİNİ, Ebu'l-Muzaffer Şahfur b. Tahir b. Muhammed, *et-Tabsir fi'd-Din*, Mısır, 1940.
- İZUTSU, *Kuran'da Allah ve insan*, Çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst. trz.
- İZUTSU, Toshihiko, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, Çev. Selahaddin Ayaz, Pınar Yayınları, İst. 2000.
- KADI ABDULCEBBAR, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, Kahire, 1965.
- KARA, İsmail, "Tekfir konusunda Kılavuzla Bir Konuşma", *Fikir ve Sanatta Hareket Dergisi*, S. 14, c. 7.
- KARACA, Muhammed, *Kuran ve Sünnete Göre Tevhid ve Akaid*, Ribat Yayınevi, Konya, 1997.
- KARDAVİ, Yusuf, *Hasan el-Benna Mektebi*, Çev. Galip Yavuz-Süleyman Koçak, İlke Yayıncılık, İst. 1992.
- KILAVUZ, Ahmet Saim, *İman Küfür Sınırı*, Marifet Yayınları, İst. 2000.
- KILIÇ, Sadık, *Kuran'da Günah Kavramı*, Hibaş Yayınları, Konya, 1984.
- KIRCA, Celal, "Maturidi'nin Tefsir ve Tevil Anlayışı" *EÜSBED*, S. 3, Kayseri, 1989.
- KOÇYİĞİT, Talat, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, TDVY, Ank. 1989.
- KUTLU, Sönmez, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi*, Kitabiyat, Ankara, 2000.
- KUTUB, Seyyid, *İslam'da Cihad*, Çev. Akif Nuri, Çağrı Yayınları, 1980.
- MACİT, Nadim, *Kuran ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Damla Matbaacılık, Konya, 1992.
- MALATİ, *Tenbih ve'r-Red*, Beyrut, 1968.
- MATURİDİ, *Kitabu't-Tevhid Tercümesi*, Çev. Bekir Topaloğlu, TDV İSAM Yayınları, Ank. 2002.
- MEVDUDİ, Mevlana Ebu'l-Ala, *İslam'da Cihad*, Çev. Akif Nuri Karcioğlu, Çağrı Yayınları, İst. 1980.
- Tefhimu'l-Kuran*, Çev. Heyet, İst. 1986–1988.

- MEVLANA, Muhammed Ali (Lahur Neşri İslam Encümeni Reisi), *İslam Dini*, Çev. Naciye Hamdi Akseki, EbuZZiya Matbaası, İst. 1946.
- MISRİ, Muhammed Abdu'l-Hadi, *Ehl-i Sünnet Cemaatinin İtikadi Özellikleri*, Çev. Muhammed Emin Akın, Guraba Yayıncılık, İst. 1994.
- MUSLİM, Ebu'l-Huseyin Muslim b. Haccac el-Kuşeyri, *Sahih-i Müslim*, 5 cild, Mısır, 1956.
- NESAI, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, 8 cild, Mısır, 1964.
- ÖZ, Mustafa, *İmam Azam'ın Beş Eseri*, MÜİFVY, İst. 1992.
- ÖZCAN, Hanifi, *Epistomolojik Açıdan İman*, İst. 1992.
- ÖZLER, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde Ehli Sünnet ve Ehli Bidat Adlandırmaları*, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum, 2001.
- ÖZTÜRK, Mustafa, *Kuran ve Aşırı Yorum*, Kitabiyat, Ank. 2003.
- SABUNİ, Nureddin Ahmed b. Mahmud b. Ebi Bekir, *Bidaye fi Usuli'd-Din/ Maturidiye Akaidi*, Çev. Bekir Topaloğlu, DİBY, Ank. 1979.
- SEZİKLİ, Ahmet, *Hız. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*, Ank. 1994.
- SİRRİYYE, Salih, *İman Risalesi*, Çev. Üsame Zeydoğlu, Sor Yayıncılık, Ank. 1992.
- SÜLÜN, Murat, *Kuran-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ekin Yayınları, İst. 2000.
- TABERİ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camiu'l-Beyan an Tevili'l-Kuran*, Mısır, 1954.
- TAFTÂZÂNİ, Saduddin Mesud b. Ömer, *Şerhu'l-Akaid/ Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, Hazırlayan, Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İst. 1982.
- TANCI, Muhammed b. Tavit, "Gazzali'ye Göre Kuran Tefsiri" *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Ank. 1962.
- TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünen*, 5 cild, Kahire, 1962.
- TOPALOĞLU, Bekir, *Kelam İlmi*, Damla Yayınevi, İst. 1985.
- TOPALOĞLU, "İman ile Küfür Arasındaki Sınır", *Diyanet Gazetesi*, S. 80, 81, 82, c. 4.
- TUNÇ, Cihat, "Kelam İlminde Büyük Günah Meselesi" *AÜİFD*, S. 23, Ank. 1978.

- UDEH, Abdulkadir, *Sömürge Hukuku ve İslam*, Çev. Ahmet Davutlugil, İşaret Yayınları, İst. 1988.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Sosyoloji Sözlüğü*, İst. 1969.
- VURAL, Mehmet, *Gazali Felsefesinde Bilgi ve Yöntem*, Ankara Okulu, Ankara, 2004.
- WATT, Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çev. E.R. Fırlalı, Ümran Yayınları, Ank. 1981.
- WENSİNCK ve arkadaşları, *Concordance De La Trodition Musulmane*, İst. 1988.
- YAVUZ, Yunus Vehbi, “Ahmed b. Hanbel mad.” TDV *İslam Ansiklopedisi*, Divantaş, İst. 2000.
- YAZIR, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, İst. 1994, c.
- YILDIZ, Harun, *Din Siyaset ve İdeoloji –Haricilik Düşüncesinin Doğuşu-*, Sidre Yayınları, Samsun, 1999.
- ZAHİR, İhsan İlahi, *Şia'nın Kuran İmamet ve Takıyye Anlayışı*, Çev. Sabri Hizmetli-Hasan Onat, Afşaroğlu Matbaası, Ank. 1989.